

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANA BİLİM DALI
MALİYE YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ÖZELLEŞTİRME
UYGULAMALARININ İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Sami BUHUR**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tefik Murat ÖZDEN**

Ankara - 2011

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANA BİLİM DALI
MALİYE YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ÖZELLEŞTİRME
UYGULAMALARININ İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Sami BUHUR**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tefik Murat ÖZDEN**

Ankara - 2011

ONAY

Sami BUHUR tarafından hazırlanan "Türkiye'de Tarım Sektörüne Yönelik Özelleştirme Uygulamalarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi" başlıklı bu çalışma 13.04.2011 tarihinde yapılan savunma sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Maliye Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Tevfik Murat ÖZDEN (Başkan)

Prof. Dr. Nevzat SAYGILIOĞLU (Üye)

Doç. Dr. Fahriye ÖZTÜRK (Üye)

ÖNSÖZ

Özelleştirme, son otuz yıllık süreçte ülkemizde olduğu gibi bütün dünyada tartışma alanı bulan iktisadi bir olgudur. Sorun, herhangi bir kuruluşun kimin tarafından işletildiği değil; nasıl yönetildiği ve toplumsal refah üzerinde olumlu bir etki yaratıp yaratmadığıdır. Özelleştirmeler sonrası kamuya ait işletmeler özel kesime devredilmekte ve kamunun ekonomideki payı azalmaktadır. Bu durumda devletin düzenleyici, denetleyici ve yönlendirici rolü aşınmakta veya ortadan kalkmaktadır. Özelleştirmelerde tartışmaların ana eksenini bu noktada yoğunlaşmaktadır.

Gelişmiş ülkeler gıda ve beslenmenin vazgeçilmez olduklarını anladıklarından, iktisadi ve sosyal kararlarında tarım sektörüne önem vermektedirler. Elli yıl öncesine kadar “az gelişmiş ülkeler sadece tarımla uğraşsın, gelişmiş ülkeler sanayi ile uğraşsın” anlayışı ortadan kalkmıştır. Günümüzde gelişmiş ülkeler de tarım sektöründe önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu bağlamda, küresel güçler uluslararası politikalarında az gelişmiş ülkelerin tarım sektöründeki gücünü azaltmaya çalışmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan anlaşmalarda, Türkiye’den tarımsal kuruluşların özelleştirilmesi veya işlevsizleştirilmesi istenmiş ve son yıllarda bu istekler önemli ölçüde hayata geçirilmiştir.

Ülkemizde kamuya ait tarımsal kuruluşlar 1980 sonrası süreçte etkin çalışmadıkları, zarar ettikleri, gizli işsizliğe neden oldukları, bütçeye yük getirdikleri vb. gerekçelerle özelleştirme kapsamına alınmış veya özelleştirilmiştir. Geçen süreçte devletin tarım sektöründeki hakimiyeti büyük sermaye grupları ve küresel güçlere geçmiştir. Bu çalışma, tarım sektörüne yönelik özelleştirmelerin nedenlerini ve sonuçlarını farklı boyutlarla incelemekte ve değerlendirmektedir.

Öncelikle bu tezin hazırlanmasında ve çalışmanın derinleştirilmesinde, bilgi ve deneyimini benimle paylaşan değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Tevfik Murat ÖZDEN’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yüksek Lisans döneminde bana katkısı olan herkese teşekkür ederim. Umarım bu çalışma, özelleştirme tartışmalarına tarım sektörü bağlamında bir katkı sağlamıştır.

2.1.2.1. Yirminci Yüzyıla Kadar Olan Dönem	17
2.1.2.2. Yirminci Yüzyıldan Sonraki Dönem	19
2.2. Tarımın Fonksiyonları	20
2.2.1. İnsanların Besinsel Gereksinimlerini Sağlamak.....	20
2.2.2. Çevre Sağlığı ve Toplumun Ruhsal Dengesini Korumak.....	21
2.2.3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasına Yardımcı Olmak	22
2.2.4. Sanayi Sektörüne Hammadde Sağlamak.....	23
2.2.5. Tarım Dışı Sektörlere İstihdam Sağlamak	23
2.3. Tarım Ürünlerinde Yaşanan Kıtık.....	24
3. KÜRESELLEŞME ve ULUSLARARASI TARIM POLİTİKALARINA	
GENEL BİR BAKIŞ	24
3.1. Küreselleşme Olgusu.....	25
3.2. GATT, DTÖ Süreçleri	26
3.3. AB Ortak Tarım Politikaları	31

İKİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

1. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE GENEL BİR BAKIŞ	35
1.1. Türkiye Tarımının Gelişimi.....	35
1.1.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'in Kuruluşuna Türkiye Tarımı	36
1.1.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Tarımı	37
1.2. Türkiye Tarımının İçinde Bulunduğu Sorunlar	40
1.2.1. Göç ve Tarımsal İstihdam Sorunu	41
1.2.2. Küçük Üreticilerin Fazlalığı	41
1.2.3. Tarımın Gelişimine Yönelik Projelerin Hayata Geçirilememesi..	42
1.2.4. Tarımsal Verimin Düşük Olması	42
1.2.5. Tarımsal Kooperatifçiliğin Etkin Çalış(a)maması	43
1.2.6. Tarıma Dayalı Sanayi Kuruluşların Etkin Çalışmaması	44
1.2.7. Gıda Ürünleri Satışında Yaşanan Haksız Rekabet.....	45

1.2.8. Tarım Kesiminde Yaşanan Kayıtdışılık	45
1.2.9. Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar	46
2. TÜRKİYE TARIMI İLE İLGİLİ EKONOMİK BÜYÜKLÜKLER	47
2.1. Tarımın Ekonomideki Önemi	47
2.2. Tarımın GSYH Payı	48
2.3. Tarımın Büyüme Hızı	49
2.4. Tarımda Dış Ticaret	50
2.5. Tarımsal Üretim	52
3. TÜRKİYE'DE TARIMSAL KİT'LERİN KURULUŞ GEREKÇELERİ VE GELİŞİMİ	54
3.1. Türkiye'de Tarımsal KİT'lerin Kuruluş Gerekçeleri.....	54
3.1.1. Tarım Sektörünün Ağırlıklı Olması.....	54
3.1.2. Ülkenin Uzun Yıllar Savaş Koşullarında Yaşamaması	55
3.1.3. Tarımın Sanayiye Girdi Sağlaması	55
3.1.4. Vatandaşların Satın Alma Güçlerinin Zayıf Olması.....	55
3.1.5. Tarımsal KİT'ler Aracılığı İle Özel Sektöre Öncülük Edilmesi	56
3.1.6. Tarımsal KİT'ler Aracılığı İle Kalkınmaya Yardımcı Olunması ...	56
3.2. Türkiye'de Tarımsal KİT'lerin Gelişimi	57
4. TARIMDA ÖZELLEŞTİRMEYE GÖTÜREN SÜREÇLER.....	59
4.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve Neo - Liberal Anlayışın Yaygınlaşması.....	59
4.2. Özeleştirimeye Yönelik Yasal Engellerin Kaldırılması	61
4.3. Tarım Sektörüne Yönelik Desteklemelerin Azaltılması / Yanlış Uygulanması	62
4.3.1. Tarımsal Desteklemelerin Gelişimi ve Türleri	62
4.3.2. Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Bütçe İçerisindeki Payı	64
4.4. Tarımsal Kuruluşların Zarar Etmesi/ Ettirilmesi.....	66
5. TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRİLEN TARIMSAL KİT'LER	68
5.1. TEKEL	68
5.1.1. TEKEL İle İlgili Genel Bilgiler	68
5.1.2. Alkollü İçkiler Kısımının Özelleştirilmesi	70

5.1.3. Sigara Üretim Kısımının Özelleştirilmesi	71
5.2. Et ve Balık Kurumu (EBK)	72
5.2.1. EBK İle İlgili Genel Bilgiler	72
5.2.2. EBK'nın Özelleştirilmesi	73
5.3. Süt Endüstrisi Kurumu (SEK).....	75
5.3.1. SEK İle İlgili Genel Bilgiler	76
5.3.2. SEK'in Özelleştirilmesi.....	76
5.4. YEMSAN	77
5.5. Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK)	79
5.6. Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ) ve İstanbul Gübre Sanayii A.Ş (İGSAŞ).....	81
5.7. Orman Ürünleri Sanayii Genel Müdürlüğü (ORÜS)	82
5.8. Özelleştirme Kapsamında Olan TÜRKŞEKER'in İncelenmesi.....	84
5.8.1. TÜRKŞEKER İle İlgili Genel Bilgiler	84
5.8.2. TÜRKŞEKER'in Özelleştirilme Çalışmaları.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ.....	88
1.1. Türkiye'de KİT'ler ve Özelleştirme	88
1.1.1. Türkiye'de KİT'lerin Hukuki Alt Yapısı.....	89
1.1.2. Türkiye'de KİT'lerin Gelişimi	90
1.1.3. Türkiye'de Özelleştirmenin Gelişimi ve Hukuki Alt Yapısı.....	92
1.2. Türkiye'de Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri	93
1.2.1. Özelleştirmenin Kapsamı ve Özelleştirme Uygulamaları	94
1.2.2. Tarıma Yönelik Özelleştirme İşlemleri.....	99

2. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ FARKLI BOYUTLARI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	101
2.1. Doğal Tekeller ve İktisadi Etkinlik Açısından Değerlendirilmesi.....	101
2.2. Üretim Miktarı ve İşletme Sayıları Açısından Değerlendirilmesi.....	106
2.3. İstihdam Açısından Değerlendirilmesi.....	112
2.4. Kamu Yararı Açısından Değerlendirilmesi	115
2.5. Özelleştirme Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi	122
2.6. Uluslararası Tarım Politikaları/Küreselleşme Açısından Değerlendirilmesi	123
2.6.1. IMF ve Dünya Bankası'nın Tarımda Özelleştirmeye Etkilerinin Değerlendirilmesi.....	127
2.6.2. IMF Niyet Mektuplarının Tarımın Özelleştirilmesi İle İlgili Bölümlerinin Değerlendirilmesi	128
2.6.3. Dünyada Gerçekleştirilen Özelleştirmelerin Tarım Sektörü Bağlamında Değerlendirilmesi.....	134
2.7. Tarımla İlgili Sosyal ve Ekonomik Veriler Bağlamında Değerlendirilmesi.....	136
2.8. Tarımda Özelleştirmelerin Tarımda Yaşanan Sorunlara Etkisinin Değerlendirilmesi.....	137
3. TARIMDA ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARINA YÖNELİK ÖNERİLER	140
3.1. Tekelleşmenin Önlenmesi ve Uygun Bir Rekabet Ortamının Yaratılması	140
3.2. Özelleştirme Yasasının Yeniden Düzenlenmesi	141
3.3. Gelir Dağılımı ve Bölgesel Gelişmişlik Farklarının vb. Dikkate Alınması	142
3.4. Fiyat, Üretim, Yatırım Gibi Konularda Bağımsız Düzenleyici Kurumlar Oluşturulması.....	143
3.5. Uluslararası Ticaret ve Finans Kuruluşları Kararlarının Doğru Analiz Edilmesi.....	143
3.6. Tarımsal Üretimin Cazip Hale Getirilmesi.....	144

SONUÇ	146
KAYNAKÇA	150
EK - 1: Tesis/Varlık Satış Yöntemi İle Özelleştirilen Tarımsal Kuruluşlar (2001–2010)	157
EK – 2: 2010 Yılı Tarımsal Destekler Birim Miktarları	164
ÖZET	169
ABSTRACT	171

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ARIP	: Agricultural Reform Implementation Project (Tarım Reformu Uygulama Projesi)
BAT	: British Amerikan Tobacco
Bknz	: Bakınız
BÜMKO	: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
çev.	: Çeviren
ÇUKO-BİRLİK	: Çukurova Pamuk, Yerfıstığı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization – WTO)
DÜÇ	: Devlet Üretme Çiftlikleri
EBK	: Et ve Balık Kurumu
FAO	: Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü - GTÖ)
FİSKO-BİRLİK	: Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade – Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
İGSAŞ	: İstanbul Gübre San. A.Ş.
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
JTI	: Japon Tobacco International
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİK	: Kamu İktisadi Kuruluşu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
NBŞ	: Nişasta Bazlı Şeker
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development - Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ORÜS	: Orman Ürünleri Sanayi
OTP	: Ortak Tarım Politikaları
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
ÖYK	: Özelleştirme Yüksek Kurulu
PANKOBİRLİK	: Pancar Ekicileri Kooperatifi Birliği
SEK	: Süt Endüstrisi Kurumu
TAPDK	: Tütün ve Alkollü İçkiler Düzenleme Kurulu
TARİŞ	: İncir, Üzüm, Pamuk ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TCZB	: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası
TEKEL	: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKKMB	: Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği

TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TOKİ	: Toplu Konut İdarisi Başkanlığı
TRAKYA-BİRLİK	: Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TSEK	: Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
tta	: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş.
TÜGSAŞ	: Türkiye Gübre Sanayi A.Ş.
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜMOSAN	: Türk Motor ve Traktör Sanayi İşletmesi
TZDK	: Türkiye Zirai Donatım Kurumu Anonim Şirketi
vb	: ve benzeri
vd	: ve diğerleri
Vol	: (Volume) Cilt
vs	: ve saire
YDK	: Yüksek Denetleme Kurulu
YEMSAN	: Yem Sanayi Ticaret A.Ş.
YPK	: Yüksek Planlama Kurulu

TABLOLAR

Tablo 1: GSYH, Sektörel Dağılım	49
Tablo 2: Sektörel Büyüme Hızları	50
Tablo 3: İhracatın Sektörel Dağılımı.....	51
Tablo 4: İthalatın Sektörel Dağılımı.....	52
Tablo 5: Türkiye'de Yıllık Tarımsal Üretim	53
Tablo 6: Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Bütçe ve GSYH İçerisindeki Payları.....	65
Tablo 7: KİT'lere Bütçeden Ayrılan Paylar (%).....	67
Tablo 8: Özelleştirilen EBK Kombinaları	74
Tablo 9: Kapatılan EBK Kombinaları.....	74
Tablo 10: Devredilen EBK Kombinaları.....	75
Tablo 11: YEMSAN Varlıkları Toplamı ve Satış Bedeli	78
Tablo 12: YEMSAN'ın Blok Satış Yoluyla Özelleştirilen Kuruluşları	79
Tablo 13: ORÜS'ün Toplam Üretimdeki Payı	82
Tablo 14: Orman Ürünlerindeki Yıllık Kapasite Kullanım Oranları.....	83
Tablo 15: ORÜS'ün 1980 – 1990 Yılları Arasındaki Üretimdeki Değişim Oranları	83
Tablo 16: Özelleştirme İşlemleri (1985 – 2011).....	96
Tablo 17: Tarıma Yönelik Özelleştirme İşlemleri.....	100
Tablo 18: EBK İşletmelerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Üretim Miktarları	108
Tablo 19: Süt İşletmelerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Üretim Miktarları	110
Tablo 20: ORÜS'ün Özelleştirme Sonrası Üretim Miktarları.....	111
Tablo 21: EBK'nın Özelleştirme Öncesi ve Sonrası İşçi Sayıları.....	112
Tablo 22: Süt İşletmelerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası İşçi Sayıları .	113
Tablo 23: ORÜS'ün Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Çalışan Sayısı	114
Tablo 24: Sektörel Düzeyde Dünyada Gerçekleştirilen Özelleştirmeler	135
Tablo 25: Farklı Ülkelerde Sektörel Düzeyde Özelleştirme Uygulamaları..	136

ŞEKİLLER

Şekil 1: Yıllar İtibariyle Özelleştirme İşlemleri (1985 – 2011)	96
Şekil 2: Yöntemler İtibariyle Özelleştirme İşlemleri	98

GİRİŞ

Tarım, bir ülkenin beslenme ve giyiminde vazgeçilmez ve yaşamsal bir öneme sahiptir. Tarım, insanların besinsel gereksinimi sağlamak, çevre sağlığını ve toplumun ruhsal dengesini korumak, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olmak, sanayiye hammadde sağlamak, tarım dışı sektörlerle ucuz işgücü sağlamak vb. temel fonksiyonlara sahiptir.

İnsan sağlığı ve insanlığın geleceği için çok fazla öneme sahip olan tarım sektörüne yönelik uygulanan iktisadi ve mali politikalarda devletin rolü göz ardı edilemez. Kendi haline bırakılacak tarım ve gıda politikaları geri dönülmez ağır sonuçlar yaratabilmektedir. Türkiye’de tarım sektörüne yönelik özelleştirme uygulamalarında, tarımın temel fonksiyonlarının göz ardı edildiği görülmektedir.

Türkiye tarımının içinde bulunduğu sorunlar, tarım sektörüne yönelik özelleştirme fikrini yaygınlaştırmış ve özelleştirme uygulamalarını hızlandırmıştır. Küçük üreticilerin fazlalığı, sektörde gizli ve mevsimsel işsizliğin olması, tarım arazilerin bölünmüşlüğü, arazi toplulaştırmanın yapılamaması, tarımın gelişmesine yönelik projelerin hayata geçirilememesi, tarımsal verimin düşük olması, tarımsal kuruluşların etkin çalış(a)maması, hükümetlerin mali politikalarında tarıma gereken önemi vermemeleri, tarım kesiminde yaşanan kayıtdışılık vb. bu sorunların başında gelmektedir.

Tarımın özelleştirilmesi ile ilgili önemli kırılma noktaları, 24 Ocak 1980- Ekonomik İstikrar Kararları, 5 Nisan 1994 - Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı, 9 Aralık 1999 - IMF Niyet Mektubu ve Yeniden Yapılandırma Programı ve takip eden niyet mektuplarıdır. Bu paket ve programlarda, tarım sektörüne yönelik özelleştirmelerin hızlandırılması, tarımsal desteklemelerin bütçe içerisindeki payının azaltılması, tarımsal piyasalarda serbestleşmeye gidilmesi ve küreselleşme sürecine tarımın da dahil edilmesi gibi hedef ve öncelikler belirlenmiş; son otuz yıllık süreçte bu hedefler önemli ölçüde hayata geçirilmiştir.

Özelleştirmeler sonrası devletin tarım ve gıda ürünleri piyasasındaki hakimiyeti ve denetimi önemli ölçüde zayıflamıştır. Bu durum, kar oranlarının önemli ölçüde düştüğü ve küresel boyutta krizlerle uğraşmak zorunda kalan çok uluslu şirketleri, gelişmekte olan ülkelerin tarım sektörüne yönlendirmiştir. Başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere, gelişmiş ekonomilerin tarıma yönelik destekleme oranlarını artırdığı bir gerçek iken; Türkiye tarımının alt yapı ve gerekli ön çalışmalar yapılmadan özelleştirilmesi, geri dönülmesi ağır sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Nitekim birçok tarımsal üründe ithalatçı konuma gelmemiz, tarımın cazibesini yitirmesi, kentlere göç, işsizliğin artması, insan sağlığını tehdit eden gıda ürünlerinin yaygınlaşması vb. yaşanan sorunlar, bu durumun en belirgin sonuçlarıdır.

Bu çalışmanın amacı, tarım sektörüne yönelik özelleştirmelerin sonuçlarını; iktisadi etkinlik, üretim, istihdam, kamu yararı, uluslararası tarım politikaları vb. yönlerinden değerlendirip, tarıma yönelik özelleştirmelerin başarısını / başarısızlığını ortaya koymaya çalışmaktır.

Belirtilen amaçlara yönelik olarak; birinci bölümde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), özelleştirme, tarım sektörü, uluslararası tarım politikaları konuları ele alınacak; ikinci bölümde Türkiye’de tarım sektörünün genel durumu, Türkiye tarımı ile ilgili ekonomik büyüklükler, tarımda özelleştirme süreçleri, özelleştirilen tarımsal KİT’ler ele alınacak; üçüncü bölümde ise Türkiye’de özelleştirme uygulamaları genel hatları ile değerlendirildikten sonra tarım sektöründeki özelleştirmeler iktisadi etkinlik, üretim, işletme sayıları, istihdam, kamu yararı, özelleştirme yöntemleri, uluslararası tarım politikaları yönleri ile değerlendirildikten sonra önerilerde bulunulup sonuca varılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZELLEŞTİRME VE TARIM SEKTÖRÜNE GENEL BİR BAKIŞ

1. KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ ve ÖZELLEŞTİRME İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Özelleştirme kavramı, kamu iktisadi teşebbüslerinin var olduğu tarihten itibaren tartışılan bir konudur. Enerji, ulaşım, iletişim, tarım gibi alanlarda devletin üretici olması ekonomik kaynakların devlet tarafından kullanılması sonucunu doğurmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün önemli bir paya sahip olması, sanayinin gelişmemiş olması, üretim için gereken sermaye ve alt yapının yetersiz oluşu vb. nedenler, devletlerin üretimi üstlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Kamu iktisadi teşebbüsleri, başlangıçta çok önemli amaçlar için kurulmuşlardır. Ancak, zamanla bu kuruluşlar ya kuruluş amaçlarına ulaşamamışlar ya da amaçlarının dışında faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Kamu iktisadi teşebbüsleri, müdahaleci devlet anlayışının ekonomik hayattaki temel yansımasıdır. 20. yüzyıl boyunca devletler iktisadi kalkınma, büyüme, istikrar gibi temel ekonomik problemlerin çözümünde kamu iktisadi teşebbüslerini araç olarak kullanmışlardır.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin iktisadi hayatta yer etmesi ile beraber, bu kuruluşların özelleştirilmesi de sürekli tartışılan bir konu haline gelmiştir. 1970'lerde başlayıp 1980'lerden itibaren yaygınlaşan serbestleşme ve deregülasyon politikaları, ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal hayatına hükmetmiş; bu durum kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesini, ulusal ve uluslararası boyutta gündemin en sıcak konusu haline getirmiştir.

1.1. Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Piyasaların tam olarak gelişmediği, yatırım için gereken sermaye ve alt yapının yetersiz olduğu gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kamu iktisadi teşebbüsleri birer araç olarak kullanılmaktadır. Bu ülkelerde yatırımların devlet eli ile yapılması, süreç içerisinde kamu iktisadi teşebbüslerini tekelci kuruluşlar haline getirmiştir.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin verimli çalışmaması, gizli işsizlik yaratması, teknolojik yeniliklere tabi tutulmaması vb. nedenlerle önemli bir kısmı zarar etmiş ve bütçeden bu kuruluşlara ödenek transfer edilmiştir. Bu durum kamu mali dengesini de değiştirmiştir.

1.1.1. KİT'lerin Tanımı ve Kuruluş Gerekçeleri

Kamu iktisadi teşebbüsleri, genel bir tanımlamayla, mal varlığının tamamı veya yarısından fazlası devlete ait olan ve devletin ekonomik alanda piyasa koşullarına dayalı olarak mal ve hizmet ürettiği kuruluşlardır (Kepenek, 1990: 9).

Kamu iktisadi teşebbüsleri, "sermayesinin yarısından fazlasına devletin sahip olduğu, özel (bölünebilir) mal ve hizmet üreten, sosyal fayda sağlama amacına göre çalışan firmalardır" (Zıllıoğlu, 2000: 256).

Genel olarak devletleri zorunlu güvenlik, yargı, zorunlu eğitim, yasama ve genel yönetim hizmetleri gibi temel kamu hizmetleri dışında; elektrik üretimi ve iletimi, ulaşım, haberleşme, bankacılık, doğalgaz sunumu gibi hizmetleri üretmeye (kamu iktisadi teşebbüslerinin kuruluş gerekçelerine) iten başlıca nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- Bu tür hizmetlerin büyük miktarda sermaye gerektirmesi,
- Özel kesimin yatırım için gereken sermaye yeterliliğine sahip olmaması,

- Yatırım boyutunun büyük ölçekli olması nedeniyle, çoğu özel firmanın riske girmek istememesi,
- Piyasa koşullarının tam olarak gelişmediği ekonomilerde, devletin bu tür yatırımları kullanarak piyasayı güçlendirmeye çalışması,
- Bu tür hizmetlerin tamamen özel kesime bırakılması ve fiyat esasına dayalı olarak piyasaya sunulması sonucunda, gelir seviyesi düşük olan kişi ve grupların bu tür hizmetlerden yeterince yararlanamaması,
- Devletin iktisadi etkinliği sağlamak amacıyla, kamu iktisadi teşebbüsleri araç olarak kullanması,
- Özellikle az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmayı sağlamada araç olması,
- Bu alanda girişimcilik ile ilgili bilgi yetersizliğidir.

1.1.2. KİT'lere Yönelik Transfer Harcamaları ve Görev Zararları

Transfer, iktisadi anlamda herhangi bir para, mal, eşya vb. değerlerin el değiştirmesidir. Her ne kadar transfer kavramı, el değiştirme olarak ifade edilse de ekonomik anlamda gelir veya karların bir ekonomik birimden diğerine geçmesi nedeniyle toplam gelirden bir değişme yaratmayacak; ancak satın alma gücünün bireyler ve sosyal gruplar arasında el değiştirmesine neden olacaktır. Dolayısıyla transfer harcamaları toplam gelirden bir değişme yaratmadığı için milli gelir hesaplamalarına da girmeyecektir (Hancerlioğlu, 1986: 433).

H. Brochier, F. Tabatoni, transfer harcamalarını, “milli gelirden bir değişiklik yaratmayan ve sadece satın alma gücünün bireyler ya da sosyal gruplar arasında el değiştirmesine sebep olan giderler” olarak tanımlar (Akdoğan, 2002: 82)

John F. Due ise transfer harcamalarını “devlete, mal ve hizmet ya da faktör verme zorunluluğun bulunmaması, diğer bir deyişle karşılıksız olmasıdır” şeklinde tanımlamıştır (Nadaroğlu, 2000: 159). Diğer bir ifade ile transfer harcamaları, devletin vatandaşına hediyesi şeklinde ifade edilmektedir.

Transfer harcamaları, mal ve hizmet alımına yönelik olmayıp, toplumun sosyal yönden güçlü kalmasına yönelik olarak yapılan ve daha çok yardım amacı güden bir niteliğe sahiptir (Akdoğan, 2002: 82). Transfer harcamaları herhangi bir varlığın satın alınması karşılığında yapılabileceği gibi karşılıksız da olabilmektedir ve bu yönüyle tüketim, üretim, gelir bölüşümü gibi alanlarda etkili olabilmektedir.

Transfer ödemelerinden yararlanan kişilerin satın alma gücü artmaktadır. Sübvansiyon ismiyle yapılan transferler, iktisadi veya sosyal bir takım amaçlar güdülerek yapılabilmektedir. Örneğin tarım sektörüne, sanayiye, bankalara yapılan sübvansiyonlar iktisadi niteliktedir. Yaşlılara, muhtaçlara, işsizlere yapılan transferler ise sosyal niteliktedir.

Devletin ekonomik alanda mal ve hizmet üretmesinin (KİT'lerin kurulmasının) temel gerekçelerinden birisi, sosyal amaçlarının ön planda olmasıdır. Bu açıdan KİT'ler hem piyasaya müdahale aracı olarak kullanılabilen hem de bazı vatandaşların yararlanamadığı mal ve hizmetlerden düşük fiyatla yararlanmalarını sağlayabilmektedir.

Devletin kamu iktisadi teşebbüsleri yoluyla gerçekleştirmeye çalıştığı hedeflere ulaşmak amacıyla izlediği politikalar sonucunda ortaya çıkan parasal kayıpları, görev zararı olarak ifade edilmektedir (Tekmen, 2008: 6).

Dar anlamda görev zararı, "kamu iktisadi teşebbüslerince üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları, yürütme organı tarafından maliyetlerinin altında belirlenirse maliyet ile fiyat arasındaki fark ve kuruluşun söz konusu mal ve hizmetleri piyasada satsaydı elde edeceği varsayılan kar oranı ile hükümet

tarafından kamu iktisadi teşebbüsüne özel görevler verilmesi durumunda bir zarar doğarsa bu zarar toplamı” (Kepenek, 1990: 126) olarak tanımlanır¹.

Devlet, görev zararlarını finanse etmek amacıyla kaynak yaratmak zorunda kalabilmektedir. Bu kaynaklardan birincisi vergi gelirleri, ikincisi ise borçlanmadır (İnce, 2001: 84). Devletin, görev zararlarını vergi gelirleri yerine borçlanma ile finanse etmesi ekonomide bir takım olumsuz etkilere sebep olabilmektedir. Görev zararlarının bu tür olumsuz etkilerinin de ele alınarak incelenmesi ise “geniş anlamda görev zararları” kapsamına girmektedir.

Görev zararlarının ortaya çıkmasının iki temel nedeni vardır:

- KİT’lerin ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa fiyatının altında olması,
- KİT’lere kendi faaliyet alanları ile ilgili özel görevler verilmesidir. Örneğin, Toprak Mahsulleri Ofisi’nin destekleme alımında bulunması; kamu bankalarının emlak piyasasını canlandırma amacıyla düşük faizli ve az maliyetli kredi kullandırması gibi.

1.1.3. İktisadi Etkinlik, Doğal Tekeller ve KİT’ler

Devletin ekonomiye müdahalesinin temel gerekçelerinden birisi, iktisadi etkinliği sağlamaktır. İktisadi etkinlik ile ilgili yaklaşımlardan birisini A.C. Pigou ortaya atmıştır. Pigou, kamu harcamalarında etkinliğin ne şekilde sağlanacağı üzerinde durmuştur. Pigou, “harcamaların devlet hizmetleri için vatandaşlardan alınan sonuncu (veya marjinal) şilin harcanmasından elde edilen faydalanmanın, bu sonuncu şilin devlete aktarılması dolayısıyla katlanılan fedakarlığa eşitleneceği noktaya kadar götürülmesi” (Pigou’dan aktaran Nadaroğlu, 2000: 116) gerektiğini savunmuştur.

¹ Ancak 1980’lerden itibaren görev zararı kavramı, farklı bir boyutta ele alınmaya başlanmıştır. Şöyle ki görev zararının belirlenmesinde sadece maliyet – fiyat farkı değil, ek olarak maliyetinin % 10 fazlası da elde edileceği var sayılan kar olarak fiyat maliyet farkına eklenmektedir.

Üretim faktörlerinin kamu kesimi tarafından kullanılması, özel kesimin kullanacağı üretim faktörlerini azaltmakta ve özel kesimin yaratacağı fayda ortadan kalkmakta veya azalmaktadır. Özel kesimin üretim faktörlerini kullanmaması sebebiyle meydana gelen fayda mahrumiyeti, Marjinal Sosyal Maliyet (MSM) olarak ifade edilmektedir. Marjinal Sosyal Fayda (MSF) ise kaynakların kamu kesiminde kullanılması dolayısıyla elde edilen faydayı ifade etmektedir. $MSM = MSF$ eşitliği sağlandığında, kamu kesiminde optimum kaynak kullanımı gerçekleşmiş; diğer bir ifade ile kaynak kullanımında iktisadi etkinlik sağlanmış olur.

Bu durumda “kaynakların ne kadarının kamu kesimi, ne kadarının özel kesim tarafından kullanılması gerekir” sorusuna verilecek yanıtlar, iktisadi etkinliğin sağlanmasında önemli bir faktördür. Kamu iktisadi teşebbüslerinin, devletin kaynak kullanımı, dağıtımı ve etkinliğin sağlanmasında önemli bir araç olarak görülmesi gerekir. Keza, KİT’ler mal piyasasında fiyatların düzenlenmesinde etkili bir araçtır.

İktisadi etkinlik, “yönetsel ve teknolojik etkinlik” ile “tahsis etkinliği” şeklinde ikili ayırımı tabi tutulabilir (Durmuş, 2008: 31). Birincisine göre, belli bir teknoloji veya yönetim sayesinde veri girdi ile daha fazla çıktı üretilmesi veya veri çıktının daha az girdi ile sağlanmasıdır. Bunu başarabilen yönetim veya teknoloji diğerine göre daha etkindir. Yönetsel ve teknolojik etkinlik, X-etkinlik ya da mikro (firma düzeyinde) etkinlik şeklinde de ifade edilmektedir.

Tahsis etkinliği ise makro düzeyde etkinliği ifade eder. Refah iktisadından türetilmiştir ve etkin kaynak tahsisi “pareto optimumu” ifade eder (Akalin, 2003: 41). Böyle bir etkin kaynak tahsisinde, yapılan herhangi bir değişiklikte bir kimsenin refahı, bir başkasının azaltılmadan arttırılamaz. Buna aynı zamanda “Birinci En İyi Durum” da denilmektedir (Durmuş, 2008: 31).

Tam rekabet piyasasında fiyat veridir ve üretimde etkinliğin sağlanabilmesi için, fiyatların marjinal maliyete eşit olması gerekir ($P = MC$). Ancak, ölçeğe göre artan getirili ekonomilerde tam rekabet koşullarından

uzaklaşmakta ve doğal tekeller varlığını hissettirmektedir. Bu durum piyasa başarısızlığı² kavramını ortaya çıkarmaktadır (Ataç vd., 2006: 32). Devletin veya kamu maliyesinin temel fonksiyonlarından birisi de, piyasa başarısızlıklarının etkilerini azaltacak önlemler alması veya piyasa başarısızlıklarını ortadan kaldırmasıdır³.

Ölçeğe göre artan getirili ekonomilerde⁴, üretim düzeyi arttıkça maliyetler azalmaktadır. Dolayısıyla firmanın getirisi, üretim düzeyine bağlı olarak artmaktadır. Bu durum doğal tekellerin oluşmasına neden olmaktadır. Telekomünikasyon, doğalgaz, elektrik hizmetleri ve tarımsal KİT'ler doğal tekellere verilebilecek örneklerdir. Doğal tekellerin varlığı iki nedenden dolayı, piyasaların etkin çalışmasını engellemektedir. Birincisi, piyasaların rekabetçi çalışmasını engellemektedir; ikincisi, ise marjinal maliyete eşit fiyatlamaya gerçekleşmemektedir (Ataç vd., 2006: 32).

1.2. Özelleştirme

Özelleştirme, 1970'lerde gelişmiş batı ülkelerinde başlayıp, 1980'lerden itibaren bütün dünyada kendini hissettiren iktisadi bir olgu haline gelmiştir. Özellikle neo-liberalizmin yaygınlaşması ve küreselleşmenin ülkelerin ekonomik yapısına hakim olması ile birlikte özelleştirme ve deregülasyon politikaları bir çok ülkede tereddütsüz uygulanmaya başlamıştır.

² Piyasa Başarısızlığı: Piyasaların etkin çalışmasını sağlayan koşulların ya hiç ortaya çıkmaması ya da ters yönde çalışmasıdır. Piyasalar kendi haline bırakıldığında, firmaların bazı malları gereğinden fazla bazılarını ise eksik üretmesi hatta bazı mallar için piyasanın hiç oluşmamasıdır.

³ Bu duruma aynı zamanda devletin kaynakların etkin tahsisi işlevi denir.

⁴ Ölçeğe göre artan getirili ekonomilerde, firmanın üretimi arttıkça, uzun dönem ortalama maliyetleri düşmektedir. Böyle bir üretim için, başlangıç sermayesinin diğer firmalara göre daha güçlü olması gerekir. Dolayısıyla başlangıç sermayesi yetersiz düzeyde olan firmalar, uzun dönemde karlılıkları azalacağı için dayanamayıp piyasadan çekileceklerdir.

1.2.1. Özelleştirme Kavramı

Özelleştirme, sermayesinin önemli bir kısmı veya tamamı devlete ait olan kamu ekonomik kuruluşlarının, özelleştirme yöntemlerinden biri veya bir kaçının kullanılarak özel kesime devredilmesine denilir.

“Özelleştirme, devlet tarafından üretilen bir takım mal ve hizmetlerin, özel kesim tarafından üretilip arz edilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik bütün politikaları ve yasal düzenlemeleri kapsayan bir kavramdır” (Zıllıoğlu, 2000: 261).

“Özelleştirme, kamuya ait mal varlığının ya da para ile ölçülebilen kamu kaynaklarının özel mülkiyete aktarılması” (Kepenek, 1990: 145) şeklinde de tanımlanabilir.

Dar anlamda özelleştirmede, özelleştirmenin konusuna sadece KİT'ler girmektedir. Özelleştirme konusunun sadece KİT'lerle sınırlı tutulması ve bu kuruluşların birçok ülke ekonomisinde 1930'lu yıllardan itibaren önemli bir yere sahip olmasından dolayı dar anlamda özelleştirme kavramı tanımlanmaktadır (Aktan, 1987: 82).

Geniş anlamda özelleştirme ise “kamusal mülkiyete konu olan fiziksel ya da mali varlıkların özel (gerçek ya da hükmi) şahıslara satışı⁵, bir mal ya da hizmetin üretim ve/veya dağıtımını sağlamak üzere özel şahıslara imtiyaz verilmesi, yetkili kamu makamları tarafından belirli kurallara bağlanmış olan mal/hizmet üretim ve/veya dağıtımının kuralsızlaştırılması ya da kural koyma ve uygulama yetkisinin özerk düzenleyici kuruluşlara devri (deregülasyon ve re-regülasyon) (Suiçmez, 2003: 15)” şeklinde tanımlanabilir.

Geniş anlamda özelleştirmede, özelleştirmenin kapsamına KİT'lerin yanında diğer kamu kurum ve kuruluşlar da dâhil edilir (Çetinkaya, 2007: 103). Örneğin, merkezi yönetim kuruluşlarının, belediyelerin ana hizmetlerine

⁵ 2000'li yıllardan itibaren bazı KİT'lerin zarar etmesi ve ticari anlamda cazibesini kaybetmesi nedeniyle özelleştirilmesinde zorluk yaşayan hükümetler, kamu mülkiyetindeki başka varlıkları satmaya ya da kiralamaya da yönelmiştir. Hazine arazisinin ve diğer taşınmazların, ormanlık vasfını kaybetmiş 2-b alanlarının satışı gibi.

yardım niteliğindeki güvenlik, temizlik, çöp toplama, bakım – onarım gibi hizmetleri özelleştirmesi gibi.

Özelleştirme, kapitalizmin 1970’lerde sermaye birikimine dayalı krizine çare ararken ortaya çıkan bir olgudur. “Serbestleşme, kuralsızlaştırma ve özelleştirme, iktisadi-mali küreselleşmenin ana öğeleri ve araçları olup, çok kapsamlı ve karmaşık toplumsal ve siyasi etkiler doğurmaktadırlar” (Oral, 2002: 3). Özelleştirme, küreselleşmenin hem temel araçlarından birisi hem de küreselleşmenin sonuçlarından birisidir. IMF gibi uluslararası mali kuruluşların yapısal uyum programları ve uluslararası tekellerin çıkarları doğrultusunda 1980’lerden itibaren uygulama alanı bulmuştur.

1.2.2. Özelleştirmenin Gerekçeleri

1970’lerde yaşanan ekonomik kriz ve petrol krizinden sonra, Keynesyen Ekonomi Yaklaşımı tartışılmaya başlanmıştır. 1980’ler neo-liberalizm görüşünün yaygınlaştığı ve uygulanmaya başlandığı yıllardır. Bu görüşün öne sürdüğü başlıca iddialar şunlardır:

- İthal ikameci kalkınma modellerinin terk edilip, dışa açık bir ekonomi modeline geçilmesi,
- Devletin elindeki kaynakların özel kesime devredilmesi,
- Sermayenin tabana yayılması,
- Kamu hizmetlerinde etkinliğinin artırılması,
- Devletin küçültülmesi ve dolayısıyla bütçe açıklarının azaltılması,
- Özelleştirme ile ilgili yasal düzenlemelerin bir an önce yapılması.

Kapitalizmin yapısal krizlerinden birisi de 1970’lerde yaşanmıştır. “Bu, esas olarak yoğun sermaye birikim rejiminin, başka bir deyişle Fordizm’in bir krizidir” (Oral, 2002: 1). Yaşanan krizden çıkmaya yönelik önerilerden birisi

hatta en önemlisi, kamuya ait işletmelerin satılması diğer bir ifade ile özelleştirmelerdir.

Özelleştirmeyi, kamu iktisadi teşebbüsleri kavramı ile ayırmanın imkânı yoktur. Devletin ekonomik faaliyetleri ve ekonomideki payı ve görevleri, iktisat ve maliye biliminin üzerinde fazlaca yoğunlaştığı konulardır. Her ne kadar ülkelerin ekonomik alt yapıları farklı olsa da genel olarak özelleştirmeyi savunanların öne sürdükleri temel gerekçeler şunlardır:

- **Bütçe açıkları:** Kamu iktisadi teşebbüsleri sosyal faydayı ön planda tuttuğu için, bu kuruluşların faaliyet zararları devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Böylece bütçe dengesinin bozulması, topluma önemli yükler getirmektedir.
- **Hükümet başarısızlıkları ve regülasyon:** Son yıllarda ortaya çıkan hükümet başarısızlıkları ve devletin regülatif araçları gereğinden fazla kullanması, iktisadi etkinlikten uzaklaşılmasına neden olmuştur (Durmuş, 2008: 105- 119).
- **Kaynak dağılımı:** Kamu kesiminin büyümesi, özel kesimin kullanacağı kaynakların azalmasına neden olmuştur. Kamu kesiminin büyük olduğu ekonomilerde, kaynaklar vergi vb. ödemelerle devletin eline geçmektedir. Bu durum piyasaların etkin işlemlerini engellemektedir.
- **Devlet tekelleri:** Kamu kesiminin sürekli büyümesi, devlet tekelleri yarattığı için, piyasa mekanizmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta belli üretim alanlarında doğal tekellerin oluşması, özel kesimin büyümesine engel olmaktadır.
- **Teknolojik gerilik:** Devletin ağırlıklı olduğu ekonomilerde teknolojik gerilik yaşanmaktadır. Çünkü bürokratik yapı çoğu zaman yeni teknolojilerin kullanımında isteksiz davranmakta; bu durum kamusal üretimin verimliliğini azaltmaktadır.

- **Dışlama etkisi:** Kamu harcamalarındaki artış, kamu kesimi borçlanma gereğini arttırmakta, hazine bonosu, devlet tahvili gibi yöntemlerle kamu borç stokunun büyümesi, faiz oranlarının artmasına ya da yeni vergilerle finansmana gidildiğinde ekonominin bütünü üzerinde daraltıcı etkilere yol açarak özel sektör yatırımlarının dışlanmasına neden olmaktadır (Durmuş, 2008: 105-119).
- **Personel rejimi:** KİT'lerin personel politikası, yetenek ve liyakat esaslarından ziyade siyasi tercihlere göre belirlenmektedir. Kamu işletmelerinde yaşanan gizli işsizlik olgusu, bu işletmelerin zarar etmesine neden olmaktadır.
- **Siyasi nedenler:** KİT'lerin yönetimi ve çalışma esasları, önemli ölçüde siyasi iktidar tarafından belirlenmektedir. Siyasi iktidar, doğası gereği toplumsal ihtiyaçları belirlemede taraflı davranmaktadır. Bu durum iktisadi etkinlikten uzaklaşılmasına neden olmaktadır. IMF'nin özelleştirmeleri dayatmasının önemli bir nedeni de hükümetlerin, KİT'leri yönetirken kendilerini politik baskılardan arındıramadığıdır (Stiglitz,2006: 68).
- **Sosyal nedenler:** Devletin önemli ölçüde var olduğu ekonomilerde, kişilerin yaşam standartları düşmeye başlamıştır. Verimliliğin ön plana alınamadığı kamu işletmeleri, bireysel gelişmeyi ve bireysel yeteneklerin öne çıkmasını engellemektedir. Bu durum ülkelerin modern dünyadaki gelişmeleri takip etmesi ve bu gelişmeleri kendi ülkelerinde hayata geçirmesini de engellemektedir.

1.2.3. Özelleştirme Yöntemleri

Özelleştirmelerde farklı yol ve yöntemlere başvurulmasında, ekonominin genel durumu, konjonktürel dalgalanmalar, devletin mali

yapısının durumu, piyasaların yapısı, özelleştirme kapsamındaki kuruluşun durumu, kamuoyunun beklentileri vb. hususlar etkili olabilmektedir.

Özelleştirme uygulamalarında genel olarak; blok satış yöntemi, tesis-varlık satış yöntemi, halka arz yöntemi ve menkul kıymetler borsasında hisse senedi satışı gibi yöntemlere başvurulabilmektedir.

1.2.3.1. Blok Satış Yöntemi

İşletmelerin doğrudan satışı şeklinde gerçekleştirilen blok satış yöntemi, diğer yöntemlere göre uygulaması daha kolaydır. Belirlenen satış bedeli üzerinden bir veya birden fazla şirkete kamu işletmesi satılmaktadır.

Blok satış yönteminin en önemli sakıncası, kamuya ait bir kuruluşun tek bir firma veya firmalar topluluğuna geçmesi nedeniyle piyasada tekelleşmeye neden olmasıdır. Bunun yanında özelleştirmenin önemli gerekçelerinden birisi olan sermayenin tabana yayılması iddiası da gerçekleşmemektedir.

1.2.3.2. Tesis ve Varlık Satışı Yöntemi

Bu satışın konusu hisse senetleri değil, kuruluşun aktifindeki değerlerdir. Bunlar tesis, fabrika, mağaza, arsa, arazi, bina, yarım kalmış tesisler, gemi, uçak, makine vb. mallardır. Bu yöntem, hisse senedi yoluyla satıştan beklenen yararın sağlanamayacağı düşünülen kuruluşlarda uygulanmaktadır. Kuruluşun tamamının satışı yerine ihtiyaç fazlası veya verimli olmayan aktifleri satılmaktadır.

1.2.3.3. Halka Arz Yöntemi (Birinci El Piyasa)

Bu yöntemde hisse senedi çıkaran kuruluşların senetleri, doğrudan halka arz edilmektedir. Hisse senetleri nama yazılı olabileceği gibi hamiline de olabilmektedir. Hisseleri sunan şirket hiç bir aracı kuruma ihtiyaç duymadan halka arzı gerçekleştirebilmektedir. Satışın kolay, esnek ve şeffaf olmasından dolayı tercih edilebilmektedir (Çetinkaya, 2007: 116).

1.2.3.4. Menkul Kıymetler Borsasında Hisse Senetlerinin Satışı (İkinci El Piyasa)

İkinci el piyasalar bilindiği gibi, halka arz edilen senetlerin arz ve talebinin karşılaştığı piyasalardır. Hisse senetleri, borsaya aracı kuruluşlar ya da bankalar aracılığıyla satışa sunulur. Kamu işletmesine ait hisseler yurt içinde veya yurt dışında sermaye piyasasında satılabilmektedir.

2. TARIM SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

İnsanlık tarihinde ilk ekonomik faaliyetler tarım sektöründe ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Sanayinin gelişmesi ile beraber tarım sektörün önemi nispeten azalmış olsa da gıda güvenliği ve sağlıklı beslenme, ulusal ve uluslararası boyutta çözülmesi gereken önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

2.1. Tarımın Tanımı ve Gelişimi

Tarımsal faaliyetler daha ziyade arazi üzerinde yapılmaktadır. Ancak, balıkçılık, avcılık, seracılık gibi faaliyetler de arazi üzerinde yapılmaya da tarımsal faaliyetler kapsamına girmektedir. Tarımsal faaliyetler daha ziyade insan gücü ile yapılmakta iken sanayinin gelişmesi ile birlikte tarımda makineleşmeye geçilmiştir.

2.1.1. Tarımın Tanımı

Tarım, doğada kendiliğinden bulunan ürünlerin toplanması, avlanması, yetiştirilmesi, ekilmesi, biçilmesi, ıslah edilmesi, bakılması yoluyla beslenme, sağlık gibi temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik faaliyetleri içeren bir sektördür.

“Çiftçilik, bildiğimiz bir fizik süreçtir ve bu süreç içerisinde tohum, besleyiciler, su, gübre ve pestisid⁶ gibi girdiler buğday, patates ve sığır gibi hammaddelere dönüştürülür (Lewontin, 1998: 156)”. Bu işlemlerin tamamı çiftlik, hara, dalyan gibi tarım işletmelerinde işçi, makine vb. üretim araçları kullanılarak yapılır.

İnsanlığın yerleşik düzene geçmesinde tarım ve tarımsal üretim büyük rol oynamıştır. Tarımdan önce insanlık toplayıcılık, avcılık gibi yöntemlerle besin maddelerini sağlamaktaydı. Zamanla ekim, dikim, bakım, hasat, evcilleştirme vb. yöntemleri öğrenerek yerleşik düzene geçtiler (Kafaoğlu, 2001: 11). Bütün bu faaliyetlere tarım denilmektedir.

Tarım, toprak, su ve iklim gibi doğal kaynakların üretken bir yapıya dönüştürülerek bitkisel ve hayvansal üretimde bulunma ve ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması faaliyetlerini içeren reel ve stratejik bir sektördür (Suiçmez, 2003: 8). Tarım ekonomisi, tarımsal ekonomi alanında toprak, emek, sermaye gibi kıt kaynakları ve teknik bilgileri kullanarak hangi üründen

⁶ Pestisid: Tarımda zararlı böcekleri öldüren ilaç.

ne kadar üretileceği ve nasıl değerlendirileceği konusunu inceleyen bir bilim dalıdır (Dernek, 2005: 58).

2.1.2. Tarımın Gelişimi

İnsanlık tarihinde tarım uzun bir süre önemli bir üretici güç olsa da geçtiğimiz yüzyılda ekonomik gelişmelere paralel olarak, tarımın önemi azalmış, sanayi ve hizmet sektörü ön plana çıkmıştır.

2.1.2.1. Yirminci Yüzyıla Kadar Olan Dönem

Hemen hemen bütün ekonomistlerin birleştiği nokta, ekonomik faaliyetlerin üç kesime ayrıldığıdır. Bu kesimler; tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmet sektörüdür.

Bu üç sektörün sıralanış biçimi aynı zamanda ekonominin gelişim seyrini de ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, bütün ekonomilerde gelişim seyrine bağlı olarak, öncelikle tarım sektörü önemli bir yere sahip olmakta, sırayla sanayi ve hizmet sektörlerinin önemi artarken, tarım sektörünün GSMH içerisindeki payı küçülmektedir (Dinler, 2000: 15).

İnsanlık tarihi içerisinde en önemli üretici güç, tarım olmuştur. Tarımın temel belirleyici güç olma süreci tahmini olarak on bin yıl sürmüştür. (Kafaoğlu, 2001: 11). Bu süreç içerisinde insanlık için vazgeçilmeyen üretim faktörü toprak olmuştur. Tarihteki ilk büyük uygarlıklar (Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları gibi) toprağın verimli olduğu, su kaynakları çevresinde gelişmiştir.

Hatta 20. yüzyıla kadar ortaya çıkan büyük savaşların tarım alanlarının, ürünlerinin ve pazarlarının paylaşımı nedeniyle çıktığı bilinen bir

gerçektir⁷. Sanayinin ancak son beş yüzyıl içerisinde var olduğu düşünülürse, tarımın insanlık tarihinde tartışmasız bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ticaret, tarıma bağlı bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. İlk zamanlarda sadece kendi ihtiyaçları için üretim yapan çiftçi, ilerleyen dönemlerde bu ürünleri başka bölge ve ülkelere pazarlaması ile ticaret yaygınlaşmıştır. Tarım araçlarını üreten, tarımsal ürünlere dayalı giyim ve gıda ürünlerini üreten sanayi sektörü, tarıma bağlı olarak gelişebilmişlerdir.

Toplumların sanayileşmeye evrilmesiyle beraber, kırsal bölgenin ekonomik anlamda önemi azalmaya başlamıştır. Özellikle ticaret ve iş olanaklarının kentlerde yoğunlaşması bu olguyu güçlendirmiştir.

Tarım ve sanayi sektörleri insan ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir güç olsalar da belli noktalarda ayrılmaktadırlar. Tarım üretimi önemli ölçüde doğa ve iklim koşullarına bağlıdır ve bu anlamda üretimde her zaman risk unsuru taşımaktadır. Sanayi üretimi birikmiş sermayeye ihtiyaç duymaktadır.

Her iki sektörde de insan gücü tartışmasız bir öneme sahiptir. Tarımda üretim uzun yıllar hane halkı üretimine bağlı olarak gerçekleştirilmiştir (Dernek, 2005: 56). Ancak sanayi, üretimde makineleşmenin yanında, emek arzının belli alanlarda birikmesi ile toplumsal yapıda da değişim yaratmış; nüfusun belli yerlerde birikmesi sonucu hizmet sektörünün gelişmesine ön ayak olmuştur.

⁷ 1860 yılında ABD’de yaşanan iç savaşın nedeni de buna bağlıdır. Bu dönemde Güney bölgesi büyük tarım alanlarını işleyen toprak sahiplerinin elinde iken, Kuzey bölgesinde sanayi sektörü yaygınlaşmıştır. Güney’in tarımsal ürünleri İngiltere’ye ihraç etmek istemesi, ihtiyacı olan sanayi ürünlerini İngiltere’den ithal etmek istemesi, Kuzey’in korumacı önlemleri almak istemesi, Kuzey’in Güney’de uygulanan köleci üretim tarzına karşı çıkması vb. nedenlere bağlı olarak ABD iç savaşı başlamıştır.

2.1.2.2. Yirminci Yüzyıldan Sonraki Dönem

20. yüzyıldan itibaren sanayinin tarıma gübre, ilaç, tarımsal alet ve makine sağlaması ile tarımın sanayiye bağımlılığı artmıştır (Yeni vd. 2001: 5). Örneğin, biçerdöverle tarımsal ürünlerin toplanması her bakımdan çiftçinin işini kolaylaştırmıştır veya suni gübre kullanılarak elde edilen tarımsal ürün miktarında nispi olarak artış sağlanmıştır. Bu durum, tarım kesiminin emek yoğun üretim biçiminden ayrılması sonucunu da doğurmuştur.

Tarımda makineleşme beraberinde suni gübre, kimyasal ilaç, fosil yakıt gibi doğayla dost olmayan, insan sağlığı için risk oluşturan, bilinen adıyla “modern tarım” denilen bir üretim biçimini getirmiştir (Aysu, 2008: 11). Modern tarıma dayalı üretim modeli uluslararası şirketlerin tekeline geçmiş; bilgiye, ıslaha, dayanışmaya, bilgi paylaşımına dayalı, doğayla dost üretim modeli terk edilmiştir (Aysu, 2008: 11).

Başta biyoteknoloji alanında olmak üzere yeni buluşlarla ortaya çıkan sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesi çiftçilerin proleterleşmesine, mülksüzleşmesine, geleneksel tarım işletmeciliği ve hayvancılığın dışarıdan kontrolüne sebebiyet vermiştir (Magdoff, 1998: 83). Tarımda küreselleşme küçük üreticilerin ve köylülerin tarımsal üretimden çekilmelerine neden olmuştur.

Tarımda makineleşmenin yaygınlaşması ile beraber tarımsal ürünlerin pazarlandığı piyasalar gelişmiş; tarımsal ürünler ülkenin diğer bölgelerine ve hatta uluslararası ticaret borsalarında pazarlanabilir düzeye ulaşmıştır.

Tarımda makineleşme ve tarım ürünlerinin düşük fiyatları nedeniyle, tarım alanlarından ayrılmak zorunda kalan halk metropol kentlerine göç etmişlerdir. “Kentlerde ve yakınlardaki endüstri kesimlerinde ve kamu kesiminde artan iş verme olanakları tarımdan kopan ailelere sığınak sağlayabilmiştir” (Foster vd., 1998: 120).

Küresel ekonomilerin en önemli özelliği, sömürge ülkelerin hammaddelerini kendi sanayilerine ucuz fiyatla alıp işledikten sonra, tek

fiyatına tekrar sömürge ülkelerine satmasıdır. Özellikle Afrika ülkelerinin tarım ve madencilik kaynakları bu yolla Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerine transfer edilmiştir.

1980'den sonra, dünya ticaretini elinde bulunduran büyük şirketler (Union Carbide, Dupont gibi firmalar), hem tarımsal girdileri hem de tarımsal nihai ürünlerin üretim ve pazarlamasını ele geçirmeye başlamışlardır (Kafaoğlu, 2001: 20). Artık küçük hane halkı işletmeleri yerini, tarımda entegre üretimi gerçekleştiren firmalara bırakmak zorunda kalmışlardır.

Bilindiği üzere 1980'lere kadar "gelişmemiş ülkeler tarımla uğraşsın, sanayi hammaddesi ve besin ürünleri üretsın, gelişmiş ülkeler ise sanayi ile uğraşsın" genel inancı yaygındı. Ancak, 1980 sonrasında dünya ekonomisinde ağırlığını hissettirmeye başlayan neo-liberalizmin de etkisiyle, tarım sektöründe de hâkimiyetin küresel güçlere geçmesine tanık olunmuştur.

2.2. Tarımın Fonksiyonları

Tarım; insanların besinsel gereksinimlerini sağlamak, çevre sağlığı ve toplumun ruhsal dengesini korumak, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olmak, sanayi sektörüne hammadde sağlamak, tarım dışı sektörlerle istihdam sağlamak gibi işlevlere sahiptir.

2.2.1. İnsanların Besinsel Gereksinimlerini Sağlamak

İnsanoğlunun yaşamında hayati öneme sahip olan besin maddeleri, tarımsal üretim sonucunda elde edilmektedir. Canlıların doğaya karşı zayıf olması, besin maddelerinin önemini daha da arttırmaktadır. Bu anlamda, canlıların yaşamını idame ettirmelerinde, ilk çağlarda olduğu gibi günümüzde

de tarım ürünlerine gereksinim duymaları vazgeçilmez bir olgudur (Gaytancıoğlu, 2009: 11).

2.2.2. Çevre Sağlığı ve Toplumun Ruhsal Dengesini Korumak

Kentlerde yaşam daha hızlıdır. Bunun yanında ulaşım zorlukları ve hava kirliliği gibi kalabalıklaşmanın yarattığı olumsuzluklar, kentli insanı kırsal bölge yaşantısına özendirilmektedir. Kentlerdeki yeni yapıların hemen hemen hepsinde bahçe düzenlemesinin olması bunun en önemli kanıtıdır (Dernek, 2005: 56). Bunun yanında bağ evi, yazlık ev, tatil süresinin göç edilen köyde geçirilmesi vb. nedenler, kentli insanın kırsal bölgenin verdiği huzur ve güvene ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Hava kirliliğinin olmaması, doğanın kendini yenileyebilme şansının olması, ulaşım ve iletişim olanaklarının kolay sağlanması vb. hususlar kırsal bölgelerin ekolojik yönden birçok avantajları olduğunu göstermektedir ve bu durum insan sağlığı üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır.

Tarımda makineleşmenin ve sermaye yoğun üretimin artmasıyla birlikte tarımın ekoloji ile olan uyumu bozulmaya başlamıştır. Tarımda modernizasyon geliştikçe ekolojiyle tarım arasındaki bu iyi ilişkiler kopmuştur. “Kapital-teknoloji yoğun düzen, son derece verimli ve düşük maliyetli besin sağlasa da birçok ekonomik, sosyal ve çevresel problemi de yanında taşıdığını gösteren kanıtlar günden güne artmaktadır” (Altieri, 1998: 143). Dünya nüfusunun artması ve ekolojik dengenin her geçen gün bozulması, birçok insanı gelecekte besin maddelerinin elde edilmesi ile ilgili kaygılandırmaktadır.

2.2.3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasına Yardımcı Olmak

İktisatçıların önemli bir kısmı, ülkelerin kalkınmasında sanayinin, tarıma göre daha önemli bir güce sahip olduğunu savunmaktadırlar. Ekonomik gelişme sürecinde sanayi, tarıma bağlı ve tarımdan sonra gelişen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla tarımın hesaba katılmadığı bir kalkınma modelinin hayata geçirilmesi zor görülmektedir.

Sanayi üretimi, firmaların kuruluşu sırasında belli bir miktar sermaye gerektirdiği için, bu gereksinim genellikle tarımsal kazançlardan sağlanabilmektedir. Bunun yanında, tarım sektöründe her ne kadar kayıtdışılık olsa da, sanayinin finansmanı için gereken vergiler kısmen de olsa tarımdan karşılanmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından 1983 yılında kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun- World Commission for Environment and Development (WCED) 1987 yılında yayınladığı "Ortak Geleceğimiz" isimli raporu, bugünkü kuşakların gereksinimlerini, gelecekteki kuşakların gereksinimlerini karşılayabilmelerini tehlikeye sokmadan karşılama esasına dayalı bir kalkınma modeli önermektedir (Dinler, 2000: 56). Bu görüşe aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma modeli denilmektedir

Sürdürülebilir kalkınmanın ön koşulu, doğayı tahrip etmemektir. Buradan hareketle bitki örtüsü ve ormanların muhafaza edilmesi gerekmektedir. Bitki örtüsü ve ormanların yeterli düzeyde olması, erozyon ve toprak kayması gibi doğa olaylarının önüne geçmesini sağlamakta; insanların gereksinim duyduğu oksijen oranını sağlamakta; ayrıca atmosferin olumsuz yönde etkilenmesinin önüne geçmektedir.

Çok uluslu şirketler (ÇUŞ), tarım kimyasalları satışına hız vererek sürdürülebilir tarımın gerçekleşmesini engellemektedirler. Gelecekte tarımı güç ilişkileri belirleyecektir. Dolayısıyla tarım sektöründeki çalışanlar, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve devlet, tarımı sürdürülebilir bir rotaya sokmak zorundadırlar (Altieri, 1998: 154).

2.2.4. Sanayi Sektörüne Hammadde Sağlamak

Tekstil sanayisi, kimya sanayisi, gıda sanayisi gibi endüstrinin alt kollarının ihtiyacı olan hammaddeler tarım sektöründen karşılanabilmektedir. Ancak, tarım alanlarının yetersiz olması, bazı ülkelerin bu ürünleri işleyecek teknolojiden yoksun olması, pazarlama ve ticaret olanaklarının sınırlı olması, politik sınırlamalar vb. nedenlerle tarımsal ürünler, bazı yerlerde yerini sentetik ürünlere terk etmektedir (Gaytancıoğlu, 2009: 13). Örneğin, pamuğun yerini sentetik liflerin alması, sütün yerine süt tozunun kullanılması gibi.

Her ne kadar sentetik ürünler, sanayi için hammadde olanakları yaratan tarımın önemini azaltsa da, petrol ve petrole dayalı ürünlerin kaynağının gelecek elli yıl içerisinde tükenecek olması, tarımsal hammaddenin (bio-enerji gibi) öneminin yeniden artacağını göstermektedir.

2.2.5. Tarım Dışı Sektörlere İstihdam Sağlamak

Tarım sektörünün sanayiye sağladığı önemli katkılardan birisi de ucuz işgücü olanaklarını yaratmaktır. Tarım sektöründe azalan verimler yasaının işlemesi, miras yoluyla arazilerin ve dolayısıyla tarımsal kazançların küçülmesi, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin kırsal bölgelerde etkin yürütülmemesi gibi sebeplere dayalı olarak tarım sektöründe işgücü atıl duruma geçmiştir (Dernek, 2005: 12).

1960'lardan sonra, başta Almanya olmak üzere gelişmiş Avrupa ülkeleri, endüstriyel alanlarda çalıştıracığı insan gücüne sahip olmadığı için, bu gereksinimini Türkiye gibi tarımında işgücü fazlalığı olan ülkelere karşılamak için gitmişlerdir.

“Tarım sektörü, dünyada olduğu gibi ülkemiz nüfusunun artan ve gelişen gıda gereksinimini büyük ölçüde yerli üretimle karşılaması, tarıma

dayalı sanayinin hammadde kaynağını oluşturması, belli bir kesime istihdam imkânı sağlaması, dışa bağımlılığı önlemesi yönleriyle, ülkemizin ekonomik ve sosyal gelişme sürecine önemli katkı sağlayan, stratejik değeri yüksek bir sektördür” (TİGEM, 2008: 5).

2.3. Tarım Ürünlerinde Yaşanan Kıtılık

Bugün dünyanın her bölgesinde tarım ürünleri, gıda gereksinimini ve insan sağlığını karşılayacak düzeyde değildir. Doğal koşulların elverişli olmaması, tarımsal ticaret ve pazarlamanın belli ülke ve grupların tekelinde olması, ulusal ve uluslararası düzeyde uygulanan yanlış tarım politikaları, bazı ülkelerin tarımsal üretimi gerçekleştirecek sermaye ve teknik kapasiteye sahip olamaması gibi faktörler tarım ürünlerinde kıtlık yaşanmasına sebep olmaktadır.

3. KÜRESELLEŞME ve ULUSLARARASI TARIM POLİTİKALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Bugün yeryüzünde, gelişmiş ülkeler bile bazı tarım ürünlerde diğer ülkelerin kaynaklarına veya ürettikleri mallara ihtiyaç duymaktadırlar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu durum önemli bir sorun haline gelmiştir. GATT ve DTÖ süreçlerinde bir dizi toplantı ve turlar düzenlenmiş, bu toplantı ve turlarda tarım ürünlerinin dış ticaretinde ülkeleri bağlayan önemli kararlar alınmıştır.

3.1. Küreselleşme Olgusu

Küreselleşme, uluslararası firmaların veya finans kuruluşlarının dünyanın herhangi bir bölgesinde üretim, dağıtım, pazarlama yolları ile piyasalara hükmetmesi ve kendi istekleri doğrultusunda iktisadi, sosyal, hukuki, siyasi düzenlemelere gitmeleri ile yeni bir ekonomik düzen yerleştirmeleridir.

Küreselleşme, 20. yüzyılda kapitalizmin yeni bir dünya düzeni inşa etme iddiası ile ortaya çıkan bir olgudur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayıp 1980 sonlarında Doğu Bloku'nun yıkılması ile daha da güçlenen bu olgu, bugün dünyanın herhangi bir bölgesindeki tarım üreticisini, tüketiciyi ve devletleri önemli ölçüde etkileyebilecek bir güce ulaşmıştır.

II. Dünya Savaşı'nda savaşa giren ülkeler, yaşadıkları buhranı ortadan kaldırmak amacı ile farklı arayışlara girmişlerdir. Bu amaçla ABD'nin Bretton Woods kasabasında ABD ve İngiltere'nin öncülüğünde 1944 yılında bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferans sonucunda IMF ve Dünya Bankası kurulmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan kıtlık, bulaşıcı hastalıklar ve savaşlar nedeniyle dünya nüfusu azalmıştır. Bu duruma çare bulabilmek amacıyla ülkeler tarım ve tarım ürünlerine daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Çünkü iyi bir tarım politikası insan sağlığı ve çevre sağlığının oluşturulmasında ön koşuldur.

II. Dünya Savaşı'ndan itibaren tarımın serbestleşmesi, diğer sektörlerle göre daha geriden gelmiş uluslararası anlaşmaların içerisine dâhil olmamış, bunun yerine ülkelerin kendi aralarında ve daha ziyade ürün bazında yaptıkları anlaşmalar yoluyla sürdürülmüştür. 1947 yılında ise büyük küresel güçler tarafından Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması (GATT) imzalanmıştır. GATT'ın oluşturulmasının temel amacı dünya ticaretinin serbestleştirilmesidir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan anlaşmalar ve ticari serbestleşmeden tarım sektörü etkilenmemiştir. Diğer bir ifade ile tarımda korumacılık anlayışı devam etmiştir. Hatta GATT müzakereleri döneminde dahi Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikaları engelsiz ve tereddütsüz bir şekilde uygulanabilmiştir. 1960'lara kadar uygulanan "Modern Tarım"⁸ anlayışı yerini "Yeşil Devrim"⁹ olarak anılan yeni bir üretim tarzına bırakmıştır (Aysu, 2008: 22).

Küresel sermaye gruplarının özellikle 1990'lardan itibaren tarıma yönelmelerinin belli başlı sebepleri şunlardır:

- Döviz kuru dalgalanmaları, küresel güçleri çevre ülkelerin (gelişmekte olan ülkeler) toprak, su ve tarımsal üretim gibi sabit mülklere yatırım yapmalarına itmiştir.
- Petrol fiyatlarındaki dalgalanma, fosil yakıtların küresel ısınma ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri, küresel güçlerin agro-yakıtlara yatırım yapmasını zorunlu hale getirmiştir (Kafaoğlu, 2001: 19).
- 2008'de yaşanan Küresel Mali Kriz, uluslararası sermayeyi geliştirmekte olan ülkelerin tarım ve madencilik borsalarına yöneltmiştir. Bu etmenler, tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesine ve tarım ürünleri fiyatlarının uluslararası küresel güçler tarafından belirlenmesine neden olmuştur (Stedile, 2009: 99).

3.2. GATT, DTÖ Süreçleri

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile başlayan, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulması ile devam eden müzakerelerin

⁸ Modern tarım, kimyasal ilaç, suni gübre, tarımsal alet ve makineler, fosil yakıtlar gibi üretim girdileri ile desteklenen endüstriyel tarım modelidir. Bu tarım modeli, insan ve çevre sağlığı için önemli ölçüde risk unsuru taşımaktadır.

⁹ Yeşil devrim, modern tarım anlayışı yanında kimyasal gübreleme ve sulamaya duyarlı tohumların da kullanılmasıyla oluşturulan tarımsal üretim modelidir.

temel amacı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini dikkate alıp; uluslararası ticarete rekabet ortamını daha adil hale getirmektir (Özkan, 2006: 1).

GATT, gümrük tarifelerinin düşürülmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması gibi önemli faaliyetleri yürütmüştür. Bu faaliyetler sonrasında rekabetin artacağı, mal fiyatlarının düşeceği, üretimin ve malın kalitesinin artacağı, dış ticaret hacminin genişleyeceği ve dolayısıyla ülkelerin ekonomik göstergelerini olumlu etkileyeceği hedeflenmiştir.

GATT, 1947 tarihinden itibaren daha ziyade gümrük tarife indirimleri ve dış ticarete serbestleşmeyi hedef alan bir dizi toplantı/tur düzenlemiştir. Şöyle ki;

- Cenevre Müzakeresi (1947–1949)
- Annency Müzakeresi (1949)
- Torguay Müzakeresi (1950–1951)
- Cenevre Müzakeresi (1955–1956)
- Dillon Turu (1960–1962)
- Kennedy Turu (1964–1967)
- Tokyo Turu (1973–1979)
- Uruguay Turu (1986–1994)

Tarımda serbestleşme ve özelleştirme yanlısı eğilim, uluslararası konferans ve turlarda ele alınmıştır. Her ne kadar tarıma yönelik serbestleşme uygulamaları Uruguay Turu'ndan sonra yaygınlık kazanmış olsa da, Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda gelişmekte olan ülkelere yapılan kaynak aktarımı – dış krediler tarım ağırlıklıdır¹⁰ (Aysu, 2008: 21). Bu kaynak ve krediler yoluyla hem tarım sektörü makineleşmiş hem de tarım kesiminin piyasaya açılmasının önü açılmıştır.

¹⁰ 1949, 1950, 1954 yıllarında Marshall Planı çerçevesinde verilen dış krediler, tarım alet ve makineleri satın alınması ve yol yapımı amaçlı kredilerdir.

İlk turlarda tarım kesimi, ticari serbestleşmenin dışında tutulmaya çalışılırken ilk kez Dillon Tur'unda tarım gündeme gelmiş ve Uruguay Tur'unda tarım ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Uruguay Turu'nda iç desteklerin azaltılması, pazara girişin kolaylaştırılması ve ihracat sübvansiyonlarının indirilmesi esaslarına dayanmaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından 6 yıllık indirim üreci 1995 – 2000 yılları arasında, Gelişmekte olan ülkeler için ise 10 yıllık süreci 1995–2004 yılları arasında uygulanmıştır.

Bu turlardan sonra gelişmiş ekonomiler, tarım ve gıdada küresel boyutta egemen olabilecek şirketlerine bütçelerinden önemli ölçüde kaynak ayırmışlardır (Aysu, 2008: 22). Bu dönemde gelişmiş ülkeler uluslararası piyasalarda rekabet ederlerken, bu rekabetten az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler olumsuz etkilenmişlerdir.

Bu turlarda ABD ve AB ülkeleri gelişmekte olan ülkelere tarıma yönelik desteklerini azaltmalarını isterken, kendi ülkelerinde tarıma yönelik destekleri arttırmışlar; tarım ihracatında oluşturdukları yapay fiyatlarla dünya piyasalarına yön vermeye başlamışlardır (Micael, 1998: 183).

Bunun yanında turlar sonunda gelişmiş ülkeler, bir malın dış alım fiyatı eğer o malın üretimini engelleyecek düzeyde ise dış alıma vergi koyma hakkı elde ederken, bu haktan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yararlanamamıştır (Kafaoğlu, 2001: 24). Uluslararası ticaret engeli oluşturan şartlar değiştikçe, ulusal ve yerel firmaların çok uluslu şirketlerle rekabet etme olanakları ortadan kalkmıştır (Hefferman, 1998: 139).

Uruguay Turu'nun iki önemli özelliği vardır. Birincisi, önceki turlara nazaran daha geniş kapsamlı katılımın olması; ikincisi ise bu turda GATT'ın kurumsal yapıya kavuşturulması amacıyla DTÖ'nün kurulmasına karar verilmesidir. 1994 yılında ise GATT'ın yerine DTÖ oluşturulmasına karar verilmiştir.

Uruguay Turu'ndan sonra yapılan müzakereler (Bakanlar Konferansları) şunlardır:

- Singapur Bakanlar Konferansı (1996)

- Cenevre Bakanlar Konferansı – İsviçre (1998)
- Seattle Bakanlar Konferansı - (ABD) (1999)
- Doha Bakanlar Konferansı – Katar (2001)
- Cancun Bakanlar Konferansı – Meksika (2003)
- Cenevre Bakanlar Konferansı – İsviçre (2004)
- Hong Kong Bakanlar Konferansı (2005)

GATT ile DTÖ arasındaki temel farklılıklar şunlardır: GATT bütün ülkelere açıkken, DTÖ'de üyelik sistemi getirilmiştir. DTÖ'de alınan kararlar üye ülkeler üzerinde yaptırım gücü olan, uyuşmazlık çözme niteliğine sahip iken, GATT'ta alınan kararlar geçici niteliğe sahiptir (Çalışkan vd., 2005: 24-31).

Tarım ürünlerinin ticaretinin serbestleştirilmesi ve uluslararası küresel güçlerin hâkimiyetine geçmesi süreci GATT ile başlayıp DTÖ'nün oluşturulması ile devam etmiştir. DTÖ'nün kurulmasının temel amacı, dış ticareti sınırlayan her türlü yasal engeli ortadan kaldırmaktır (Micael, 1998: 196).

DTÖ, pazara giriş, iç destekler, ihracat sübvansiyonları başlıkları altında belli sınırlamalar ve düzenlemeler getirmiştir. DTÖ sürecinde ülkeler gelişmiş, gelişme yolunda ve en az gelişmiş olarak belli gruplara ayrılmış ve bu ülkelerden belli oran ve sürelerde taahhütte bulunmaları istenmiştir (Yücer, 2005: 32–37).

Tarımsal destekleme politikaları DTÖ Tarım Antlaşması'nda da ifade edildiği gibi yeşil kutu, mavi kutu ve kırmızı kutu olarak üç ana başlık halinde değerlendirilmektedir; Tarımsal destekleme politikalarından ticarete zarar verenler kırmızı kutu; zarar vermeyenler yeşil kutu; piyasalara dolaylı müdahale özelliği taşıyanlar ise mavi kutu olarak isimlendirilmektedir.

Yeşil kutu ile isimlendirilen desteklemeler, tarımsal üretime devlet bütçesi desteği niteliğindedir ve üretimi artırıcı etki yaratması beklenmektedir.

Örneğin, doğrudan gelir desteği, yatırım teşvikleri, tarımsal eğitim, araştırma, hastalık ve zararlıların kontrolü hizmetleri, ürün sigortası, doğal afet nedeniyle yapılan yardımlar, çevre koruma ve bölgesel yardım programları gibi desteklemeleri içermektedir.

Mavi kutu olarak adlandırılan desteklemelere, nadas primi, üretim kotası, telafi edici ödemeler örnek olarak verilebilir. Kırmızı kutu içerisinde ise fiyat destekleri, girdi destekleri, pazarlama ödünçleri vs. yer almaktadır. Türkiye’de TMO’nun yaptığı alımlar buna örnek oluşturur.

Ülkelerin (uluslararası düzeyde) tarım reformu için İleri Tarım Müzakereleri 23–24 Mart 2000 tarihinde başlatılmıştır. DTÖ sürecinde ülkelerin farklı çıkarları Çerçeve Anlaşması içerisinde toplanmış ve şu yaptırımlara yer verilmiştir: Pazara giriş açısından, tüm ülkelerin aynı tarife indirim formülü kullanması; iç destekler açısından, ticareti bozucu etkisi olan kırmızı kutu desteklerinde indirimle gidilmesi; mavi kutu desteklerinde üretim şartı aranmaksızın kullanılabilmesi, yeşil kutu içerisinde yer alan desteklemelere ise devam edilmesi kararlaştırılmıştır (Özkan, 2006: 6). Ayrıca ihracat sübvansiyonlarının ise belli bir süre sonra kaldırılması öngörülmüştür.

2005 yılında Hong Kong’ta gerçekleştirilen müzakerelerde, gelişmiş ülkelerin 2013 yılına kadar tarımsal ihracat desteklerine son vereceği, pamuk üzerindeki ihracat desteklerinin tamamen kaldırılacağı, GSYH’ı yıllık 750 doların altında olan ülkelerin gelişmiş ülkelere yapacağı ihracatın % 97’sinin kota ve gümrük vergisinden muaf tutulacağı kararlaştırılmıştır (Özkan, 2006: 6).

2006 yılında Cenevre’de gayri resmi Ticaret Müzakereleri toplantısında, tüm müzakere sürecinin askıya alınması kararlaştırılmış; aynı yıl Cenevre’de yapılan diğer toplantıda ABD, tarıma yönelik iç desteklerin indirilmesine karşı çıkmış, ayrıca AB’nin tarımda daha fazla tarife indirimine sıcak bakmaması üzerine toplantı sonuçsuz kalmıştır.

DTÖ müzakerelerinde, AB ticaretin serbestleşmesini isterken, ABD'ye göre daha korumacı bir tutum izlemiştir. Japonya, İsrail, İsviçre, Norveç gibi ülkeler ticaretin serbestleşmesine karşı çıkmışlardır.

DTÖ sürecinde amaç, farklı gelişmişlik seviyelerindeki ülkelerin tarım ve hayvancılık ticaretinde ortak çıkarlarını korumak olsa da genellikle gelişmiş ülkelerin rekabeti bozucu engellemeleri sonrası, görüşmeler ya uzamış ya da görüşmelere son verilmiştir.

3.3. AB Ortak Tarım Politikaları

Avrupa'da ortak bir iktisadi ve siyasi birlik oluşturma ve beslenme gibi stratejik öneme sahip bir alanda kendi kendine yeterli olma düşüncesi ile oluşturulan Ortak Tarım Politikaları, aynı zamanda üye ülkelerin birbirinden farklı olan tarımsal yapı ve politikalarını aynı potada birleştirme düşüncesi ile oluşturulmuştur (Ardor vd. 2004: 210). AB Ortak Tarım Politikalarının nihai amacı, birliğe üye ülkelerin tarımsal üretim ve pazarlamasında diğer ülkeler tarafından ezilmelerini önlemektir.

AB, Ortak Tarım Politikaları'na (OTP) 1961 yılında geçmiştir. OTP, AB üyesi ülkelerin besin ürünlerinde kendine yeterli düzeye gelmesinin yanında, bu ülkelerin ihracatçı konuma gelmelerini de sağlamıştır (Kafaoğlu, 2001: 23). Bu durum, özellikle ABD'yi rahatsız etmiştir. Başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkeler, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek ve tarımda küçük üreticiyi tasfiye edecek, şirketleri egemen kılacak toplantılara ve turlara (raund) başlamışlardır.

1970'li yıllardan sonra AB tarım ürünlerinde ihracatçı konuma gelmiş; bu durum başta ABD olmak üzere tarım ürünleri ihracatçısı ülkelerin eleştirisi ve engellemelerine neden olmuştur. Bu nedenle, 1992 yılından itibaren fiyat desteklemeleri yerine doğrudan gelir desteği yöntemine geçilmiştir. Tarım

sektörüne yönelik uygulanan uzun süreli ve yüksek miktarlı desteklemeler AB'ni dünya tarım piyasasında önemli bir konuma getirmiştir.

AB, çiftçilerine verdiği yüksek miktardaki gelir desteği nedeniyle, diğer ülkeler karşısında önemli bir rekabet avantajı sağlamıştır.

Doğrudan gelir desteği, DTÖ açısından yeşil kutu içerisinde yer alan bir desteklemedir. Diğer bir ifade ile üretimden bağımsız ve ihracat teşviki olarak kabul edilmeyen bir destekleme türü olarak ifade edilmektedir. Doğrudan gelir desteğinin AB'ye üye ülkelere sağladığı avantajlardan birincisi, tarım ürünlerinde meydana gelen büyük stoklama maliyetlerinden kurtulması; ikincisi ise DTÖ kapsamında yasaklanmış teşvik uygulamalarının en aza indirilmesidir.

OTP'ye yönelik en önemli eleştirilerden birisi, OTP harcamalarının yüksek seviyede seyretmesi; ikincisi ise üretim fazlalığı yaratmasıdır. Ayrıca, OTP'nin kırsal kalkınma, çevrenin korunması, çiftçilerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi, alternatif iş olanaklarının yaratılması vb. kaygılarla Avrupa Komisyonu, Gündem 2000 Belgesi'nde OTP reformunun derinleştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Batur, 2008: 75).

Gündem 2000 Belgesi ile üreticilerin doğrudan ödemelerden yararlanabilmeleri için çevreyle barışık, çevreye daha az zarar veren üretimi gerçekleştirmeleri, aksi halde ödemelerde kısıtlamaya gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. Özellikle kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla 2003 yılından itibaren Doğrudan Gelir Desteği fonunun azaltılması; buradan sağlanan kaynakların kırsal kalkınmaya yönlendirilmesi öngörülmüştür (Ardor vd., 2004: 218)

OTP'nin Birlik bütçesinin neredeyse yarısı (Birlik bütçesi 100 milyar Avro civarındadır) kadar yer tutması eleştiri konularının başında gelmektedir. OTP'ye her yıl yaklaşık 50 milyar Avro civarında bir kaynak aktarılmaktadır ve bu rakam Birlik toplam GSYH'sının % 1'ine tekabül etmektedir (Aysu, 2006: 45). OTP harcamalarının GSYH içindeki payının 2013 yılı itibarıyla % 0,33'e indirilmesi öngörülmektedir.

AB içerisinde tarımı en fazla destekleyen ülkelerin başında Fransa gelmektedir. Fransa'dan sonra Almanya ikinci sırada yer almaktadır. Bunun yanında Hollanda tarımsal desteklemelerini 1995 yılından itibaren sürekli arttırmaktadır (Örnek, 2007: 343).

Tam üyelik öncesi Türkiye'nin uyum sağlaması gereken AB mevzuatı 80 bin sayfadır ve bunun sadece 40 bin sayfası tarım ile ilgilidir (Ardor vd., 2004: 218). Dolayısıyla Türkiye'nin AB'ye uyumu oldukça uzun ve detaylı bir çalışma gerektirmektedir.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik görüşmelerinin başlamasına ilişkin kararın verildiği Aralık 2004 tarihinden itibaren, Türkiye ile AB tarım mevzuatının uyumlulaştırılmasına ilişkin önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. AB ile Türkiye arasında Ekim 2005 yılından itibaren başlayan tam üyelik müzakerelerinde en sorunlu konuların başında tarım politikaları gelmektedir.

Yukarıdaki bilgi ve rakamlardan hareketle Türkiye ile AB karşılaştırmasında tarım sektörü ile ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

- Tarım sektörü içerisinde yaşayan insanlar açısından bakıldığında, Türkiye'de nüfusun yaklaşık % 24'ü tarım kesiminde bulunurken bu oran AB üye ülkelerde ortalama % 4 civarındadır (www.tuik.gov.tr. İstatistikler. erişim: 18.06.2010)
- Tarım sektörünün finansmanı çerçevesinde, AB bütçesinin yaklaşık yarısı tarım kesimine aktarılırken, Türkiye'de son yıllarda bütçeden tarım kesimine yapılan desteklemelerin merkezi yönetim bütçesine oranı yüzde ikiyi geçmemektedir (www.bumko.gov.tr. İstatistikler. erişim: 18.06.2010)
- AB, tarımsal desteklemelerinde ürünün kalitesi ve bölgenin gelişmişlik düzeyini dikkate alırken, Türkiye'de bu unsurlar dikkate alınmamaktadır. Türkiye'de tarımsal destekleme sistemi dağınık

yapılı ve yüksek maliyetli fiyat desteği şeklinde iken, AB'nin daha ziyade doğrudan ödeme yöntemini kullandığı görölmektedir.

- Türkiye'deki üretici örgütleri yapılanması AB'deki kadar güçlü değildir.
- AB'nin kapsamlı kırsal kalkınma çalışmalarına karşılık, Türkiye'de devlet tarafından uygulanan kırsal kalkınmaya yönelik eğitim faaliyetleri ve yayınlar dışında, doğrudan kırsal kalkınma ile ilgili yapısal politika uygulamaları yoktur.
- Ürün verimliliği açısından da ele alındığında Türkiye, AB'nin gerisinde kalmaktadır. AB'de toprağın ortalama verimliliği Türkiye'deki toprak verimliliğinin yaklaşık iki katı kadardır. Bunun nedenleri arasında, Türkiye'de arazilerin parçalı ve dağınık oluşu, yeni teknolojilerden zamanında yararlanılamaması, tarımsal desteklemelerin ürün verimliliğini geliştirmede yetersiz oluşu, tarımsal üretimde çiftçinin yeterli bilgiye sahip olmaması, vb. sayılabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

1. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda tarım sektörü ekonomik faaliyetler içerisinde önemli bir yere sahipti. Sanayi ve hizmet sektörü henüz gelişmemişti. İlerleyen yıllarda tarımın GSYH içerisindeki payı düşmüş, sanayi sektörü ve özellikle hizmet sektörünün GSYH içerisindeki payı artmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan KİT'ler, devlet eliyle yatırım yapıp üretimi arttırmaya yönelik hedefleri gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde TŞFAŞ, EBK, SEK, YEMSAN gibi tarımsal KİT'ler de aynı amaçlara hizmet etmek amacıyla kurulmuşlardır. Ancak zamanla bu kuruluşlar verimli çalışmadıkları, gizli işsizliğe neden oldukları, zarar ettikleri, devletin maliyesine yük getirdikleri vb. nedenlerle özelleştirme kapsamına alınmış veya özelleştirilmişlerdir.

Tarıma yönelik önemli kırılma noktası 1980 sonrası dönemde yaşanmıştır. Bu dönemde özelleştirme ve deregülasyon politikaları tarım sektörünü de etkilemiş; tarımsal KİT'ler özelleştirme kapsamına alınmış, tarıma yönelik desteklemeler azaltılmış, tarımsal kuruluşların işlevlerinin azaltılmasına yönelik düzenlemelere gidilmiştir.

1.1. Türkiye Tarımının Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde topraklar devlete aitti ve bunu işleyen köylüler kiracı konumundaydı. Cumhuriyet döneminde çiftçiyi topraklandırmak için çeşitli düzenlemelere gidilmiş, ancak gereken başarı sağlanamamıştır.

1.1.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'in Kuruluşuna Türkiye Tarımı

13. yüzyılda henüz beylik olan Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti'nden aldığı "ikta" sistemine dayalı olarak kurulmuştur. İkta sisteminde istila edilen devlete ait topraklar, vergi ödenmesi koşuluyla köylüye verilebiliyordu (Dinler, 2000: 13). Daha sonra Osmanlı Devleti, Selçuklulardan aldığı ikta sistemini "dirlik" ve "tımar" sistemi ile geliştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde topraklar devlete aittir. Buna "mir-i arazi rejimi" denilmektedir (Yavuz, 2005: 3). Osmanlı toplum düzeni de bu toprak yapısına bağlı olarak gelişmiştir. Bu sistemde toprakların sahibi devlettir ve onları işleyen köylüler kiracı statüsündedirler. Köylüden vergi alan tımar, has veya zeamet sahipleri belli sayıda asker yetiştirmekle yükümlü kılınıyordu. Osmanlı Devleti'nin imparatorluk olmasının temelinde aşırı merkezîyetçi devlet yapısı olmalarının yanında bu sistemin de önemli bir payı vardır (Dinler, 2000: 13).

Mir-i arazi sistemi, köylüyü her türlü doğal afet ve toplumsal tehlikeye karşı koruyan bir sistemdi. Örneğin, sel baskını karşısında köylü tefecilerin eline düşmüyordu. Diğer taraftan köylü arazisini genişletemiyordu veya bölemiyordu. Bu durum tarımın gelişmesi, teknolojik yeniliklere açık olmasını engellerken, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının en önemli nedenlerinden birisi olarak da gösterilmektedir (Dinler, 2000: 14).

Ancak zamanla bu düzen bozulmuş ve Osmanlı ekonomik ve sosyal yönden gerilemeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni tımar yerine iltizam sistemine geçilmesidir. Devletin toprak vergilerini tahsilini mültezimlere bırakması, merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuş; otorite boşluğu Avrupa'daki derebeylik sistemine benzer bir sınıf olan ayan ve beylerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yavuz, 2005: 4).

1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra vergilerin maliye memurları (muhasıllar) eli ile toplanması kararlaştırılmış olsa da bu başarılamamıştır (Yavuz, 2005: 4). 1847 tarihli bir tebliğ ile mir-i arazilerin kız evlada da

geçmesi hüküm altına alınmış, bu durum tarımsal üretiminin gelişmesini engelleyen arazilerin parçalanması sonucunu doğurmuştur. 1858 yılında çıkarılan kanunla mir-i arazilerin özel mülkiyete geçmesi sağlanmış, 1874 yılında tapu örgütü kurulmuştur. 1911 yılında ise arazinin ipotek edilebilmesi ile ilgili kanun yürürlüğe girmiştir (Dinler, 2000: 18).

1.1.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Tarımı

1927 yılında yapılan Ziraat Sayımı sonucunda 13,4 milyon olan toplam nüfusun % 85'i köylerde yaşamaktadır. Nüfusun % 2,1'i sanayide, % 1,9'u ise ticarete istihdam edilmektedir (Yeni vd. 2001: 9). Cumhuriyetin ilk on yılında köylü yanlısı politikalar ağır basmış, 1925 yılında "aşarın kaldırılması" ile üretim özendirilmiş ve ekili alanlar giderek artmıştır (Yavuz, 2005: 43).

1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun'la mülkiyet güvenceye bağlanmış, toprağa bağlılık artmış ve tarımsal üretimde gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Tarıma finansman sağlanması devlet sorumluluğu sayılmış ve bu dönemde çiftçiye verilen kredi miktarında önemli miktarda artış olmuştur. Cumhuriyetin ilk on yılında tarımın milli gelir içindeki payı sabit fiyatlarla çok az değişmiştir. 1923 yılında %43 olan tarımın payı 1933 yılında %41,5'e düşmüştür (Yeni vd. 2001: 9).

4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1945 yılında çıkmış ve bu kanunla vakıf, özel idare ve belediyelere ait araziler ile 5 bin dönümü geçen özel mülk arazileri kullanılarak topraksız çiftçilerin topraklandırılması amaçlanmıştır (Yavuz, 2005: 46). Bu kanunla hazine arazileri köylüye dağıtılmış, ancak gerekli tedbirler alınamadığından beklenen başarı sağlanamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de tarıma yönelik korumacı politikalara devam edilmiştir. Bu dönemde tarımsal girdi kullanımı (traktör, tohum, ilaç, kimyevi gübre gibi)

artmıştır. Bunun en önemli nedeni, bu dönemde kurulan tarımsal KİT'lerdir. 1960'lara gelindiğinde tarım sektörünün GSMH içerisindeki payı % 45'lerden % 37'ye kadar gerilemiştir (Yeni vd. 2001: 10).

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte Türkiye'de tarımsal desteklemelere önem verileceği, buna yönelik tarımsal kooperatiflerin yaygınlaştırılacağı ifade edilmiştir (DPT, 1963). 1973 yılında 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunda kamulaştırılacak topraklar ilk sırada yer alırken, bunu kullanılmayan hazine arazileri, mera, yaylak ve kışlaklar takip etmiştir.

1963 yılından itibaren başlayan planlı dönemde, milli gelir içinde tarımın payı mutlak olarak artmasına rağmen, oransal olarak sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmelere bağlı olarak %35'ten %24'e düşmüştür (Yeni vd. 2001: 11). Bu dönemde ihracatımızda tarımın payı da %77'den %57'ye düşmüştür; aynı dönemde kırsal alandaki nüfus da oransal olarak azalarak %68'den %56'ya düşmüştür (Yavuz, 2005: 47).

Tarım sektöründeki önemli kırılma noktalarından birisi 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Bilindiği üzere bu dönemde ithal ikame modelinden vazgeçilmiş, serbestleşme ve özelleştirmelere geçileceği vurgulanmış, fiyat kontrolleri (özellikle KİT mallarındaki her türlü kontroller) kaldırılmış, fiyat yolu ile desteklenen ürün sayısında önemli derecede azalma olmuştur.

24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları çerçevesinde ilk özelleştirmeler tarımsal KİT'lerde yapılmıştır, KİT'lerin özelleştirilmesi ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler, 1984 yılında 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun ile başlatılmıştır.

5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı ile birlikte üretim yapan ve sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurullarıyla işlemlerini sağlayan, sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçilmesi istenmiştir (Yeni vd. 2001: 12). Bu çerçevede, tarım sektörüne ilişkin bir takım düzenlemeler öngörülmüş

ve ekonomiden tarımsal ürünlere ayrılan kaynağın sınırlandırılacağı belirtilmiştir.

Tarımsal desteklemede tasarruf sağlayıcı bir takım tedbirler alınırken, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) kamu finansmanı üzerindeki yükünün azaltılması ve Merkez Bankası tarafından finansman sağlanmayacağı da 5 Nisan Kararları içerisinde yer almaktadır. Bu kararlarla, tarımda devletin müdahalesi en aza indirerek KİT'lerin, hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürün alımlarında kendi imkânlarını kullanmaları amaçlanmıştır.

9 Aralık 1999 - IMF Niyet Mektubu ve Yeniden Yapılandırma Programı, tarım sektöründe önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu program¹¹;

- Mevcut destekleme politikalarından vazgeçilerek, yerine küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı Doğrudan Gelir Desteği Sistemi'ne geçilmesine,
- Hububat, tütün ve şekerpancarı fiyatlarının dünya fiyatları ile uyumlu olmasına
- İlerleyen zamanlarda destekleme alımlarının kaldırılmasına,
- Devlet adına bazı tarımsal ürünlerde destekleme alımı yapan Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özerk yapıya kavuşturulması doğrultusunda yeni yasal düzenlemelere gidilmesine,
- Hükümetin çiftçilere verdiği kredi sübvansiyonlarının aşamalı olarak ortadan kaldırılmasına,
- Gübre ve diğer girdi sübvansiyonların daha sonra tamamen kaldırılması gibi daha ziyade tarımsal desteklemelerin bütçe içerisindeki payının azaltılmasına yönelik tedbirler içermektedir.

¹¹Kaynak: TC Merkez Bankası IMF Niyet Mektupları, (www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/IMFniyet.html/erişim: 28.11.2009)

Takip eden niyet mektuplarında¹², tarıma yönelik destekleme ödeneklerinin bütçe içerisindeki payının azaltılması, TMO gibi tarımda destekleme alımı yapan kuruluşlarının faaliyetlerinin sınırlandırılması istenmiştir.

2000 yılında Ekonomik Reform Kredisi¹³(ERK) yayınlanmıştır. ERK, tarım sektörünün yanında enerji, telekomünikasyon gibi sektörleri de kapsamaktadır. ERK'nın tarımı ilgilendiren kısımlarında, tarımsal desteklemelerin tümüne son verilerek Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmesi, TZDK, TEKEL, ÇAYKUR, TŞFAŞ'ndan geriye kalan kısımların özelleştirilmesi, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) yeniden yapılandırılması taahhüt edilmiştir.

18.04.2006 tarihli ve 5488 sayılı Tarım Kanunu 25.04.2006 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun getiriliş amacı, tarım sektörünün ve kırsal alanın, kalkınma plân ve stratejileri doğrultusunda geliştirilmesi ve desteklenmesi için gerekli politikaların tespit edilmesi ve düzenlemelerin yapılmasıdır.

1.2. Türkiye Tarımının İçinde Bulunduğu Sorunlar

Türkiye tarımının uzun yıllardır çözüm bekleyen belli başlı sorunları vardır. Göç, tarımsal istihdam, küçük üreticilerin fazlalığı, tarımsal verimin düşük olması, kayıtdışılık, tarımsal kooperatiflerin etkin çalışmaması bunlar arasında sayılabilecek birkaç sorundur.

¹² IMF Niyet Mektuplarının tarım sektöründe özelleştirmelere etkileri, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹³ Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması, 14 Haziran 2000 tarih ve 24079 sayılı Resmi Gazete.

1.2.1. Göç ve Tarımsal İstihdam Sorunu

Göç olgusu Türkiye'nin son 50 yıl içerisinde yaşadığı önemli problemlerden birisidir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan olaylar, bu bölgeden kentlere göç edilmesine neden olmaktadır. Göç olgusunun en olumsuz sonuçlarından birisi, tarım sektörünün küçülmesidir.

Türkiye'de tarımsal kesimde yaşayan nüfusun önemli bir kısmı yaşlı insanlardan oluşmaktadır. Bir sonraki kuşak/kuşaklar genellikle kentlerde yaşamaktadır. Dolayısıyla tarım kesiminden üretimin verimli olmasını beklemek yanlış olacaktır. Buna yönelik, genç nüfusun kırsal bölgede istihdamı için tarımsal destekleme ve kredi politikalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, ziraat mühendisleri ve veterinerlerin kırsal bölgedeki teknik - eğitim çalışmaları daha yaygın hale getirilmelidir.

1.2.2. Küçük Üreticilerin Fazlalığı

Tarımın ticari amaçla değil de geçinmek amaçlı yapılması, Miras Hukuku ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmaması gibi nedenlere bağlı olarak tarımda küçük üretici / işletmelerin sayısı artmıştır.

Tarım arazilerinin küçük olması, üreticiyi geçimlik tarım yapmaya itmektedir. Hatta arazi sahibi olmayıp sadece ırgatlık yapanların sayısı hayli fazladır. Tarım dışındaki sektörlerin de yaygın olmaması nedenlerinden dolayı, batıya göç zorunlu hale gelmiştir. Bu durum hem bölgenin hem de göç edilen anakentlerin dokusunu değiştirmektedir.

1.2.3. Tarımın Gelişimine Yönelik Projelerin Hayata Geçirilememesi

Özellikle geri kalmış bölgelerde halkın geçimini sağlayabilecek mikro düzeyde projeler hayata geçirilmelidir. GAP bölgesinde Türkiye'nin ithal ettiği bazı ürünlerin yetiştirilmesi ile ilgili projeler hazırlanmıştır. Örneğin, Şanlıurfa'ya bağlı Akçakale bölgesinde 50.000 dekarlık arazi üzerinde, ıslah çalışmaları yapılarak çeltik üretimi yapılabileceği ve 50.000.000 TL'lik gelir yaratılabileceği ile ilgili bir proje bulunmaktadır (Gaytancıoğlu, 2009: 191). Ancak, bu tarz projeler hayata geçirilememiştir¹⁴.

1.2.4. Tarımsal Verimin Düşük Olması

Türkiye'de tarım ürünlerinin üretim maliyetleri yüksektir. Bunun temel sebeplerinden birincisi, akaryakıt, tarımsal ilaç, hibrit tohumu gibi tarımsal girdi fiyatlarının yüksek olması; ikincisi ise arazilerin dağınık, parçalı ve küçük olmasıdır. Bu durum tarımsal verimin de düşük olmasına neden olmaktadır. Örneğin, FAO 2008 yılı verilerine göre, süt verimi ortalaması AB ülkelerinde 6012 kg/yıl iken, Türkiye'de bu oran 2528 kg/yıldır (Gaytancıoğlu, 2009: 18).

Giresun Üniversitesi Fındık Araştırma ve Uygulama Merkez'inin 2010 yılı Fındık Raporuna göre, ülkemiz, dünya fındık üretiminde birinci sırada yer almaktadır. Toplam dünya fındık üretiminin yaklaşık % 70'ini Türkiye gerçekleştirmektedir. Her ne kadar fındık üretiminde dünyada birinci olsak da fındık verimimiz diğer ülkelere göre hayli düşük seviyededir. Örneğin, ABD'de

¹⁴ Diğer bir örnek, Türkiye Kalkınma Vakfı'dır. Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV), faaliyette bulunduğu dönemde arıcılık, küçük-büyük baş hayvan yetiştiriciliği, tavukçuluk, yem, halıcılık vb. alanlarda bölge halkına maddi destekte bulunuyordu. Bu vakfın bölge kuruluşları, halıcılığın yaygınlaşması için bölge halkına, elle dokunabilen halı dokuma makineleri veriyordu. Belli bir el emeği karşılığında ödenen ücretlerle bölge halkının geçinmesine katkıda bulunurken, alınan ürünler piyasalarda pazarlanabilmekte idi. Ancak bölgede yaşanan olaylar, güvenliğin olmaması, geçmiş dönem hükümetlerin bölgeye önem vermemesi, desteklemelerin önemli ölçüde ortadan kalkması vb. nedenlerle Türkiye Kalkınma Vakfı tarzı kuruluşların bölgedeki etkinliği azalmış ve vatandaşlar anakentlere göç etmek zorunda kalmışlardır.

bir dekardan 225 kg, İtalya'da 155 kg fındık alınırken, Türkiye'de dekar başına ortalama verim 100 kg civarındadır.

1.2.5. Tarımsal Kooperatifçiliğin Etkin Çalış(a)maması

Ülkemizde kooperatifçiliğin gelişmemesinden dolayı, üreticiler ürünlerini tek başlarına pazarlamak durumunda kalabilmekte; bu durum tarımsal ürün piyasalarının gelişmemesine neden olmaktadır. Buna karşılık Ticaret ve Sanayi Odaları, İhracatçı Birlikleri gibi üreticiden alım yapan sanayici ve tüccarlar daha örgütlü bir yapıya sahiptirler. Tarımı gelişmiş ülkelerde, tarımsal kooperatifler vb. örgütlerin yaygın olması rekabetin ve tarımsal piyasaların yaygın ve güçlü olmasına neden olmaktadır.

AB ülkelerinde ve ABD'de gelişmiş bir tarımsal kooperatifçilik hareketi ve sigortacılık sisteminin yerleşmesi nedeniyle tarımsal ürün fiyatlarında ve buna bağlı tarımsal gelirlerde dalgalanmalar engellenebilmektedir. Hatta bu ülkelerde tarım kooperatifleri, bunların üst birlikleri ile Tarım Bakanlığı organize çalışmaktadırlar.

Örneğin, ABD'de pirinç tarımı ve piyasaları o derece organize olmuştur ki, üretici örgütleri modern teknolojilerin de yardımı ile kendi ihtiyaçlarının ne olduğu, hangi ülkenin ne kadar pirinç üreteceği ve satın alacağını önceden belirleyerek üretim kararını önceden vermektedirler (Gaytancıoğlu 2009: 20).

Tarım politikalarının belirlenmesi ve çiftçiye tarımla ilgili her türlü eğitim ve teknik destek faaliyetlerini yürütmesi gereken Tarım Bakanlığı, bu fonksiyonunu tam anlamıyla yerine getirdiği tartışılmaktadır. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri üzerinde hükümetlerin etkili olması, bağımsız davranamamaları, yönetimlerine müdahale edilmesi, özleştirilmeye çalışılması vb. nedenler bu kuruluşların fonksiyonlarını yerine getirememesi sonucunu doğurmaktadır.

TARİŞ, ÇUKO-BİRLİK, TRAKYA-BİRLİK, FİSKO-BİRLİK gibi tarım satış kooperatifleri birliklerinin destekleme alımlarından vazgeçmesi, buradan yararlanan kuruluşlara devlet desteğinin ortadan kalkmasına ve bu birliklerin piyasayı regüle etme fonksiyonunun ortadan kalkmasına neden olmuştur (Aysu, 2008: 14). Diğer taraftan tarımsal kuruluşların yönetimine hükümetlerin müdahalesi devam ettiği için, bu kuruluşların verimliliği tartışılır hale gelmiş, hatta IMF'nin gözden geçirmesine konu olmuştur.

1.2.6. Tarıma Dayalı Sanayi Kuruluşların Etkin Çalışmaması

Ülkemizde tarımsal sanayi işletmeleri oldukça yaygındır. İşletmeler genellikle kapasitelerinin altında çalışmaktadır. Bio-enerji, tekstil, bitkisel yağ gibi sanayinin bazı kolları tarımdan hammadde sağlamaktadır. Tarımsal hammaddeyi işleyen fabrikalar için tarımsal ürün yetersizliği yaşanmaktadır. Bu işletmelerde hammadde darlığı yaşanması, ithal edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Örneğin, Türkiye'de 6 milyon tondan fazla bitkisel yağ işleme kapasitesi olduğu halde, bunun ancak 2–2,5 milyon tonluk kısmı üretilmektedir(Dernek, 2005: 10). Diğer taraftan 2,3 milyon ton çeltiği işleyebilecek 104 fabrika var iken, ancak 400–450 bin ton çeltik işlenmektedir (Gaytancıoğlu, 2009: 196). Sonuçta fabrikalar atıl kapasite ile çalışmaktadır.

Tarımsal arzla ilgili etkili bir politika oluşturulmadığı için, bazı tarım ürünlerinde arz fazlası, bazılarında ise üretim kıtlığı yaşanmaktadır. Örneğin iklimsel koşullar açısından, Ordu ve Giresun'da yetiştirilmesi gereken fındık Marmara Bölgesi'nde (Bolu, Adapazarı) yetiştirilmektedir. Çeltik, Türkiye'nin ithal ettiği önemli tarım ürünlerinden birisidir. Diğer taraftan mercimek, kuru fasulye, nohut gibi bakliyat ürünlerinde Türkiye, ihracatçı konumda iken ve bakliyat fiyatları Türkiye'de belirlenirken, şu an bu ürünler uzak doğu ülkelerinden alınmaktadır.

1.2.7. Gıda Ürünleri Satışında Yaşanan Haksız Rekabet

Gıda ürünleri satışında haksız rekabetin¹⁵ yaşanmasının temel nedenleri şunlardır:

- Üretim ve pazarlama aşamalarında başta Tarım Bakanlığı olmak üzere, Rekabet Kurumu benzeri kuruluşların etkin denetim yapamaması,
- Tarımsal ürünlerin satışında özellikle küçük üreticilerin yeterli gelir sağlayamaması,
- Komisyoncuların üreticilerden daha fazla kazanç sağlaması,
- Etik değerlerin yozlaşması sonucu, ayıplı mal üretmenin maddi ve manevi yaptırımının yeterli düzeyde olmaması.

1.2.8. Tarım Kesiminde Yaşanan Kayıtdışılık

Tarım sektörünün en büyük sorunlarından birisi, sektörün kayıt altına alınamaması ve envanterinin oluşturulamamasıdır. Olumsuz iklimsel koşullar (kuraklık, zararlı haşere, don, sel vb.), bazı tarım ürünlerin fiyatlarının düşüklüğü, tarım girdi fiyatlarının yüksekliği, destekleme ve kredi politikalarının yanlış uygulanması vb. nedenler çiftçilerin kazançlarını olumsuz yönde etkilemekte ve bu durum tarım kesiminde kayıtdışılığı kronik bir sorun haline getirmektedir.

Para ekonomisinin henüz tam olarak yerleşmediği tarım sektöründe, bazı alışverişlerde para yerine geçen mal veya eşya kullanılmaktadır. Örneğin, haftalık sebzesini satan çiftçinin karşılığında evine erzak alması gibi. Bu durum kayıtlara geçmeyen, vergilendirilmeyen kazançların ortaya

¹⁵ Dürüstlük kurallarına aykırı davranış veya aldatıcı bir hareket nedeniyle, ekonomik rekabetin kötüye kullanılmasına, haksız rekabet denilir. Haksız rekabet, diğer ticari ürünlerde olduğu gibi gıda ürünlerinde de yapılabilmektedir. Örneğin, meyve sularının çürümüş meyvelerden yapılması, kırmızıbiber kiremit tozu katılması, sosis, salam ve sucuk üretiminde sakatat kullanılması gibi.

çıkmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin süt üretimi yılda 10 milyon ton olarak tahmin edilirken bu üretimin ancak 2,5 milyonu kayıt altındadır (Örnek, 2007: 344).

1.2.9. Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar

Türkiye'de hayvancılık 1980'den sonra uygulanan yanlış politikalar, hükümetlerin küresel güçlerin isteği doğrultusunda davranmaları, sektörün yapısal sorunları vb. nedenlerle bitme noktasına gelmiştir. Özellikle EBK, SEK, YEMSAN gibi tarımın dinamosu konumundaki kuruluşların yanlış yönetilmesi, bu kuruluşların özelleştirilmesine neden olmuştur.

Ülkemizde hayvansal üretim yapan işletmelerin küçük çaplı olması, yeterli girdi için sermaye yeterliliğine sahip olmamaları, girdi ürünleri için gerekli eğitim ve teknik donanıma sahip olmamaları, hayvancılıkta yaşanan gizli işsizlik sorunu vb. nedenler bu sonuçların doğmasına neden olmuştur.

"Hayvancılığın bir zamanlar en büyük geçim kaynağı olduğu Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizde yıllarca süren terör ve çatışma ortamında yaşanan yayla yasakları ve bazı köy ve mezraların boşaltılması, sürü hayvancılığına büyük zararlar vermiştir" (Suiçmez, 2003: 7).

Türkiye'de hayvansal ürünlerin verimliliğini artırabilmenin temel ve ilk koşulu verim kabiliyeti yüksek hayvanlara sahip olmaktan geçmektedir. Her ne kadar yurt dışından genetik özellikleri verim açısından yüksek olan hayvanlar ithal edilmiş olsa da yem kalitesinin düşüklüğü, meraların yetersizliği, sağlık ve bakım hizmetlerinin yetersizliği gibi nedenlerle istenilen verimlilik düzeyine ulaşamamıştır (Eraktan, 2001: 42).

2. TÜRKİYE TARIMI İLE İLGİLİ EKONOMİK BÜYÜKLÜKLER

Tarımsal kazançların cazibesini yitirmesi ile birlikte, kırsal alanlarda yaşayan insanlar kentlere göç etmek zorunda kalmış; bu durum ülkenin sosyal ve ekonomik yapısında önemli değişiklikler yaratmıştır.

Tarıma yönelik 1980 sonrası uygulanan politikalar, tarımsal üretimi, tarımın GSYH içerisindeki payını, tarımsal istihdamı, tarımsal dış ticareti de etkilemiştir.

2.1. Tarımın Ekonomideki Önemi

Tarım, bir ülkenin beslenme ve giyiminde vazgeçilmez ve yaşamsal bir öneme sahiptir. Dünya toplam alanının yaklaşık %11'i tarım alanı olarak kullanılmaktadır (Yeni vd, 2001: 5). Türkiye'de tarım yapılabilecek alan 27 milyon hektardır. Bu alan toplam alanın yaklaşık %37'sidir (www.tuik.gov.tr, İstatistikler, erişim: 08.07.2010).

Bugün dünya nüfusunun yaklaşık 3 milyarı tarımla uğraşmaktadır. Bu nüfus iki ayrı grupta değerlendirilebilir. Birinci gruptakiler yeşil devrimden yararlanmış olanlar (gübre, ilaç elde edebilen, tohum geliştirebilen ve belli bir makineleşme seviyesine erişmiş olanlar), çiftçi başına yılda 10.000 ile 50.000 kg arasında üretkenliğe sahip iken; teknolojiden yoksun bırakılmış ikinci gruptakilerin ise yıllık üretkenliği çiftçi başına 1.000 kg civarında olduğu tahmin edilmektedir (Amin, 2009: 90).

Dünya nüfusunun yaklaşık % 40'ı tarım kesiminde bulunmaktadır (Dernek, 2005: 20). Türkiye nüfusunun ortalama % 24'ü tarım sektöründe bulunmaktadır (www.tuik.gov.tr, İstatistikler, erişim: 08.01.2011). 2010 yılı itibariyle yaklaşık 6 milyon insan tarımda istihdam edilmektedir (www.dpt.gov.tr, Temel Ekonomik Göstergeler, erişim: 17.01.2011)

Tarım sektörü, Türkiye ekonomisine yıllık ortalama % 8-9'luk bir kaynak sağlamaktadır. Türkiye tarımında işletme sayısı 4,5 milyon civarındadır. İşletme başına ortalama 55 dekar arazi düşmektedir ve bu araziler genellikle 5–6 parçadır (Dinler, 2000: 71).

2.2. Tarımın GSYH Payı

Aşağıda, Tablo 1'de GSYH'nın sektörel dağılımı yer almaktadır. GSYH içerisinde en büyük payı hizmetler sektörü alırken; sanayi ve tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı daha düşüktür. Tarımın GSYH'a oranı % 8 civarındadır.

Tablo 1: GSYH, Sektörel Dağılım

Sektörler	2009				Toplam
	I	II	III	IV	
Tarım	8.263.590	15.735.082	35.922.485	18.476.680	78.397.837
Sanayi	39.839.999	44.620.729	47.115.702	48.164.306	179.740.735
Madencilik	2.441.751	3.009.860	4.603.011	4.180.740	14.235.361
İmalat	31.391.365	35.798.784	37.035.835	38.478.515	142.704.498
Enerji	6.006.882	5.812.085	5.476.856	5.505.052	22.800.876
İnşaat	9.329.949	9.448.288	8.647.709	9.168.387	36.594.333
Ticaret	25.871.475	29.658.446	37.126.092	33.631.235	126.287.247
Ulaştırma	27.181.708	30.825.284	33.717.270	35.303.559	127.027.822
Mali Aracı Kuruluşlar	10.757.902	11.136.047	11.213.609	11.184.627	44.292.185
Konut Sahipliği	29.441.276	30.178.420	30.104.982	30.604.670	120.329.347
(-) Dolaylı Ölçülen Mali Aracılık Hizmetleri	5.315.240	5.448.883	5.488.908	5.455.062	21.708.092
Hizmetler (*)	161.600.592	169.372.473	179.682.104	185.180.121	695.835.290
Kamu Yön. ve Savunma, Zorunlu Sos. Güv.	10.523.625	9.815.180	10.619.433	10.398.073	41.356.310
Eğitim	8.677.829	7.896.133	7.360.202	7.884.976	31.819.140
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	4.318.717	3.902.847	4.159.594	4.071.907	16.453.065
Vergi-Sübvansiyonlar	24.076.043	27.742.587	28.775.925	29.222.430	109.816.985
GSYH (Alıcı Fiyatlarıyla)	209.704.180	229.728.284	262.720.291	251.821.106	953.973.862

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler (www.dpt.gov.tr. erişim: 10.07.2010)

2.3. Tarımın Büyüme Hızı

Büyüme hızları açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 2008 yılı büyüme hızı %0,7; 2009 yılı büyüme hızı ortalama % 4,7 (küçülme) yaşanmıştır. 2008 Küresel Mali Krizin en fazla etkilediği sektör inşaat sektörüdür. İnşaat sektöründe 2008 yılındaki küçülme % 8,1 iken, 2009 yılındaki küçülme 16,3'e varmıştır. Tarım sektöründe 2008 yılı ortalamasına

göre % 4,3 büyüme yaşanırken; 2009 yılında ortalama % 3,6'lık bir büyüme gerçekleşmiştir (Bknz: Tablo 2).

Tablo 2: Sektörel Büyüme Hızları

Sektörler	2008					2009				
	I	II	III	IV	Topla m	I	II	III	IV	Topla m
Tarım	6,3	0,1	6,4	2,9	4,3	1,4	6,5	3,6	2,2	3,6
Sanayi	8,5	4,1	0,1	10,6	0,3	21,1	11,4	-4,5	4	-6,9
Madencilik	8,4	7,7	3,9	2,7	5,4	13,0	15,3	-3,2	3,5	-6,7
İmalat	8,5	3,9	0,6	12,0	-0,1	22,3	11,7	-4,5	8	-7,2
Enerji	8,3	5,9	4,0	-1,2	3,7	-6,1	-6,0	-4,8	1,5	-3,5
İnşaat	3,1	5,0	9,6	14,1	-8,1	18,6	21,1	18,3	6,6	-16,3
Ticaret	8,8	3,7	2,6	14,6	-1,5	23,6	13,8	-5,0	9,7	-8,6
Ulaştırma	8,1	4,3	1,6	-7,5	1,5	16,3	10,3	-5,0	3,6	-7,1
Mali Aracı Kuruluşlar	9,3	9,6	8,0	9,4	9,1	10,8	7,5	7,8	8,1	8,5
Konut Sahipliği	1,5	1,6	2,5	3,5	2,3	4,5	4,8	3,8	3,4	4,1
(-) Dolaylı Ölçülen Mali Aracılık Hizmetleri	8,0	9,9	6,7	9,2	8,4	10,7	6,6	9,5	5	9,7
Hizmetler (*)	6,5	2,3	0,1	-6,8	0,3	12,7	-7,6	-3,9	4,5	-5,0
Kamu Yön. ve Savunma, Zorunlu Sos. Güv.	5,8	1,0	3,3	0,3	0,3	2,4	1,8	3,5	3,6	2,9
Eğitim	2,0	1,4	0,6	1,8	1,2	0,7	1,3	3,3	3,1	2,0
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	5,8	2,9	2,2	2,1	3,3	0,8	2,9	4,5	4,9	3,2
Vergi-Sübvansiyonlar	9,5	2,0	1,9	10,8	-0,6	21,9	-7,8	-8,1	6,3	-8,2
GSYH (Alıcı Fiyatlarıyla)	7,0	2,6	0,9	-7,0	0,7	14,5	-7,7	-2,9	6,0	-4,7

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler (www.dpt.gov.tr. erişim: 10.07.2010)

2.4. Tarımda Dış Ticaret

Dünya tarım ürünleri ihracatında ilk sırayı %39'luk payla AB alırken, bunu %13 ile ABD ve %6,1 ile Kanada izlemektedir. Türkiye'nin payı ise yaklaşık %1 civarındadır (www.dpt.gov.tr, istatistikler, erişim: 15.07. 2010).

Türkiye'nin ihracatında 2009 yılında 2008 yılına göre % 22,6'lık bir azalma yaşanmıştır. 2009 yılı itibariyle 102.164,8 milyar dolarlık ihracatın 4,3 milyar dolarlık kısmını tarım ve ormancılık almaktadır. Diğer bir ifade ile toplam ihracatın sadece %5'ini tarım sektörü oluşturmaktadır (Bknz. Tablo 3).

Tablo 3: İhracatın Sektörel Dağılımı

(Milyon \$)	2005	2006	2007	2008	2009
Tarım ve Ormancılık	3.328,8	3.480,5	3.724,1	3.929,5	4.348,3
Balıkçılık	139,5	130,9	158,1	240,3	188,8
Madencilik	810,2	1.146,3	1.660,6	2.155,0	1.682,5
İmalat	68.813,4	80.246,1	100.965,6	125.133,5	95.471,0
Elektrik, Gaz, Su	103,4	123,6	168,8	73,3	139,9
Toptan, Perakende Tic	279,8	405,4	473,9	430,5	330,6
İş Faaliyetleri	0,3	0,4	1,4	1,9	1,2
Diğer Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	0,0	1,4	1,4	1,7	2,4
Toplam	73.476,4	85.534,7	107.271,7	131.965,7	102.164,8

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler (www.dpt.gov.tr. erişim: 15.07.2010)

Dünya tarım ürünleri ithalatında ilk sırayı % 43 payla AB alırken, ikinci sırayı ABD (%12,5), üçüncü sırayı Japonya (%10,5) almaktadır. Türkiye'nin payı yaklaşık %0,5'tir (BÜMKO, İstatistikler, Erişim: 15.05. 2010). Türkiye'nin 2008 yılı ithalat toplamı yaklaşık 202 milyar dolar iken 2009 yılında yaklaşık 141 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalatın 2009 yılında yaklaşık 4,6 milyar dolarlık kısmını tarım ve ormancılık almaktadır. Diğer bir ifade ile toplam ithalatın sadece % 4'ünü tarım sektörü oluşturmaktadır (Bknz Tablo 4).

Tablo 4: İthalatın Sektörel Dağılımı

(Milyon \$)	2005	2006	2007	2008	2009
Tarım ve Ormancılık	2.801,4	2.902,4	4.640,2	6.391,9	4.593,8
Balıkçılık	24,2	32,6	30,9	41,1	31,2
Madencilik	16.321,2	22.033,8	25.310,6	35.649,7	20.624,1
İmalat	94.208,3	110.378,8	133.879,2	150.249,0	110.889,3
Elektrik, Gaz, Su	18,2	18,2	21,5	15,5	17,3
Toptan, Perakende Tic	3.379,4	4.194,8	6.073,7	9.579,0	4.599,1
İş Faaliyetleri	6,0	1,1	2,4	1,7	1,3
Diğer Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	15,5	14,5	28,3	32,3	21,6
Toplam	116.774,2	139.576,2	170.062,7	201.963,2	140.775,5

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler (www.dpt.gov.tr. erişim: 15.07.2010)

Tarımsal ürünlerin dış ticaret dengesi 1980–1989 yılları arasında ortalama 1,5 milyar dolar fazla verirken, 1990–1999 yılları arasında 600 milyon dolar fazla verebilmiştir. Küresel mali güçlerin (IMF, Dünya Bankası, DTÖ) tarımda etkili olduğu son dönemlerde tarımsal ithalat yedi kat artmıştır (Oral, 2009: 327). Tarımsal ithalat özellikle hububat, bitkisel yağ, yağlı tohumlar gibi ürünlerde yoğunlaşmıştır. Tarımsal dış ticaret açığı 2008 yılında 2,4 milyar dolar iken; 2009 yılında bu fark hemen hemen kapanmıştır.

2.5. Tarımsal Üretim

Tarımsal üretim açısından bakıldığında (Tablo 5), 2009 yılı verilerine göre buğday üretiminin en ön sırada yer aldığını (20.520 bin ton), bunu şeker pancarı (16.400 bin ton), domates (10.923 bin ton), arpa (7.200 bin ton) izlediği görülmektedir.

2009 yılı verilerine göre, tahıl ürünleri üretiminde buğdayda % 15,4, arpada % 21,6 artış yaşanırken, mısırdaki % 0,6'lık bir azalma yaşanmıştır. Baklagillerde mercimek % 221,4'lük bir artışla ön sırada yer almıştır. Bütün tarım ürünleri içerisinde en büyük düşüş % 37,6 ile fındıkta yaşanmıştır.

Ürünlerin yıllık artış ve azalışlarında iklim koşulları, ithalat ve ihracat miktarları yanında ürünlere yönelik desteklemeler de etkili olmaktadır.

Tablo 5: Türkiye'de Yıllık Tarımsal Üretim

	Değişim							Yüzde						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Tahıllar														
Buğday	19000	21000	21500	20010	17234	17782	20520	10.5	2.4	-6.9	-13.9	3.2	15.4	
Arpa	8100	9000	9500	9551	7307	5923	7200	11.1	5.6	0.5	-23.5	-18.9	21.6	
Mısır	2800	3000	4200	3811	3535	4274	4250	7.1	40.0	-9.3	-7.2	20.9	-0.6	
Baklagil. Yumru Bit.														
Mercimek(Kırmızı)	485	480	520	580	508	106	342	-1.0	8.3	11.6	-12.4	-79.1	221.4	
Nohut	600	620	600	552	505	518	575	3.3	-3.2	-8.0	-8.4	2.5	11.1	
Kuru Fasulye	250	250	210	196	154	155	158	0.0	-16.0	-6.7	-21.3	0.3	2.2	
Patates	5300	4800	4090	4397	4228	4197	4097	-9.4	-14.8	7.5	-3.9	-0.7	-2.4	
Soğan(Kuru)	1750	2040	2070	1765	1859	2007	1860	16.6	1.5	-14.7	5.3	7.9	-7.3	
Sanayi Bitkileri														
Şeker Pancarı	12623	13517	15181	14452	12415	15488	16400	7.1	12.3	-4.8	-14.	24.8	5.9	
Pamuk(Kütlü)	2346	2455	2240	2550	2275	1820	1884	4.7	-8.8	13.8	-10.8	-20.0	3.5	
Tütün	112	134	135	98	75	93	85	19.4	1.0	-27.4	-24.0	25.2	-9.0	
Yağlı Tohumlar														
Ayçiçeği	800	900	975	1118	854	992	1050	12.5	8.3	14.7	-23.6	16.1	5.8	
Yerfıstığı	85	80	85	77	86	85	89	-5.9	6.3	-8.9	11.6.	-1.3	3.9	
Soya	85	50	29	47	31	34	28	-41,2	-42.0	63.1	-35.2		-18.2	
Domates	9820	9440	10050	9855	9945	10985	10923	-3.9	6.5	-1.9	0.9	10.5	-0.6	
Meyveler														
Üzüm	3600	3500	3850	4000	3613	3918	4029	-2.8	10.0	3.9	-9.7	8.5	2.8	
İncir	280	275	285	290	210	205	208	-1.8	3.6	1.8	-27.6	-2.4	1.4	
Turunçgiller	2488	2708	2913	3220	2989	3027	3219	8.8	7.6	10.6	-7.2	1.3	6.3	
Fındık	480	350	530	661	530	801	500	-27.1	51.4	24.7	-19.8	51.1	-37.6	
Elma	2600	2100	2570	2002	2458	2504	2702	-19.2	22.4	-22.1	22.8	1.9	7.9	
Zeytin	850	1600	1200	1767	1076	1464	1206	88.2	-25.0	47.2	-39.1	36.1	-17.7	
Çay	869	1105	1192	1121	1145	1100	1100	27.2	7.9	-5.9	2.2	-3.9	0.0	

Kaynak: TÜİK, İstatistikler (www.tuik.gov.tr. erişim: 23.05.2010)

3. TÜRKİYE'DE TARIMSAL KİT'LERİN KURULUŞ GEREKÇELERİ VE GELİŞİMİ

Tütün için ilk inhisar (tekel) 1862 yılında kurulmuş olsa da tarımsal KİT'ler daha çok Cumhuriyet döneminde kurulmuş ve gelişmiştir. 1923 yılında Afyon'da şeker fabrikası kurulmuş; takip eden yıllarda tarımın ve hayvancılığın gelişiminde önemli roller üstlenmiş olan EBK, SEK, YEMSAN kurulmuşlardır.

3.1. Türkiye'de Tarımsal KİT'lerin Kuruluş Gerekçeleri

20. yüzyılın ortalarına kadar tarıma dayalı bir ekonomik alt yapıya dayalı olan ülkemizde tarımsal KİT'ler; sanayiye girdi sağlamak, özel kesime öncülük etmek, kalkınmaya yardımcı olmak gibi gerekçelerle kurulmuş ve işletilmişlerdir.

3.1.1. Tarım Sektörünün Ağırlıklı Olması

Cumhuriyetin ilk döneminde 1927 yılında yapılan Ziraat Sayımı sonucunda 13,4 milyon olan toplam nüfusun % 85'i köylerde yaşamaktadır ve nüfusun % 2,1'i sanayide, % 1,9'u ise ticarete istihdam edilmektedir (Yeni vd. 2001: 9).

Ülke nüfusunun önemli bir kısmı tarımda istihdam edilirken, devletin tarımı ihmal etmesi veya tarıma yönelik yatırım yapmaması beklemezdi. Bu açıdan devlet, tarımsal KİT'lerin kurulması ve gelişimine ön ayak olmuştur. Nitekim TEKEL, TŞFAŞ bu amaçla kurulmuş olan tarımsal KİT'leridir.

3.1.2. Ülkenin Uzun Yıllar Savaş Koşullarında Yaşamaları

Birinci Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nı yaşayan ülke, önemli ölçüde temel gıda maddelerine ihtiyaç duymuştur. Temel gıda ve tarımsal ürünlerde üretim yapabilecek güçte ve ölçüde tarımsal kuruluş bulunmadığından, bu alanda üretimi devlet üstlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, toplumun temel gereksinimlerinden olan un, şeker ve bezi yurt içi kaynaklarla üretmek için tarımda devletçiliğe yönelmişlerdir. TC'nin ilk yıllarında Tarımsal KİT'lerin kurulmasının önemli gerekçelerinden birisi de budur.

3.1.3. Tarımın Sanayiye Girdi Sağlaması

Özellikle deri sanayi, giyim sanayi, gıda sanayisi vb. tarım ve hayvancılığa dayalı olan sanayi kolları, tarımın ve hayvancılığın yaygın ve verimli girdi sağlamasına bağlıdır. 1930 - 1940'lı yıllarda bu alanda yatırım yapan işletme sayısı oldukça azdır.

Özellikle ordunun ayakkabı, kıyafet gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında devlet sermayesi ve yatırımlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bugün halen gıda sanayisi önemli ölçüde tarımsal girdilere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla sözü edilen dönemlerde devletin tarımsal işletmeleri kurması ve geliştirmesi kaçınılmaz bir gerçektir.

3.1.4. Vatandaşların Satın Alma Güçlerinin Zayıf Olması

Cumhuriyetin ilk yıllarında savaştan çıkmış halkın, çalışma gücünün önemli bir kısmını savaşlarda kaybetmesi nedeniyle, tarım arazileri işlenemez duruma gelmiştir. Üretim yapamayan halk önemli ölçüde yoksullaşmıştır.

Halkın önemli bir kısmı temel gıda maddelerini karneye bağılı olarak temin edebilmektedir.

Türkiye'deki tarımsal KİT'ler, pazarlama paylarını düşük tutup normal kar dâhil üreticinin ortalama maliyetini karşılaması, üretim artışının özendirilmesi ve tüketicinin satın alma gücünü aşmayan fiyatlarla temel gıda ürünlerine ulaşabilmesi amacıyla kurulmuşlardır (Suiçmez, 2003: 9).

3.1.5. Tarımsal KİT'ler Aracılığı İle Özel Sektöre Öncülük Edilmesi

İzmir İktisat Kongre'sinde alınan önemli kararlardan birisi de kamu kesiminin, üretimin kısıtlı olduğu alanlarda özel sektöre öncülük etmesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal üretim ilkel düzeyde yapılmaktadır. Sermaye birikimine sahip olamayan tarım üreticileri, yeterli düzeyde makine ve tesisatla üretim yapabilecek yeteneğe sahip değildi.

EBK ve SEK gibi tarımsal KİT'ler, bu alanda üretimi üstlenerek, yol gösterici misyona sahip olmuşlardır. Tarımsal KİT'ler, tarımsal üretim ve makine kullanımında küçük üreticilerin eğitimine büyük ölçüde katkı sağlamışlardır. Özel kesimin girişimcilikle ilgili bilgi yetersizliği devleti bu alanda üretim yapmaya zorlamıştır.

3.1.6. Tarımsal KİT'ler Aracılığı İle Kalkınmaya Yardımcı Olunması

Yeni kurulan Cumhuriyet'in önemli hedeflerinden birisi de ülke ekonomisinin güçlendirilmesidir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşını yaşayan ülkemiz, savaş koşullarının yarattığı ağır tahribatı ortadan kaldırmak amacıyla, kalkınma hamlelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Sanayinin henüz emekleme aşamasında olduğu bu dönemlerde devlet, tarımsal KİT'lerin kalkınmanın sağlanmasında bir araç olarak

kullanılması gerektiğini bildiği için iktisadi politikalarına tarımsal kuruluşları önemli ölçüde dahil etmiştir.

3.2. Türkiye’de Tarımsal KİT’lerin Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tarım, ekonomik yapı içerisinde ağırlıklı bir konuma sahipti. Nüfusun %80-90’ının tarımsal faaliyetlerden gelir elde ettiği bilinmektedir (Öz’den aktaran Yavuz, 2005: 4). Osmanlı’da tarımsal faaliyetler önemli ölçüde devlet kontrolü altında devam etmiştir¹⁶. Köylüler ise kiracı konumunda toprağı işlemişlerdir ve bu işleme karşılığında devlete vergi ödemekle yükümlü kılınmışlardır.

Toprakların büyük ölçüde devlete ait olması ve çiftçinin sadece kiracı olması nedeniyle, tarım alanında yatırım yapacak çiftçi gelişmemiştir. Tarım ürünleri piyasası büyük ölçüde devlet kontrolünde gelişmiştir. Bu durum Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, hatta 1950’li yıllara kadar devam etmiştir. Devletin belirleyici ve yönlendirici olduğu bir ekonomik yapıda, tarımsal KİT’lerin devlet tarafından kurulması ve yönlendirilmesi doğal bir sonuçtur.

Türkiye’de tarımsal KİT’lerin ilk olarak Osmanlı döneminde kurulduğu bilinmektedir. Bu dönemde kurulan işletmeler daha ziyade ordunun ihtiyacını karşılamaya yönelik üretim yapmaktaydılar. Tütün için ilk kez 1862 yılında Osmanlı Hükümeti, Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Ticaret Anlaşmasıyla TEKEL (inhisar) kurulmuştur. 1923 yılında Uşak’ta ilk şeker fabrikası; 1952 yılında Et ve Balık Kurumu (EBK); 1963 yılında Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) ve aynı dönemde YEMSAN kurulmuştur.

EBK, SEK ve YEMSAN gibi kuruluşlar tarım ve hayvancılığın gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Ülkenin geri kalmış bölgelerine üretim/işleme tesisleri açan bu kuruluşlar bir taraftan et ve süt üreticileri için

¹⁶ Devlet mülkiyetine dayalı toprak sistemine “Mir-i Arazi” denilmektedir. Mir-i Arazi Sistemi, köylüyü her türlü doğal ve toplumsal tehlikelere karşı koruyan bir sistemdir.

alıcı konumunda iken, diğer taraftan bölgenin gelişimi yönünde eğitim vermekte ve istihdam alanları yaratmaktadırlar.

Tarım kesiminde, yalnızca üretim ve satış yapmak üzere kurulu KİT yoktur. Bununla birlikte, 20.06.1983 tarihinde çıkarılan 60 sayılı kanun gücünde kararname ile Devlet Üretme Çiftlikleri (DÜÇ), Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) adıyla KİT sayılmıştır (Kepenek, 1990: 58).

Devlet üretme çiftliklerinin kurulmasının amacı, ülkenin tarım ve hayvancılık alanlarında ihtiyacı olan üretimi gerçekleştirmek, çeşitlendirmek; tarım üreticilerine girdi sağlamak ve onların eğitimine katkıda bulunmaktır. Tarımsal KİT'ler, DÜÇ ve TİGEM dışında üretimle doğrudan ilişkili olmamakla birlikte; destekleme alımları, gübre, ilaç, tohumluk, traktör gibi tarım girdilerinin sübvansiyonu ve düşük faizli tarımsal kredi sağlanması gibi yöntemlerle tarım kesiminde etkili olabilmişlerdir.

Bunun yanında tarımsal kuruluşlar sadece üretme çiftlikleri ile sınırlı değildir. Tahıl ürünleri destekleme alımlarında Toprak Mahsulleri Ofisleri (TMO); gübre, ilaç, tarım aletleri gibi girdilerin sağlanmasında Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) ve tarımsal kooperatifler; çiftçiye verilecek kredilerde ise Ziraat Bankası önemli bir yere sahip olmuşlardır.

1980 öncesinde ekonomik hayatta önemli roller üstlenmiş olan devlet, TİGEM¹⁷, TÜGSAŞ¹⁸, İGSAŞ¹⁹, TZDK²⁰, YEMSAN²¹ gibi kurumlarda girdi üretimi yanında; TZDK, TKKMB²² ve TŞFAŞ²³ ile üreticiye dağıtımını da üstlenmiş; TCZB²⁴ ve TKKMB kanalıyla kredi sağlamış; TMO²⁵, ÇAYKUR, TEKEL, TŞFAŞ, TSKB²⁶, TSEK²⁷, EBK²⁸ aracılığıyla belli ürünler için

¹⁷ Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü

¹⁸ Türkiye Gübre Sanayi A.Ş.

¹⁹ İstanbul Gübre Sanayi A.Ş.

²⁰ Türkiye Zirai Donatım Kurumu

²¹ Yem Sanayi Türk A.Ş.

²² Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği

²³ Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası

²⁵ Toprak Mahsulleri Ofisi

²⁶ Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

²⁷ Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu

²⁸ Et ve Balık Kurumu

piyasaya alıcı olarak girerek, bunları işleyerek ya da doğrudan depolayarak veya satarak tarımsal üretimi desteklemiş ve yönlendirmiştir (Suiçmez, 2003: 9).

4. TARIMDA ÖZELLEŞTİRMEYE GÖTÜREN SÜREÇLER

Türkiye’de diğer sektörlerde olduğu gibi, tarıma yönelik özelleştirme uygulamalarında 24 Ocak Kararları ve Neo-liberal anlayışın ekonomik hayata hükmetmesi önemli bir etkidir. Bunun yanında, tarımsal kuruluşların zarar etmesi, tarıma yönelik desteklemelerin yapısının değişmesi, özelleştirmeye yönelik yasal engellerin kaldırılması da diğer etkenler arasında sayılabilir.

4.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve Neo - Liberal Anlayışın Yaygınlaşması

1980’ler neo-liberalizm görüşünün geliştiği ve uygulanmaya başlandığı yıllardır. Bu görüşün öne sürdüğü başlıca iddialar şunlardır:

- İthal ikameci kalkınma modellerinin terk edilip, dışa açık bir ekonomi modeline geçilmesi,
- Devletin elindeki kaynakların özel kesime devredilmesi,
- Sermayenin tabana yayılması,
- Kamu hizmetlerinde etkinliğin artırılması,
- Devletin küçültülmesi ve dolayısıyla bütçe açıklarının azaltılması,
- Özelleştirme ile ilgili yasal düzenlemelerin bir an önce yapılması.

Yukarıda sayılan varsayımlar, özelleştirmeler yoluyla devletin küçülmesi veya devletin piyasadan çekilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Neo – liberal anlayışa paralel olarak Türkiye’de 24 Ocak Kararları alınmıştır.

Tarımda özelleştirme uygulamaları 24 Ocak Kararları sonrasında hız kazanmıştır. 1980 tarihinde alınan 24 Ocak Kararları²⁹ ile;

- Devletin ekonomik alandaki gücünün azaltılması,
- Serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi,
- İthal ikameci politikalardan vazgeçilip dışa açık bir kalkınma programına geçilmesi
- KİT'lerin hisse senetlerinin satışı yoluyla özelleştirilmesine karar verilmiştir.

Dolayısıyla bu kararlar, tarım sektörünü de etkilemiş ve hükümetler arkalarına aldıkları uluslararası destekle, tarımsal kuruluşların özelleştirme programlarını hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde Et Balık Kurumu (EBK), Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Yem Sanayi (YEM SAN) özelleştirilmiştir.

1992 yılında özelleştirme kapsamına alınan SEK ve YEMSAN varlık satışı yoluyla özelleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kuruluşlar 1997 yılında Et ve Balık Ürünleri A.Ş. (EBUAŞ) ile birleştirilerek tasfiye edilmiştir. Dolayısıyla devlet 1997 yılında süt ve yem piyasasından tamamen çekilmiştir. Gübre, su, tohum, tarımsal alet ve makineler vb. alanlarda söz sahibi olan devlet, özelleştirme süreci sonunda bu alanları yerli ve yabancı sermayeye bırakmıştır.

1999'dan itibaren IMF ile yapılan anlaşmalar gereği şeker³⁰ ve tütün yasaları çıkarılmıştır. Bu yasalarda şeker pancarı üretimine kota getirilmiş, tütün üretiminde destekleme alımlarından vazgeçilmiştir. Aynı dönemde Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Yasası³¹ çıkarılmıştır.

²⁹ 24 Ocak Kararları, ilk olarak ve 1985–1989 yıllarında uygulanan 5. Beş Yıllık Kalkınma Programında hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız, 24378 Sayılı Şeker Yasası, Kanun No: 4634 Kanun Kabul Tarihi: 04.04.2001, Resmi Gazete Tarihi: 19.04.2001

³¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız, 4572 Sayılı TSKB (Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri) Yasası, Kabul Tarihi 1 Haziran 2000, 16 Haziran 2000 tarihli Resmi Gazete

4.2. Özeleştirmeye Yönelik Yasal Engellerin Kaldırılması

1980'lerin başından itibaren KİT'lerin özelleştirilmesine engel oluşturan yasal kısıtlamalar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi süreci bu dönemde kendini hissettirmiştir. IMF ve Dünya Bankası'nın desteğini alan uluslararası tarım şirketleri, Türkiye'de tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesini istemiş; hatta buna yönelik engel oluşturan yasal düzenlemelerin derhal kaldırılmasını talep etmiştir. Son 20–25 yıllık dönemde KİT'ler ve özelleştirme ile ilgili birçok yasa değişikliğine gidilmiştir. Şöyle ki;

- 1983 tarihli ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname,
- 1986 tarihli 3291 sayılı Kanun,
- 1987 tarihli 3346 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonların TBMM'ce Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun,
- 1994 tarihli ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Aynı dönemde özelleştirmenin yol ve yöntemini hazırlamak için yabancı danışmanlık firmaları Türkiye'ye çağrılmıştır. Bu konudaki çalışmaların en kapsamlısı, 1985 sonunda hükümete verilen Morgan Guaranty Bank'ın "Özelleştirme Ana Planı"dır (Oral, 2002: 5). 1986 yılından itibaren gerçekleştirilen özelleştirmelerde bu plan önemli ölçüde etkili olmuştur.

Özelleştirme Ana Planı'nda tarımsal KİT'lerin satış öncelikleri³² şu şekilde belirlenmiştir:

- Birinci derecede öncelikli KİT'ler: Yem Sanayi (YEMSAN), Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)

³² Özelleştirme programına alınan tarımsal KİT'lerin özelleştirilme sıralaması zaman içerisinde değişikliklere uğramıştır.

- İkinci sırada öncelikli KİT'ler: Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK), Et ve Balık Kurumu (EBK), Orman Ürünleri Sanayi A.Ş. (ORÜS), Çay Kurumu (ÇAYKUR), Türkiye Gübre Sanayi Anonim Şirketi (TÜGSAS), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ)
- Üçüncü sırada öncelikli KİT'ler: Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK)'dur.

4.3. Tarım Sektörüne Yönelik Desteklemelerin Azaltılması / Yanlış Uygulanması

Türkiye'de tarımsal desteklemeler, bütçe üzerindeki yüklerin hafifletilmesi anlayışına uygun olarak azaltılmıştır. Özellikle 5 Nisan kararlarında bunun altı önemli çizilmiş ve bu kararlar hayata geçirilmiştir.

Tarımsal desteklemelerde GATT ve DTÖ süreçleri etkili olmuştur. 1999 yılından itibaren IMF'ye verilen niyet mektuplarında tarımsal desteklemelerin miktar ve bileşiminde değişikliğe gidilmiştir. 2000 yılından itibaren doğrudan gelir desteği yöntemine geçilmiş; ancak tarımda üretin ve verimlilik üzerinde olumsuz etkiler yarattığı için 2009 yılından itibaren bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

4.3.1. Tarımsal Desteklemelerin Gelişimi ve Türleri

Tarım sektörüne yönelik uygulanan destekleme politikaları, 1963 yılından itibaren, Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı beş yıllık kalkınma planları kapsamında düzenlenmeye başlanmıştır. Destekleme programlarının amacı, nüfusun besin ihtiyacının karşılanması, üretimin kötü hava koşullarından daha az etkilenmesi, tarım gelirlerinin artırılması ile kendi kendine yeterliliğin ve kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi şeklinde belirlenmiştir (Karluk, 2005, 199–204).

1980'lere gelindiğinde desteklenen tarımsal ürün sayısı otuzun üzerinde iken, 1980 sonrası uygulanan serbestleşme ve özelleştirme politikalarının etkisi ile bu sayı düşmüştür. 5 Nisan 1994 tarihinden itibaren yürürlüğe giren “Ekonomik Uygulama Paketi”ne paralel olarak hububat, şeker pancarı ve tütünün desteklenmesi kararı alınmıştır (Ardor vd., 2004: 221).

Türkiye’de 1990’ların ortalarından itibaren devletin tarım sektörü içerisindeki rolü, özelleştirme ve özzerkleştirme uygulamaları sonrasında azalmıştır. Buna yönelik olarak desteklenen ürün sayısı azaltılmış, tarım satış kooperatif birlikleri, TMO benzeri kuruluşların fonksiyonları asgari düzeye indirilmiştir. Hatta 2000 yılı krizinden sonra devlet tarımsal piyasalardan çekilme kararı almış; üreticilere doğrudan gelir desteği sağlamaya başlamıştır. Bu durum üreticiler açısından ciddi pazarlama sıkıntıları yaşanmasına neden olmuştur.

İMF ve Dünya Bankası’nın da etkisiyle 2000 yılından itibaren tarımda reform çalışmaları başlatılmış ve bu doğrultuda 01.03.2000 tarihinde ve 2000/267 sayılı kararname ile dört pilot bölgede³³; daha sonra 03.04.2001 tarihli ve 2000/2172 sayılı kararname ile tüm Türkiye’de Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmiştir.

DGD’nin temel amacı, var olan desteklere ek olarak tarım üreticisinin gelir kaybını telafi etmektir. Gelir dağılımının düzenlenmesi açısından bakıldığında olumlu değerlendirilebilir. Diğer taraftan DGD, tarım sektörünün kayıt altına alınmasına yardımcı olmuştur.

Doğrudan Gelir Desteği’nin uygulamada ortaya çıkardığı yanlışlıklardan birisi, bölgesel farklılıkları dikkate almaması, diğeri ise her ürün için aynı miktar (dekar başına sabit) ödeme yapılmasıdır. Örneğin, sulu arazi üzerinde üretim yapan (çeltik gibi), birçok girdi ile tarım alet ve makinesine ihtiyacı olan çiftçi ile nispeten daha az maliyet ile üretim yapan (buğday gibi) çiftçinin aynı miktarda gelir desteği alması pek akılcı

³³ Dört pilot bölge: Ankara - Polatlı, Antalya - Serik ve Manavgat, Adıyaman - Merkez ve Kâhta, Trabzon – Sürmene ve Akçaabat

görülmemektedir. 500 dekar üzerindeki arazilere DGD verilmediğinden, Türkiye’de arazilerin bölünmesine de neden olmuştur.

5488 sayılı 18.04.2006 tarihli Tarım Kanunu’na göre tarımsal destekleme araçları şu şekilde sınıflandırılmıştır³⁴:

- Doğrudan gelir desteği
- Fark ödemesi
- Telafi edici ödemeler
- Hayvancılık destekleri
- Tarım sigortası ödemeleri
- Kırsal kalkınma destekleri
- Çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri
- Diğer destekleme ödemeleri

4.3.2. Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Bütçe İçerisindeki Payı

Ülkemizde özellikle Planlı Kalkınma Programları çerçevesinde, transfer harcamaları önemli bir uygulama alanı bulmuştur. Dolayısıyla, Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılmasında, 1950–1963 yılları arasındaki dönemde, cari harcamalar ve yatırım harcamaları olmak üzere ikili bir sınıflandırma kullanılmışken; Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı doğrultusunda, 1964 Mali Yılı Bütçesi’nde kamu harcamaları; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve sermaye teşkili ve transfer harcamaları

³⁴ 2010 yılı itibariyle desteklenen ürünlerin birim miktarları, EK – 2’de 2010 Yılı Tarımsal Destekler Birim Miktarları başlığı ile verilmiştir. Destekleme miktarları her yıl Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu tarafından belirlenir. Kurul üyeleri; Tarım ve Köyişleri Bakanının başkanlığında, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı müsteşarları ile Bakan onayı ile belirlenecek Bakanlık genel müdüründen oluşur. Kurul, Bakanın bulunmadığı durumlarda, Bakanlık müsteşarının başkanlığında toplanır (5488 sayılı 18.04.2006 tarihli Tarım Kanunu, madde: 16).

biçiminde sınıflandırılmıştır (Öner, 1993: 243). 2006 yılına kadar bütçe harcamaları üçlü bir ayırma tabi tutulmaktaydı. Şöyle ki: cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları.

2006 yılından itibaren Merkezi Yönetim Bütçesi ABS'ye uygun olarak düzenlenmiş ve Merkezi Yönetim Bütçesi kurumsal sınıflama, fonksiyonel sınıflama, ekonomik sınıflama ve finansman tipi sınıflama şeklinde dört bölümden meydana gelmiştir (Batırel, 2006: 151).

Bütçe kodlaması olarak adlandırılan ABS, devletin yüklendiği görevleri yerine getirirken, sağlıklı ve güvenilir veri ortaya koymak amacıyla geliştirilmiş bir kodlama sistemidir. Diğer bir ifade ile, devletin mali istatistiklerinin daha düzenli, güvenilir ve etkin analiz yapabilmeyi sağlamak amacıyla çıkarılmış bir bütçe kodlama sistemidir (Bülbül, vd., 2005: 89).

Tarımsal desteklemeler bütçede, ABS'ye uygun olarak "Ekonomik Sınıflandırma" içerisinde "Cari Transferler" grubunda "Tarımsal Amaçlı Transferler" başlığı altında gösterilmektedir. Tablo 6'da 2000 yılından itibaren tarımsal destekleme ödemelerinin bütçe içerisindeki payı yer almaktadır.

Tablo 6: Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Bütçe ve GSYH İçerisindeki Payları

YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bütçe İçerisindeki Payı (%)	0,7	1,2	1,6	2,0	2,0	2,3	2,7	2,7	2,6	1,9	2,0
GSYH İçerisindeki Payı (%)	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6	0,4	0,5

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü /İstatistikler/
(www.bumko.gov.tr. erişim: 03.01.2011)

Destekleme bütçesi 2010 yılında geçen yıla göre % 13,5 oranında arttırılmıştır. 2009 yılında 4 milyar 938 milyon TL iken 2010 yılında 5 milyar 605 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılı bütçesinde 5 milyar 897 milyon olarak planlanmıştır. (www.tarim.gov.tr/duyurular. erişim: 01.02.2011)

5488 sayılı ve 18.4.2006 tarihli Tarım Kanunu'nu, "tarım sektörü desteklemeleri için ayrılan kaynağın GSYH'nın yüzde 1'in altına inmemesine, sektörün önem ve özellik arz etmesi nedeniyle, özen gösterilmelidir" demektedir. Aynı kanuna göre, tarımsal destekleme araçlarının tarımsal destekleme bütçesi içindeki payları, gerektiğinde Bakanlar Kurulu'nca cari bütçe yılında \pm % 25 oranında değiştirilebilmektedir.

Ancak Tablo 6'da da görüldüğü üzere tarımsal desteklerin GSYH'ya oranı 2010 yılı itibariyle % 0,5 civarındadır ve bu rakamlar son 10 yıl içerisinde büyük değişme göstermemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere tarımsal finansmana ayrılan kaynak, 2006–2010 Tarım Stratejisi ve Tarım Kanunu'nda belirtilen hedeflerin çok uzağındadır.

4.4. Tarımsal Kuruluşların Zarar Etmesi/ Ettirilmesi

Tarımsal KİT'lerin mali yapıları 1980'lerden itibaren ciddi bir şekilde bozulmaya başlamıştır. Bunun sebeplerinden birisi, KİT'lere yönelik idari ve teknolojik yenilemeye gidilmemesidir. Bütçeden KİT'lere ayrılan payların düşük düzeyde seyretmesi (Bknz: Tablo 7) bunun en önemli nedenidir. Genel olarak bütçeden KİT'lere ayrılan payların düşük olması tarımsal KİT'leri de olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 7: KİT'lere Bütçeden Ayrılan Paylar (%)

YILLAR	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
PAY (%)	1,90	8,47	3,64	5,28	2,33	2,63	1,27	1,53	1,02	1,48
YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
PAY (%)	1,90	1,37	1,88	1,34	0,9	1,1	0,3	0,3	0,3	0,8

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü /İstatistikler/
(www.bumko.gov.tr. erişim: 14.06.2010)

Yukarıdaki verilerde de görüldüğü üzere, KİT'lere yapılan transfer harcamalarının bütçe içerisindeki payı oldukça düşüktür. 1996 yılından itibaren bu rakam % 2'nin üzerine çıkamamıştır.

Oysa KİT'lere yapılan transfer harcamaları 1980'lerin başında % 14–15 civarında idi (Çakır, 2006: 12). 1990'lı yıllardan itibaren KİT'lere yapılan transfer harcamalarının birden bire düşmesinin en önemli sebebi Türkiye'nin (24 Ocak Kararları'nda da hedeflendiği) gibi özelleştirmelere ağırlık vermesidir.

Bunun yanında tarımsal KİT'lerin 1980'lerin sonlarından itibaren yüksek miktarda borçlandırılması, görev zararlarının Hazine tarafından karşılanmaması, finansman ihtiyaçlarının TCMB tarafından karşılanmaması, tarımsal KİT'lerin de mali yapısının bozulmasına neden olmuştur.

Nitekim Et Balık Kurumu'nun (EBK) vergi dışı net karı 1985 yılında 190 milyon TL, 1989 yılında 9,3 milyar TL iken; 1992 yılında 185 milyar TL zarar ve 754 milyar TL faiz giderlerinin olduğu bilinmektedir (www.ebk.gov.tr, erişim: 24.03.2010). Benzer şekilde, SEK'in 1992 yılında zararının 125,4 milyar TL ve faiz giderlerinin 118 milyar TL olduğu; YEMSAN'ın 1992 yılındaki zararının 55,1 milyar TL ve faiz giderlerinin 147 milyar TL olduğu bilinmektedir (www.sek.com.tr, erişim: 24.03.2010).

5. TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRİLEN TARIMSAL KİT'LER

Türkiye'de tarımsal KİT'lerin önemli bir kısmı özelleştirilmiş veya özelleştirme kapsamına alınmıştır. Türkiye'de özelleştirilen tarımsal KİT'ler; TEKEL, EBK, SEK, YEMSAN, TZDK, TÜGSAŞ, İGSAŞ, ORÜS'tür. Bunun yanında TŞFAŞ özelleştirme kapsamındadır. TMO, TİGEM gibi kuruluşların özelleştirilmesi ise planlanmaktadır.

5.1. TEKEL

TEKEL, ülkemizde kurulan ilk kamu iktisadi kuruluşlardan birisidir. Ülkemizin çeşitli bölgelerinde tesisleri, fabrikaları, arsa ve binaları olan büyük bir kuruluştur. Çalışan sayısı, diğer KİT'lere göre daha fazladır. Bütün bu ve buna benzer sebepler, TEKEL'in özelleştirilmesinde kamuoyunda geniş bir tartışma alanı yaratmıştır.

5.1.1. TEKEL İle İlgili Genel Bilgiler

TEKEL, 1862 yılında Osmanlı döneminde kurulmuştur. 1941 yılından 1983 yılına kadar faaliyetlerini TEKEL Genel Müdürlüğü olarak yürüten kuruluş, 1983 yılında Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) haline getirilmiştir. 11 Mart 1987 tarihinde Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TEKEL) adını almıştır.

Türkiye yabancı sigara ithalatına 1984 yılında başlamıştır. 1986 yılında özel sektöre TEKEL ile ortaklık şartıyla, sigara üretim izni verilmiştir. 1991'de bu konudaki son kısıtlamalar da yürürlükten kaldırılarak yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilere yurt içinde tütün mamulleri üretme hakkı verilmiştir. 1992 yılında Philip Morris-Sabancı ortaklığı (Philsa) ve 1993'te ise R.J. Reynolds, Torbalı'da sigara fabrikalarını kurarak üretime başlamışlardır.

Yabancı markalı sigaraların piyasadaki payı 1985 yılında yüzde 10'un altında iken, 1995'te yüzde 18'e, 1999'da yüzde 30'a yükselmiştir (Oral, 2002: 7). 2000'li yıllarda bu oranlar TEKEL'in aleyhine gelişmiş ve 2008 yılında sigara üretim kısmının British American Tobacco Tütün Mamulleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ne (BAT) satılmasıyla, TEKEL piyasadan çekilme durumunda kalmıştır.

TEKEL, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 05.02.2001 tarih ve 2001/06 sayılı Kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alınmıştır³⁵. TEKEL, 09.01.2002 tarihli 4733 sayılı Kanunla İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilmiş ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredilmiş; 01.01.2003 tarihinden itibaren Anonim Şirkete dönüştürülmüştür.

TEKEL özelleştirilmesinde önemli kırılma noktaları şunlardır:

- 1984 yılında sigara ithalatının serbest bırakılması,
- 1986 yılında devlet tekelinin kaldırılması,
- 1992 yılında yabancıların tütün üretimine başlaması,
- 2000 yılından itibaren İMF'ye verilen niyet mektuplarında özelleştirme kapsamına alınacağı belirtilmesi,
- 6 Ocak 2001 tarihinde çıkarılan yasa ile TEKEL'in alkollü içki üretim ve dağıtımındaki denetimine son verilmesi,
- 3 Ocak 2002'de kabul edilen Tütün Yasası ile tütün sektörünü serbestleştiren, tütünde destekleme alımlarını ortadan kaldıran ve TEKEL'in varlıklarının satışına izin veren uygulamaların önünün açılmasıdır.

TEKEL'in özelleştirmesini temel üretim faaliyetleri olan alkollü içkiler ve sigara üretimi şeklinde iki kısımda değerlendirmek gerekir.

³⁵ IMF'ye verilen 18 Aralık 2000 tarihli üçüncü ek niyet mektubu ve 30 Ocak 2001 tarihli dördüncü ek niyet mektubunda TEKEL'in Özelleştirme İdaresi'ne devredileceği taahhüt edilmiştir.

5.1.2. Alkollü İçkiler Kısımının Özelleştirilmesi

Alkollü İçkiler Sanayii ve Ticareti A.Ş., Nurol, Limak, Özaltın, Tütsab konsorsiyumuna 292 milyon dolar bedelle 2004 yılında satılmıştır. Ancak alıcı şirket, iki yıl sonra Amerikan yatırım şirketi Teksas Pasifik Firmasına % 90 hissesini 810 milyon dolara satmıştır (ÖİB, www.oib.gov.tr. erişim: 14.02.2010).

Alıcı konsorsiyum (Nurol, Limak, Özaltın, Tütsab konsorsiyumu) MEY A.Ş.'yi kurarak Alkollü İçkiler Sanayii ve Ticareti A.Ş.'yi devralmıştır. MEY A.Ş.'ye bu satıştan dolayı toplam 17 adet fabrika devredilmiştir. 2009 yılı itibariyle bu 17 fabrikadan sadece 9 tanesi faaliyetlerini sürdürmektedir. TEKEL'in Alkollü İçkiler kısmında özelleştirmeden önce 3.631 kişi çalışırken, 2009 yılı itibariyle yalnızca 323 kişi istihdam edilmektedir (www.tta.gov.tr. erişim: 14.02.2010).

Özelleştirmeden önce (2004 yılından önce) TEKEL'in alkollü içkiler pazar payı rakıda % 100, diğer yüksek alkollü içkilerde % 71, şarapta % 8 ve birada % 1 idi. Alkollü içkiler, TEKEL'in sigaradan sonra en yüksek getiri sağlayan bölümüdür. Özelleştirmeden önce kamuya yıllık yaklaşık 2,9 milyar TL kaynak aktarmakta idi (Özerman, 2009: 296).

Alkollü İçkiler kısmının özelleştirmesi ile ilgili sıkıntılardan birincisi, özelleştirme öncesi şirketin mali tablolarının hazırlan(a)madığıdır. İkincisi, şirketin devrinden hemen önce yaklaşık 11 trilyon TL tutarında borçlandırıldığı ve bunun TEKEL'e yüklendirildiği anlaşılmıştır. Ayrıca şirketin, özelleştirme ilanına çıkıldığı tarihte bilançosundaki stokların değerinin 113,7 milyon TL iken; şirketin devredildiği 27.02.2004 tarihinde bilançosunda 177,5 milyon TL stok olduğu anlaşılmıştır (Özerman, 2009: 297).

5.1.3. Sigara Üretim Kısımının Özelleştirilmesi

Özelleştirme İdaresi Başkanlığının 2006/21 sayılı kararı ile Sigara Pazarlama Dağıtım A.Ş.'ye bağlı 82 Pazarlama Dağıtım Başmüdürlüğünün 42'si kapatılmıştır. Ankara'da bulunan başmüdürlük idare, ambar ve genel müdürlük binaları (İkiz Kuleler) 2005 yılında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nca Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ne 100 milyon ABD Doları karşılığında satılarak satış sözleşmesi imzalanmıştır. Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 08.08.2006 tarih ve 2006/61 sayılı Kararı'yla, 23 Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü ile 5 Yaprak Tütün İşleme Atölyesinin kapatılması kararlaştırılmıştır (www.tta.gov.tr. erişim: 14.02.2010).

Şirketin bağlı ortaklığı olan, Sigara Sanayi İşletmeleri ve Ticareti A.Ş.'ne ait sigara üretim işiyle ilgili varlıklar British American Tobacco Tütün Mamulleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ne (BAT) 1.700.000.000 ABD Doları karşılığında 24.06.2008 tarihinde satılmış ve bu tarihte şirketin üretim faaliyetleri son bulmuştur (ÖİB, www.öib.gov.tr. erişim: 14.02.2010).

ÖİB'nin 13.06.2008 tarih ve 2008/ÖİB-K-09 sayılı Kararına istinaden, 08.10.2008 tarihinde sözleşme imzalanarak pipo, kıyılmış tütün ve nargile tütününün üretim ve dağıtımını Tabac Turc Nargile ve Pipo Tütün San. ve Tic. A.Ş.'ne devredilmiştir.

TEKEL'in logosu British American Tobacco'ya devredildiği için şirket yönetim kurulunun 23.10.2008 tarih ve 201 sayılı kararı ve ÖİB'nin 01.12.2008 tarih ve 1090 sayılı oluru ile ana sözleşmede yapılan değişiklik sonucu "TEKEL" logosu "tta" olarak değiştirilmiştir (www.tta.gov.tr. erişim: 15.02.2010).

01.12.2008 tarihi itibarıyla Sigara Pazarlama ve Dağıtım Başmüdürlükleri kapatılarak tasfiye edilmiştir. Sigara Sanayii İşletmeleri ve Ticareti A.Ş.'nin tasfiye çalışmalarına devam edilmektedir. Halen tasfiye sürecinde bulunan Pazarlama ve Dağıtım Başmüdürlükleri'nden, tüm

işlemleri tekemmül etmiş olanlar 20.02.2009 tarihi itibariyle, son grupta yer alanlar da 31.03.2009 tarihi itibariyle nihai olarak kapatılmıştır.

5.2. Et ve Balık Kurumu (EBK)

Ülkemiz hayvancılığının gelişmesinde önemli roller üstlenmiş EBK daha ziyade varlık/tesis satışı şeklinde özelleştirilmiş olsa da 2005 yılında alınan bir kararla, hayvancılığın gelişmesinde tekrar eski işlevine kavuşturulması gerektiği vurgulanmıştır.

5.2.1. EBK İle İlgili Genel Bilgiler

Et ve Balık Kurumu 1952 yılında Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak 40 milyon lira sermaye ile o zamanki adıyla İktisadi Devlet Teşekkülü olarak kurulmuştur. EBK, Türkiye'nin sanayileşmeye ve sermaye birikimine ihtiyaç duyduğu, yatırımların ülke ekonomisi için önem arz ettiği dönemde kurulan tarımsal bir kamu iktisadi kuruluşudur.

İlerleyen yıllarda kurulan Yem Sanayi (YEMSAN) ve Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), tarım ve hayvancılıkta ülkenin ihtiyacı olan büyük ölçekli işletmelerin oluşturulması, bu alanda var olan kaynakların verimli kullanılması ve özel kesime öncülük edilmesi gibi amaçlara yönelik olarak devlet tarafından oluşturulmuştur.

EBK'nın temel hedefi ülke hayvancılığını geliştirmek ve verimliliği arttırmaktır. Bu hedefe yönelik olarak, veteriner hekimlerin denetiminde kasaplık hayvan alımı ve hayvan kesimini yapmak, üretilen etlerin kalitesini arttırmak ve hijyenliğini sağlamak amacıyla et kombinalarını oluşturmak, et ürünleri sanayisini oluşturmak ve hayvancılığın bir ticari mal haline gelmesini sağlamak gibi faaliyetleri yürütmektedir.

Et ve Balık Kurumu karlılık ve verimlilik prensipleri içerisinde, kaynaklarını rasyonel kullanarak, zamanında etkili ve bilinçli kararlar alarak alım, üretim ve pazarlama gibi ana faaliyet konularında politikalar izlemektedir.

5.2.2. EBK'nın Özelleştirilmesi

Et ve Balık Kurumu, Bakanlar Kurulunun 20.05.1992 tarih ve 3088 sayılı kararı³⁶ ile özelleştirme kapsamına alınmıştır. 22.01.1993 tarih ve 93/2 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı ile adı değiştirilerek "Et ve Balık Ürünleri A.Ş." haline dönüştürülmüştür.

1990'lı yıllara kadar 37 iş yeri ile faaliyetini sürdüren Et ve Balık Kurumu'nun bugüne kadar toplam 18 işletmesinin satışı yapılmış, 5 adedi bedelsiz olarak resmi kurumlara devredilmiş, 3 adeti ise kapatılmıştır. Bunun yanında EBK'ya ait çeşitli bölgelerdeki arazi, arsa, bina vb. varlıklar satılmış veya satılmaktadır.

Aşağıdaki tablolarda Et ve Balık Kurumu'na ait özelleştirilen devredilen ve kapatılan işletmeleri (et kombinaları) ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

³⁶ Hayvancılık sektörü ile doğrudan ilişkili üç KİT (SEK, EBK, YEMSAN) aynı tarihte (20 Mayıs 1992) özelleştirme kapsamına alınmıştır. Pazar paylarının düşük olmasına karşın bu KİT'ler hem müdahale alımları ile fiyat oluşturma, hem de pazarda istikrarı sağlama gibi işlevlere sahiptirler (Oral, 2002: 6).

Tablo 8: Özelleştirilen EBK Kombinaları

ÖZELLEŞTİRME TARİHİ	KOMBİNA
23.04.1995	Şanlıurfa Et Kombinası
	Elazığ Et Kombinası
	Bursa Et Kombinası
	Kars Et Kombinası
	Tatvan Et Kombinası
	Suluova Et Kombinası
	Afyon Et Kombinası
	Malatya Et Kombinası
	Kastamonu Et Kombinası
	Bayburt Et Kombinası
03.07.1995	Ankara Et Kombinası
11.08.1995	Erzincan Et Kombinası
04.02.2000	Burdur Et Kombinası
	Gaziantep Et Kombinası
	Eskişehir Et Kombinası
	Sivas Et Kombinası
12.05.2004	Manisa Et Kombinası
03.05.2004	Samsun Soğuk Hava

Kaynak: EBK (www.ebk.gov.tr. erişim: 25.01.2010)

Tablo 9: Kapatılan EBK Kombinaları

KAPANMA TARİHİ	KOMBİNA ve FABRİKA
08/07/1999	Trabzon Balık Mamulleri Fabrikası
24.04.2003	Zeytinburnu Et Kombinası
	Haydarpaşa Et Sanayi İşletmesi

Kaynak: EBK (www.ebk.gov.tr. erişim: 25.01.2010)

Tablo 10: Devredilen EBK Kombinaları

DEVİR TARİHİ	KOMBİNA	DEVRALAN KURULUŞ
18.05.1994	Kızıltepe Et Kombinası	Jandarma Genel Komutanlığı
13.08.1997	Yüksekova Et Kombinası	Jandarma Genel Komutanlığı
28.02.2001	Fatsa Et Kombinası	Samsun 19 Mayıs Üniversitesi
08.11.2004	Konya Et Kombinası	Konya Meram Belediyesi
	Kayseri Et Kombinası	Kayseri Büyükşehir Belediyesi

Kaynak: EBK (www.ebk.gov.tr, erişim: 25.01.2010)

EBK'nın toplam çalışan sayısı 973 kişidir. Bu toplamın 77'si memur, 185'i sözleşmeli personel, 705'i daimi işçi, 6'sı geçici işçi statüsünde çalışmaktadır. EBK çalışanların net ücretleri memurlarda (sözleşmeli dâhil) ortalama 1.900 TL civarında iken; işçi statüsünde çalışanların net ücreti ortalama 1.500 TL civarındadır (www.ebk.gov.tr, erişim: 25.01.2010).

5.3. Süt Endüstrisi Kurumu (SEK)

Süt işleme tesislerini kurmak, süt sanayisini geliştirmek, özel kesime öncülük etmek gibi belli ve önemli görevler için kurulmuş olan SEK, ilerleyen yıllarda bu işlevlerini gerçek anlamda yerine getirememiş ve özelleştirme kapsamına alınmıştır.

5.3.1. SEK İle İlgili Genel Bilgiler

1963 yılında Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak, özel hukuk hükümlerine tabi ve sermayesinin tamamı devlete ait olarak kurulmuştur. Süt Endüstrisi Kurumu, 1968 yılında bir kamu iktisadi teşebbüsü haline gelmiştir.

SEK'in kurulmasının belli başlı amaçları şunlardır:

- Süt sanayisini geliştirmek,
- Süt sanayisi ile ilgili özel kesime örnek olmak ve öğretmek,
- Sütçülüğün yapıldığı yerlerde süt işleme tesislerini kurmak,
- Tarım kooperatifleri ile ilgili girişimlerde bulunmak.

5.3.2. SEK'in Özelleştirilmesi

Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK), 20.5.1992 tarih ve 92/3088 sayılı kararla özelleştirme kapsamına alınmış ve 1993–1998 yılları arasında 33 tesisi özelleştirilmiştir³⁷. SEK'in isim hakkı ve İstanbul işletmesi 1995 yılında küçük ve orta boy sanayicilerle gıda toptancılarından oluşan 164 kişilik bir gruba satılmıştır.

İlk özelleştirilme tarihinden itibaren iki yıl sonra (1997 yılında) Koç Grubu, Fransız Sodial şirketi ile birlikte kurumun hisselerinin % 68'ini 1,8 trilyon TL'ye satın almıştır³⁸ (Oral, 2009: 332). Şu anda Koç Grubunun hisselerinin oranı % 78 civarındadır. SEK'in dört işletmesini Tekfen Grubuna bağlı Mis Süt almıştır³⁹. Bu işletmelerin tümünü "üç yıl süreyle çalıştıracakları" taahhüdüne karşın "düşük kapasiteli oldukları" gerekçesiyle kapatılmışlardır.

³⁷ TSEK'e ait işletmelerin 19'u satın alanlar tarafından kapatılmıştır.

³⁸ 1.8 trilyona satılan SEK'in isim hakkı ve İstanbul işletmesinin yalnızca arazisine, özelleştirmeden yalnızca 18 ay sonra 18 trilyon lira teklif gelmiştir.

³⁹ SEK işletmelerini alanlar arasında Aytaç ve Tikveşli de vardı.

Şirkete ait varlıkların satışından toplam 3 trilyon 676 milyar TL (yaklaşık 70 milyon \$) tutarında gelir elde edilmiştir (Oral, 2009: 333).

5.4. YEMSAN

Yem sanayi konusunda gerçek anlamda ilk girişim, Devletin öncülüğünde başlamıştır. 26.11.1956 tarihinde Yem Sanayi Türk A.Ş. (YEMSAN) iktisadi devlet kuruluşu olarak kurulmuştur. İlk yem fabrikaları 1958 yılında Ankara ve Konya'da, 1959 yılında Erzurum ve 1960 yılında İstanbul'da kurulmuştur.

YEMSAN'a bağlı tüm fabrika ve birimlerin, 20.05.1992 tarih ve 3058 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile özelleştirme kapsamına alınması üzerine, kurumun adı "Yem Sanayi ve Ticaret A.Ş." olarak değiştirilmiştir. YEMSAN, kendi fabrikalarının satışının tamamlanmasıyla 1996 yılı başı itibarıyla sektörden tamamen çekilmiştir. YEMSAN'a ait fabrikaların yalnızca ikisi üretici örgütleri olan kooperatiflere (TARİŞ ve PANKOBİRLİK) satılırken, diğer fabrikalar özel şahıslara ve şirketlere satılmıştır (Bknz. Tablo 11-12).

YEMSAN ve SEK'in tüm üretim ve işletme birimlerinin özelleştirilmesi nedeni ile tüzel kişilikleri ticaret sicilinden silinmiş, EBK bünyesinde birleştirilerek Kasım 1997 tarihinde tasfiye edilmiştir.

YEMSAN'ın, fabrikalarının yarısının Doğu Anadolu'da olması, bölgenin kalkınması için ne derecede öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. YEMSAN'ın pazar payı, 1958'te % 100 iken 1970'te % 31, 1990'da % 12'ye kadar düşmüştür (Suiçmez, 2003: 45). Bunun en önemli nedeni yem sektöründe özel kesimin ağırlık kazanmasıdır.

Tablo 11: YEMSAN Varlıkları Toplamı ve Satış Bedeli

Tesis	Satın Alan Kişi/Kuruluş	Satış Tarihi	Satış Bedeli (TL)	Satış Bedeli (\$)
Tavşanlı Yem San. A.Ş.	Mustafa Nadir Uysal	14.04.1993	155.000.000	16.359
Balıksan A.Ş.	Yavuz Ali Oğuz	14.04.1993	191.000.000	20.158
Çukoyem Ltd. Şti	Ceyhan San. Tic. İşl. A.Ş.	15.04.1993	65.000.000	6.834
Çaycuma Yem Fabrikası	Yurtbay Ltd. Şti.	23.07.1993	12.771.500.000	1.133.088
Adıyaman Yem Fabrikası	Güçlü Yem San. Ve Tic. AŞ	01.11.1993	6.200.000.000	478.136
Korkuteli Yem Fabrikası	Korkutelim Yem San. A.Ş.	02.11.1993	12.000.000.000	919.762
Samsun Yem Fabrikası	Samsun Yem San. A.Ş.	02.11.1993	42.000.000.000	3.219.168
Acıpayam Yem Fabrikası	Acıpayam Yem San. A.Ş.	03.11.1993	10.500.000.000	801.847
Bursa Yem Fabrikası	Van-Er Gıda San. Ltd. Şti.	03.11.1993	27.000.000.000	2.061.893
Çankırı Yem Fabrikası	Çan-Yem Çankırı Yem AŞ.	03.11.1993	11.500.000.000	878.214
Devrekani Yem Fabrikası	Oruçoğlu Ltd. Şti.	03.11.1993	6.298.080.000	480.000
Elazığ Yem Fabrikası	Elazığ Yem San. A.Ş.	03.11.1993	13.635.033.498	1.039.176
Göksun Yem Fabrikası	Befa İnş. Tic. San.A.Ş.	03.11.1993	12.000.000.000	916.397
Yatağan Yem Fabrikası	Yatağan Yem San. A.Ş.	03.11.1993	18.000.000.000	1.374.596
Konya Yem Fabrikası I	Hüsnü Özbey Mad.Ltd.	12.11.1993	5.000.000.000	377.119
Konya Yem Fabrikası II	Hüsnü Özbey Mad.Ltd.	12.11.1993	21.000.000.000	1.583.898
Uşak Yem Fabrikası	Mahmut Özgöbek	16.11.1993	9.000.000.000	676.065
Kızıltepe Yem Fabrikası	Karaboğa A.Ş.	20.04.1994	1.500.000.000	47.485
Adapazarı Yem Fabrikası	Yılmaz Trans Gıd. Mad. AŞ	21.04.1994	3.081.300.000	100.000
Erzurum Yem Fabrikası	Has Nur Yem San. Ltd. Şti.	21.04.1994	6.615.500.000	215.129
Siirt Yem Fabrikası	Refik Kızılay	21.04.1994	1.000.000.000	32.519
Diyarbakır Yem Fabrikası	Arık Kardeşler Yem Ltd.	22.04.1994	9.364.000.000	315.886
Tunceli Yem Fabrikası	Feniş Yem San. Tic. A.Ş.	22.04.1994	2.000.000.000	67.468
Tatvan Yem fabrikası	Rona Otomotiv Koll. Şti.	22.04.1994	3.250.000.000	109.636
Malatya Arsası	Zübeyde Gündoğdu	11.05.1994	13.500.000	385
Van Yem San. Fabrikası	Van Yem San. A.Ş.	12.05.1994	9.800.000.000	286.329
İstanbul Yem Fabrikası	Jet Ulusal Gıda San. A.Ş.	13.05.1994	115.000.000.000	3.438.894
Kırklareli Yem Fabrikası	Tar. Kre.Koop.Merkez Bir.	16.01.1995	23.043.478.261	577.574
Hilvan Yem Fabrikası	Osman Baysal	28.02.1995	1.050.000.000	25.371
Muş Yem Fabrikası	Ahmet Alak	03.04.1995	9.069.565.217	217.324
Yemsan Varlık Toplamı			392.102.956.976	21.416.710

Kaynak: ÖİB, www.öib.gov.tr. erişim: 01.02.2010

Tablo 12: YEMSAN'ın Blok Satış Yoluyla Özelleştirilen Kuruluşları

Kuruluş Adı	Satılan Pay (%)	Satın Alan Kişi/Kuruluş	Satış Tarihi	Satış Bedeli (TL)	Satış Bedeli (\$)
Binaş	47,50	T. Kalkınma Vakfı	29.08.86	250.000.000	373.474
Biga Yem	40,00	Silivri Yem A.Ş.	21.11.86	112.000.000	149.683
Bursa Soğuk Depo	52,00	Bursa Belediyesi	21.11.86	80.136.000	107.050
Yemta	20,00	Tariş Gn. Müd.	21.11.86	60.000.000	80.187
Manisa Yem	15,00	Halil Yurseven	23.07.87	50.000.000	58.411
İsparta Yem	15,00	Dr. Turhan Özgül	23.07.87	65.000.000	75.935
Samaş	25,00	Tokat İl Özel İdaresi	23.01.87	98.000.000	131.279
Ansan - Meda	88,33	Atlantic Ind. Ltd.	18.11.88	22.849.970.000	13.000.000
Eskişehir Yem	45,00	Zeytinoğlu Holding	22.05.89	2.250.000.000	1.084.421
Aksaray Yem	40,00	H. Özot - M. Demiray	23.05.89	950.000.000	457.867
Çorum Yem	30,00	Pankobirlik	25.05.89	250.000.000	120.491
Kayseri Yem	13,33	Kayseri Yem Fab. Ort.	30.05.89	175.000.000	84.344
Kars Yem AŞ	37,07	Lütfü Karaman ve 14 çalış.	17.11.93	1.138.900.000	85.080
Sivas Yem	3,57	Haluk Dinçer	01.06.94	11.250.000	361
Toplam					15.808.583

Kaynak: ÖİB, www.öib.gov.tr. erişim: 01.02.2010

5.5. Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK)

Türkiye Zirai Donatım Kurumu, Adapazarı'nda 1916 yılında kurulmuştur ve ilk olarak o dönemde at arabası imalatı ile üretime başlamıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde orduya kağnı ve ulaşım araçları üreten fabrika, "Demir-Tahta Fabrikası" adıyla anılır olmuştur.

1944 yılında Türkiye Zirai Donatım Kurumu, Adapazarı Traktör Fabrikası ismini alarak pulluk, tohum ekme makineleri gibi zirai aletler üretmeye başlamıştır. Özelleştirildiği tarihe kadar çiftçiye önemli hizmetleri olan fabrika, 1962–1967 yılları arasında çiftçinin teknolojik gelişmelerden faydalanması amacıyla dönem içinde 55 bin adet civarında Ford marka traktör üretimini (montaj ağırlıklı olarak) gerçekleştirmiştir.

TZDK'nın diğer önemli işlevlerinden birisi de çiftçinin kimyasal gübre ihtiyacını karşılamaktır. Tarımla ilgili her türlü makine, araç ve gereçler ile diğer girdileri sağlamak ve dağıtmak ile görevli TZDK, 1975–86 döneminde kimyasal gübre gereksiniminin yüzde 86'sını tek başına sağlamaktadır.

Dünya Bankası'yla yapılan tarım sektörü uyum kredisi çerçevesinde 1986 yılında gübre sağlama ve dağıtımını serbest bırakılmıştır. Bu anlaşmanın ardından kurumun işlevleri azaltılmış, kurumun pazar payı kısa sürede yüzde 15'in altına, 1993'ten sonra da yok denecek bir düzeye inmiştir (Oral, 2002:9).

1978 yılında Avusturya Steyr firması ile lisans anlaşması imzalayan fabrika, 1996 yılına kadar Steyr traktör üretimi gerçekleştirmiştir. 1997 yılında Steyr firması ile lisans anlaşması bitince "Başak" adı altında yerli traktör üretimine geçmiştir. Bu tarihten sonra yüzde yüze yakın yerli malzeme ile 9 bin adet traktör üretimi gerçekleştiren TZDK, 1998 yılında Özelleştirme İdaresi'ne devredilmiş ve ismi Türkiye Zirai Donatım AŞ (TZDAŞ) olarak değiştirilmiştir. Sümer Holding bünyesine alınan⁴⁰ TZDAŞ'da üretim tamamen durdurulmuştur.

Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun (ÖYK) 13.05.2003 tarih, 2003/27 sayılı kararı ile 2.300.000.- ABD Doları bedelle, 17 Ağustos Girişim Grubu'nun kuracağı Anonim Şirkete (Başak Traktör A.Ş.) satılmasına karar verilmiş, 25.07.2003 tarihinde varlık satış sözleşmesi imzalanmış ve 14.08.2003 tarihinde devir gerçekleştirilmiştir (www.öib.gov.tr., erişim: 17.04.2010)

Metal-İş Sendikası'nın yaptığı araştırmaya göre, Türkiye'nin yıllık traktör ihtiyacı ortalama 40 bin adet civarındadır. Güney Doğu Anadolu Projesi'nin (GAP) hayata geçmesi ile birlikte bu rakamın 60 bin adet olacağı tahmin edilmektedir. 1960'lı yıllarda montaj ağırlıklı da olsa 55 bin adet traktör imal eden TZDK'nın tarımsal üreticiler ve Türkiye tarımı için sahip olduğu önem ortadadır.

⁴⁰ Özelleştirme programında yer alan kuruluşlardan; Türkiye Zirai Donatım A.Ş., TUMOSAN-Türk Motor Sanayii A.Ş. ve TURBAN-Turizm A.Ş.'nin tüm hak ve yükümlülükleri ile birlikte Sümer Holding A.Ş. (Holding) ile birleştirilmesine karar verilmiş, 07/02/2003 tarihi itibarıyla söz konusu şirketlerin tüzel kişilikleri sona erdirilmiştir.

5.6. Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ) ve İstanbul Gübre Sanayii A.Ş (İGSAŞ)

TÜGSAŞ, ilk olarak 1953 yılında Azot Sanayii T.A.Ş. unvanı altında ülkemiz tarımı için gerekli her çeşit kimyevi gübreleri üretmek, sağlamak ve satmak, yurt savunması için patlayıcı maddelerin esasını teşkil eden nitrat asidi ve teknik amonyum nitratı üretmek, ambalaj endüstrisi kurmak, sanayinin her kolunda kullanılan azot bileşiklerini sağlamak amacıyla kurulmuştur ([www.igsaş.com.tr.](http://www.igsaş.com.tr), erişim: 28.04.2010) Bu kuruluşa bağlı Kütahya, Samsun, Gemlik, Elazığ tesisleri kamu kuruluşları olarak üretimlerini sürdürmüşlerdir.

Kurum, 18.6.1984 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 233 sayılı KHK ile sermayesinin tamamı devlete ait TÜRKİYE GÜBRE SANAYİİ A.Ş. adı altında bir İktisadi Devlet Teşekkülü olarak statü değiştirmiştir.

TÜGSAŞ, 18.08.1998 tarih ve 98/58 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu Kararı ile özelleştirme kapsamı ve programına alınmıştır. Bağlı ortaklıklardan birisi olan Elazığ Gübre Sanayii A.Ş., 18.04.2000 tarih ve 2000/28 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı ile Fırat Üniversitesine devredilmiştir.

İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAŞ), 1971 yılında Kocaeli’nin Körfez ilçesinde bir kamu kuruluşu olarak kurulmuştur. 1974 yılında temeli atılmış, 1977 yılında tesisleri bitirilerek amonyak ve üre üretimine başlamıştır. 15.04.2002 tarih ve 2002/19 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararınca İstanbul Gübre Sanayii A.Ş.’nin hisseleri TÜGSAŞ’a nominal bedel üzerinden devredilmiş olup, devir işlemleri TÜGSAŞ ve İGSAŞ tarafından yerine getirileceği kararlaştırılmıştır ([www.öib.gov.tr.](http://www.öib.gov.tr), erişim: 17.05.2010).

İGSAŞ özelleştirme kapsamında, 18.03.2004 tarihinde Yıldızlar Yatırım Holding A.Ş. tarafından satın alınmıştır.

5.7. Orman Ürünleri Sanayii Genel Müdürlüğü (ORÜS)

ORÜS'ün temelleri 1944 yılında atılmıştır. Bu tarihe kadar var olan işletmeler orman hammaddesini işleyebilecek düzeyde değildir. 1969 yılında Orman Bakanlığı, 1970 yılında ise Orman Ürünleri Sanayii Genel Müdürlüğü – ORÜS kurulmuştur. ORÜS 1983 yılında KİT statüsüne kavuşmuştur. 1993 yılında ise bir anonim şirket haline getirilmiştir.

ORÜS, özelleştirilmeden önce 45 adet üretim tesisi ve pazar payı ile Ortadoğu ve Balkanların en büyük orman işletmesi idi. ORÜS'ün fabrikaları 1994 yılında satışa çıkarılmıştır. Aşağıdaki tablolarda ORÜS'ün özelleştirilmeden önceki verileri yer almaktadır.

Tablo 13: ORÜS'ün Toplam Üretimdeki Payı

Kereste	% 9
Yonga Levha	% 7
Kontrplak	% 53
Kaplama	% 20
Parke	% 10
Emperye	% 19

Kaynak: www.öib.gov.tr. erişim: 23.03.2010

Tablo 13'teki veriler ORÜS'ün bir tekel işletmesi olmadığını ortaya koymaktadır. Kamu işletmesi olması nedeniyle ORÜS, orman ürünlerinde piyasayı ve fiyatları düzenleyici bir yapıya sahipti. Tablo 14'ten de anlaşılacağı üzere ORÜS'ün kapasite kullanım oranı diğer özel işletmelere nazaran daha yüksektir.

Tablo 14: Orman Ürünlerindeki Yıllık Kapasite Kullanım Oranları

	ORÜS'te	SEKTÖR GENELİNDE
Kereste	% 93	% 50
Yonga Levha	% 100	% 75
Kontrplak	% 78	% 60
Kaplama	% 87	% 83
Parke	% 76	% 56
Emperye	% 37	% 27

Kaynak: www.öib.gov.tr. erişim: 23.03.2010

ORÜS'ün 1980 yılından 1990 yılına kadar üretimdeki değişimi Tablo 15'te verilmektedir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere özelleştirilmeden önceki yıllarda üretimde oransal olarak büyüme gözlemlenmektedir.

Tablo 15: ORÜS'ün 1980 – 1990 Yılları Arasındaki Üretimdeki Değişim Oranları

	1990/1980
Kereste	% 59
Yonga Levha	% 407
Kontrplak	% 869
Kaplama	% 462
Parke	% 41
Lif Levha	% 85

Kaynak: www.öib.gov.tr. erişim: 23.03.2010

ORÜS'ün, karsız ve verimsiz olduğu, kalitesiz üretim yaptığı, atıl kapasiteyle çalıştığı, yerel dağıtım dengesi olmadığı, geri teknolojilere sahip olduğu gerekçe gösterilerek özelleştirilmeye çalışılmıştır (TMMOB, Sektörel Rapor Dizisi: 5, www.tmmob.org.tr. erişim: 13.05.2010)

Her ne kadar 1982 Anayasası, ormanların özelleştirilmesine imkan vermese de (1982 Anayasasınının 169 ve 170. maddeleri) 1986 ve 1991 yıllarında Orman Kanunu'nda yapılan yasa değişiklikleri ile ormanların özelleştirilmesinin önü açılmıştır. Buna yönelik olarak, Bakanlar Kurulu'nun 20.05.1992 tarih ve 3088 sayılı kararı ile Orman Ürünleri Sanayi Kurumu – ORÜS özelleştirme kapsamına alınmıştır. Bunun yanında, kamu mülkiyetindeki orman alanları ve orman hizmetleri de özelleştirme gündemine alınmıştır.

5.8. Özelleştirme Kapsamında Olan TÜRKŞEKER'in İncelenmesi

Cumhuriyet döneminde kurulan ilk tarımsal KİT olan TÜRKŞEKER, ülkemizin çeşitli bölgelerinde bulunan 30 adet şeker işletmesi ile bölgenin kalkınması ve istihdamı için önemli işlevlere sahiptir. 2000 yılından itibaren özelleştirme kapsamında olan TÜRKŞEKER, portföy gruplarına ayrılarak özelleştirilmeye çalışılmaktadır.

5.8.1. TÜRKŞEKER İle İlgili Genel Bilgiler

Şeker fabrikalarının kuruluşu ile ilgili ilk girişim ancak Cumhuriyet döneminde yapılabilmıştır ve ilk şeker fabrikası 1923 yılında Uşak ilinde kurulmuş ve 1926 yılında faaliyete başlamıştır. Aynı dönemde, 1925 yılında İstanbul'da bir şeker fabrikası kurulmuş ve ülkenin şeker ihtiyacı bu iki fabrika aracılığıyla sağlanabilmıştır.

İlerleyen yıllarda 1933 yılında Eskişehir'de ve 1934 yılında Turhal'da şeker fabrikaları hizmete girmiştir. Daha sonra bu dört şeker fabrikası TÜRKİYE ŞEKER FABRİKALARI A.Ş. ismi altında birleştirilerek faaliyetlerine

devam etmiştir. En son Kırşehir’de 2001 yılında açılan şeker fabrikası ile birlikte ülkemizde toplam 30 tane şeker işletmesine⁴¹ ulaşılmıştır.

5.8.2. TÜRKŞEKER’in Özelleştirilme Çalışmaları

TÜRKŞEKER’in özelleştirme gündemine girmesi ilk kez 22 Haziran 2000 tarihinde IMF’ye verilen niyet mektubu ile olmuştur. Mektup, 2000 yılı Ağustos sonu itibariyle Özelleştirme İdaresine devredilecek işletmeler portföyüne, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin bazı fabrikalarının alınması hükmünü içermiştir (www.hazine.gov.tr, IMF Niyet Mektupları).

TÜRKŞEKER 20.12.2000 tarihinden bu yana özelleştirme kapsamındadır⁴². Aradan geçen bu surede; TÜRKŞEKER’in bağlı ortaklığı durumundaki Kütahya ve Adapazarı Şeker Fabrikaları ile iştiraklerindeki hisselerinin özelleştirme işlemleri tamamlanmıştır (TÜRKŞEKER, 2008 Sektör Raporu, 2009: 17). 08.10.2007 tarih, 2007/57 sayılı ÖYK kararı ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’deki kamu hisselerinin tamamı özelleştirme programına alınarak ÖİB’ye devredilmiştir.

Şeker-İş Sendikası 7 Aralık 2007 tarihinde Danıştay 13. Dairesi nezdinde dava açarak TÜRKŞEKER’in özelleştirme programına alındığı 2007/57 sayılı ÖYK kararına itiraz etmiştir. Yapılan itiraz talebi reddedilmiş olup, bunun üzerine sendika tekrar Danıştay İdari Dava Dairelerine başvurarak itirazını yenilemiş ve Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu tarafından 12.06.2008 tarihinde, 2007/57 sayılı ÖYK kararı hakkında yürütmeyi durdurma kararı alınmıştır.

ÖYK’nın 12.08.2008 tarih, 2008/50 sayılı kararı ile TÜRKŞEKER, yeniden özelleştirme programına alınarak portföy grupları halinde özelleştirilmesine, Şeker Kurulu tarafından belirlenecek toplam şeker kotası

⁴¹ Kamuya ait 30 şeker işletmesinin 5 tanesinde şeker fabrikalarının ihtiyacı olan makine, yedek parça vb. imalat ve tamirati gerçekleştirilmektedir.

⁴² Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun 20.12.2000 tarih ve 2000/92 sayılı kararı ile özelleştirme kapsamına alınmıştır.

çerçevesinde en az 5 (beş) yıl şeker üretim şartı getirilmesine karar verilmiştir (www.turkseker.gov.tr, erişim: 16.03.2010).

Coğrafi bazlı portföy grupları;

Portföy A: Kars, Erciş, Ağrı, Muş ve Erzurum,

Portföy B: Elazığ, Malatya, Erzincan ve Elbistan,

Portföy C: Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba,

Portföy D: Bor, Ereğli ve Iğın,

Portföy E: Uşak, Alpullu, Burdur, Afyon ve Susurluk

Portföy F: Eskişehir ve Ankara Şeker Fabrikaları şeklinde oluşturulmuştur.

Portföy A grubunda yer alan Şeker Fabrikaları için 24 Eylül 2008 – 27 Kasım 2008 tarihleri arasında çıkılan ihale, teklif gelmemesi nedeniyle 28 Kasım 2008 tarihi itibarıyla iptal edilmiştir. Şeker üretimi ile doğrudan ilgisi olmayan atıl durumdaki varlıkların bir bölümü ÖYK kararları ve 233 sayılı KHK hükümleri doğrultusunda, TÜRKŞEKER tarafından düzenlenen ihaleler sonucunda satışa sunulmuş, bu satışlardan 68 milyon TL gelir elde edilmiştir (www.öib.gov.tr, erişim: 16.03.2010).

Son olarak Danıştay 13. Dairesi, 8 Aralık 2009 tarihli ihale ile özelleştirmesine karar verilen TÜRKŞEKER'e ait Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba şeker fabrikalarının özelleştirilmesini ve Elbistan, Elazığ, Erzincan ve Malatya fabrikaları için ihaleye çıkma kararlarını iptal etmiştir.

TÜRKŞEKER'in yıllık üretim kapasitesi 2 milyon ton civarındadır. TÜRKŞEKER, ülke ekonomisine yılda yaklaşık 600–650 milyon dolar katma değer yaratmaktadır. TÜRKŞEKER İstanbul Sanayi Odası'nın "500 Büyük Firma" anketi sonuçlarına göre, ilk sıralardaki yerini son yıllarda istikrarlı bir şekilde korumaktadır (www.turkseker.gov.tr, erişim: 16.03.2010).

Ülkemizde hâlihazırda, kapasiteleri 1500 – 10.000 ton pancar/gün arasında değişen 33⁴³ şeker fabrikası üretim yapmakta olup, 25 şeker fabrikası ile toplam pancar şeker talebinin yaklaşık % 50'si TÜRKŞEKER tarafından karşılanmaktadır. TÜRKŞEKER'in toplam personel sayısı 13.999'dur (www.turkseker.gov.tr, erişim: 16.03.2010).

⁴³ Ülkemizde Faaliyet Gösteren Şeker Şirketleri:

a) Pancardan Şeker Üreten Şirketler:

- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (25 fabrika - Kamu)
- Adapazarı Şeker Fabrikası (Özel)
- Kütahya Şeker Fabrikası (Özel)
- Amasya Şeker Fabrikası (Özel)
- Kayseri Şeker Fabrikası (2 fabrika–Kayseri ve Boğazlıyan Özel)
- Konya Şeker Fabrikası (2 fabrika – Konya ve Çumra - Özel)
- Aksaray Şeker Fabrikası A.Ş. (Özel)

b) Nişasta Bazlı Şeker Üreten Şirketler:

- Cargill Tarım Sanayii ve Ticaret A.Ş.
- Amylum Nişasta
- Pendik Nişasta Sanayii A.Ş.
- Tat Nişasta Sanayii ve Ticaret A.Ş.
- Sunar Mısır Sanayii ve Ticaret A.Ş.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'deki özelleştirmelerde, devletin düzenleyici, denetleyici ve yönlendirici yönü genel olarak göz ardı edilmiştir. Özelleştirmeler sonrasında, kamunun bu kuruluşlardaki yönetim ve denetim hakkı ya tamamen ortadan kalkmış ya da asgari düzeye inmiştir.

Özelleştirmeyi savunanların en temel dayanaklarından birisi, bu kuruluşların özelleştirmeler sonrası daha verimli çalışacağıdır. Ancak, özelleştirilen kuruluşlarda yapılan araştırmalarda, bu durumun bütün kuruluşlarda gerçekleşmediği, hatta bazı kuruluşlarda verimliliğin düştüğü görülmektedir.

Özelleştirmenin temel gerekçelerinden birisi olan sermayenin tabana yayılması ve piyasaların önünün açılması iddiası, Türkiye'deki özelleştirmelerde amaçlandığı gibi gerçekleşmemiştir. Özelleştirmelerin yaklaşık yarısında blok satış yöntemi kullanılmış; bu durum tekeli yapının korunması sonucunu doğurmuştur.

1.1. Türkiye'de KİT'ler ve Özelleştirme

Türkiye'de kamu iktisadi teşebbüsleri, sosyal faydanın artırılması, kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olunması, özel sektöre öncülük edilmesi gibi çok önemli amaçlar üstlenerek kurulmuş olsalar da zamanla, kuruluşlar zarar eder hale gelmiş ve bu durum kamunun mali dengesi üzerinde olumsuz etkilere neden olmuşlardır.

1.1.1. Türkiye’de KİT’lerin Hukuki Alt Yapısı

Türkiye’de KİT’lerle ilgili ilk yasal düzenleme 3460 sayılı kanunla 1938 yılında yapılmıştır. Bu tarihte yapılan düzenlemede “İktisadi Devlet Teşekkülü” ifadesine yer verilmiştir. Bu kanunda KİT’lerin sermayesinin tamamının devlete ait olduğu, tüzel kişiliğinin olduğu, idari ve mali yönden özerk olduğu, sorumluluklarının konulmuş olan sermayeleri ile sınırlı olduğuna yer verilmiştir (Aktan, 1987: 39).

İlk olarak 1961 Anayasası ile birlikte “Kamu İktisadi Teşebbüsü” kavramı anayasal bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır⁴⁴. Kamu iktisadi teşebbüsleri ile ilgili ikinci büyük yasal düzenleme, 1964 yılında 440 sayılı kanunla yapılmıştır⁴⁵.

KİT’ler ile ilgili yasal düzenlemeler, 1980’den sonra daha ziyade kanun hükmünde kararnamelerle yapılmaya çalışılmıştır. 1983 yılında çıkarılan 60 Sayılı KHK ile Kamu İktisadi Teşebbüsleri, ikili bir ayırımı tabi tutulmuştur. Bu ayırımı göre KİT’ler, İktisadi Devlet Teşekkülü ve Kamu İktisadi Kuruluşu olarak tasnif edilmiştir.

İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) : Sermayesinin tamamı devlete ait, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan, kamu iktisadi teşebbüslerine İktisadi Devlet Teşekkülü denilir⁴⁶. Örneğin, Halkbank, THY, , TKİ, BOTAŞ, TEDAŞ gibi kuruluşlardır.

Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) : Sermayesinin tamamı devlete ait olan ve tekel niteliğindeki mallar ile temel mal ve hizmet üretmek ve pazarlamak üzere kurulan, kamu hizmeti niteliği ağır basan kamu iktisadi teşebbüslerine

⁴⁴ 1961 Anayasası’nın 127. maddesi: “Kamu iktisadi teşebbüslerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce denetlenmesi kanunla düzenlenir”

⁴⁵ 440 Sayılı Kanun’da kamu iktisadi teşebbüsleri ile ilgili şu ifadeye yer verilmiştir: “Sermayelerinin yarısından fazlası tek başına veya birlikte Devlet’e ve iktisadi devlet teşekküllerine ait olup, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan ve kuruluş kanunlarında bu Kanuna (440) tabi olacakları belirtilen teşebbüslerdir”

⁴⁶ İktisadi devlet teşekküllerinde, karlılık ön plandadır.

Kamu İktisadi Kuruluşu denilir⁴⁷. Örneğin, TCDD, DHMİ, Posta İşletmeleri Genel Müdürlüğü gibi kuruluşlardır.

1984 yılında çıkarılan 233 sayılı KHK ile KİT'ler; iktisadi devlet teşekkülü, kamu iktisadi kuruluşu (KİK), müessese ve bağlı ortaklık olmak üzere 4 ana gruba ayrılmıştır.

Müessese, sermayesinin tamamı bir iktisadi devlet teşekkülüne veya kamu iktisadi kuruluşuna ait olup, ona bağlı işletme veya işletmeler topluluğudur.

Bağlı ortaklık, sermayesinin yüzde ellisinden fazlası iktisadi devlet teşekkülüne veya kamu iktisadi kuruluşuna ait olan işletme veya işletmeler topluluğundan oluşan anonim şirketlerdir.

Ayrıca KİT'lerin veya bağlı ortaklıklarının, sermayelerinin en az % 15'i, en çok % 50'sine sahip buldukları anonim şirketlere ise iştirak denilmektedir (Batirel, 2006, 138).

1.1.2. Türkiye'de KİT'lerin Gelişimi

Kamu iktisadi teşebbüslerinin ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan nasıl bir öneme sahip olduğu, bu kuruluşların var olma tarihinden beri tartışıla gelmiş bir konudur. Hatta bu bağlamda KİT'lerin özelleştirilmesi, sürekli gündemin sıcak konularından birisi haline gelmiştir. Osmanlı döneminde kurulan KİT'ler, daha ziyade ordunun ve devletin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmaktaydı.

15. yüzyılda kurulan "Top Asitanesi" ilk KİT örneğidir⁴⁸. Daha sonra, 1810 Beykoz Teçhizatı Askeriye Fabrikası, 1835 Feshane Fabrikası, İzmit Fabrikası, 1843 Fevaid-i Osmaniye (deniz yolu işletmesi), 1845 Hereke Fabrikası (kadife, ipekli kumaş, saten, tafta üretimi), 1850 Bakırköy Fabrikası

⁴⁷ Kamu iktisadi kuruluşlarında, verimlilik ön plandadır.

⁴⁸ Top Asitanesi, bugünkü Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun temelini oluşturmuştur.

(pamuklu bez üretimi), 1863 Ziraat Bankası⁴⁹, 1892 Yıldız Çini Fabrikası kurulmuştur (Kepenek, 1990: 19).

1835'de kurulan Feshane ve Çuha, 1845'de kurulan Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası ve 1850'de kurulan Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikaları daha sonra Sümerbank olarak yapılandırılmıştır (Zıllıoğlu, 2000: 257).

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında devlet adına yatırım yapan, istihdam sağlayan, gelire katkıda bulunan kuruluşlar, bilinen adıyla Kamu İktisadi Teşebbüsleri, ekonomide kendisini önemli ölçüde hissettirmiştir.

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlarla, KİT'lerin özel kesimi destekleyeceğini ve sermaye oluşunu sağlayacak kuruluşlar olduğunun altı çizilmiş ve 1925 yılında maden işletmek ve her türlü bankacılık işlemleri yapmak üzere, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Aynı tarihte alınan kararla, banka hisselerinin % 49'u yerli anonim şirketlere devredilebileceğine hükmedilmiştir (Aktan, 1987: 38). Dolayısıyla özelleştirme düşüncesi ile ilgili ilk adım bu tarihlerde atılmıştır.

1924 yılında İş Bankası, 1926 yılında Emlak Bankası kurulmuş, 1927 yılında Teşvik-i Sanayii Kanunu çıkarılmıştır. Bu gelişmeler devletin özel sektörün önünü açtığını göstermektedir (Zıllıoğlu, 2000: 257). 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank o dönemde sanayinin geliştirilmesi yanında kredi sağlamak, nitelikli iş gücü yetiştirmek, kalkınma planlarını yürütmek, bankacılık faaliyetini yürütmek gibi fonksiyonları da üstlenmiştir.

1935 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank kurulmuştur. Her ne kadar 1950 yılından sonra mevcut iktidar, ekonomide liberalizmi ve özelleştirmeyi savunsa da KİT'lerin kurulmasına devam edilmiştir. TCDD, PTT, Denizcilik Bankası, TPAO, TDÇİ, SEKA, TC Turizm Bankası bu dönem kurulan kamu iktisadi teşebbüsleridir (Kepenek, 1990: 33).

⁴⁹ Ziraat Bankası ilk olarak tarımı desteklemek amacıyla 1863 yılında Memleket Sandıkları ismiyle kurulmuştur.

Bilindiği gibi Devlet Planlama Teşkilatı 1961 Anayasası'na dayalı olarak kurulmuştur. Bu dönemde planlı ekonomi anlayışı yerleştirilmeye çalışılmış, yatırımların kamu ve özel kesim tarafından ortaklaşa yapıldığı “karma ekonomik anlayışa” devam edileceği vurgulanmıştır (Aktan, 1987: 50). Bu dönemde Seydişehir Alüminyum Tesisleri, İskenderun Demir Çelik Tesisleri, TEK, ÇAYKUR gibi KİT'ler kurulmuştur.

1.1.3. Türkiye’de Özelleştirmenin Gelişimi ve Hukuki Alt Yapısı

Özelleştirme fikri, kamu iktisadi teşebbüslerinin var olduğu tarihten itibaren tartışılmıştır. Ülkemizde özelleştirme ile ilgili düzenlemeler ilk olarak Sanayi ve Maadin Bankası ve Sümerbank'ın kuruluş yasalarında ortaya konulmuştur.

1980 yılında alınan 24 Ocak Kararları ve 1985–1989 yıllarında uygulanan 5. Beş Yıllık Kalkınma Programlarında devletin ekonomik alandaki gücünün azaltılması, serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi, dışa açık bir kalkınma programına geçilmesi ve daha da önemlisi KİT'lerin hisse senetlerinin satışı yoluyla özelleştirilmesine karar verilmiştir (Öztürk, 2008: 17). Bu düzenlemelere 6. ve 7. kalkınma programlarında hız verilerek devam edilmiştir.

1980 yılından sonra Türkiye’de, özelleştirme çalışmalarına hız kazandırılmıştır. Özelleştirmenin yasal altyapısını oluşturmaya yönelik ilk hukuki düzenleme 17.03.1984 tarihinde yürürlüğe giren Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılmasına Dair Kanun'dur. 2983 sayılı bu kanunla KİT'lerin hisse senedi satışı yoluyla halka açılması ve işletme hakkının belli bir süre ile devredilebileceği hüküm altına alınmıştır (Yayman, 2000: 142).

Ülkemizde özelleştirmeye ilgili ilk kapsamlı düzenleme, 1986 yılında çıkarılan 3291 sayılı yasa ile gerçekleştirilmiştir. 3291 sayılı yasa ile “özelleştirme” sözcüğü ilk defa mevzuatımızda yer almıştır. Ayrıca özelleştirilen kuruluş personelinin sosyal güvenlikle ilgili haklarına yer verilmiştir. 3291 sayılı kanun, 4046 sayılı Özelleştirme Yasası (1994) yürürlüğe girdiğinde uygulamadan kalkmıştır.

4046 sayılı yasanın getirdiği en önemli değişiklikler şunlardır:

- Özelleştirme Yüksek Kurulu ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı kurulmuştur.
- Özelleştirme uygulamaları sonrasında işini kaybedenlere, tazminatları dışında ek bir iş kaybı tazminatı ödenmesine karar verilmiştir.
- Özelleştirme Fonu oluşturulmuştur.
- Özelleştirme kapsamına alınan kuruluşlarda, Emekli Sandığı'na tabi personelden hizmet süresi itibariyle emeklilik hakkı kazananlara, bu hakkı kazandıkları tarihten itibaren iki ay içinde emekli olmayı istemeleri halinde, ikramiyelerinin %30 fazlası ile ödenmesi hükme bağlanmıştır.
- Özelleştirme uygulamaları sonucunda kadrosu iptal edilen memur ve sözleşmeli personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarındaki boş kadro ve pozisyonlara atanmalarına ilişkin düzenlemeler getirilmiştir.

1.2. Türkiye’de Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri

Türkiye’de özelleştirme uygulamaları son beş yıl içerisinde yoğunluk kazanmıştır. Özellikle 2005, 2006, 2007, 2008 yıllarında yüksek miktarda

özelleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir (Bknz. Şekil 1). Özelleştirme uygulamaları sanayi ve madencilik, enerji, telekomünikasyon, bankacılık gibi alanlarda yoğunlaşmıştır.

1.2.1. Özelleştirmenin Kapsamı ve Özelleştirme Uygulamaları

1985 yılından itibaren özelleştirme kapsamına alınan kamu işletmeleri şunlardır⁵⁰: 270 kuruluştaki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 788 taşınmaz, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 104 tesis, 6 liman, şans oyunları lisans hakkı ile araç muayene istasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır.

Özelleştirme işlemlerinin başlatıldığı 1985 yılından 2011 yılına kadar geçen sürede, yukarıda sayılan özelleştirme kapsamındaki kuruluşlardan yarısından fazlası özelleştirilmiştir. Diğerleri ise ya özelleştirme kapsamı dışında tutulup eski statüleri iade edilmiş ya da başka bir kuruluşa devredilmiş ve tüzel kişiliği sona erdirilmiştir.

Sektör bazında özelleştirme kapsamına alınan / özelleştirilen KİT'ler ise şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tarımsal kuruluşlar; Et ve Balık Kurumu'na bağlı kombinalar, Türkiye Zirai Donatım Kurumu, Türkiye Gübre Sanayi A.Ş (gübre fabrikaları), Orman Ürünleri Sanayi A.Ş (ORÜS), SEK, Türk Motor ve Traktör Sanayi İşletmesi (TÜMOSAN), TEKEL, YEMSAN. TÜRKŞEKER'e bağlı şeker fabrikalarının özelleştirme süreci ise devam etmektedir. TİGEM, Toprak Mahsulleri Ofisi vb. KİT'lerin işlevsiz hale getirilmesi, özleştirilmesi veya özelleştirilmesi süreci devam etmektedir. Çay-Kur'un özelleştirmesi ise planlanmaktadır.

Sınaî ve madencilik ile ilgili kuruluşlar; Petrol Ofisi Anonim Şirketi (POAŞ), Türkiye Petrol Rafineleri A.Ş (TÜPRAŞ), Petro Kimya Holding A.Ş (PETKİM), Türkiye Çimento ve Toprak Sanayi T.A.Ş (ÇİTOSAN), Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş (ERDEMİR), İskenderun Demir ve Çelik

⁵⁰ Bu kısımda ortaya konulan bilgiler, TC Başbakanlık Özelleştirme İdaresinin internet sayfasından derlenmiştir (<http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar> 2011 erişim: 01.02.2011)

Fabrikaları (İSDEMİR), Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş (KARDEMİR), Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları A.Ş (SEKA), Sümer Holding-Sümerbank, PETLAS, Türkiye Kömür İşletmeleri, Türkiye Taş Kömürü Kurumu, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, ETİ Maden İşletmelerine bağlı işletmeler. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın özelleştirilmesi ise planlanmaktadır.

Telekomünikasyon, ulaşım, enerji alanında; Türk Telekom A.Ş., PTT (planlanıyor) Türk Hava Yolları (devam ediyor), Karayolları ve köprüler (devam ediyor), Türkiye Denizcilik İşletmesi ve bağlı limanlar ile TCDD'ye bağlı limanlar (devam ediyor), Türkiye Elektrik Üretim A.Ş'ye bağlı santraller (devam ediyor), Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş'ye bağlı şirketler (devam ediyor), BOTAŞ ve doğalgaz dağıtım şirketlerinin özelleştirme süreci devam etmektedir.

Bankacılık sektöründe Ziraat Bankası, Halk Bankası gibi kamu bankalarının özelleştirilmesi yönünde IMF'ye taahhütlerde bulunulmuştur. Bilindiği gibi Emlak Bankası, Sümerbank, Denizbank, Etibank, Anadolubank geçmiş dönemlerde özelleştirilmiştir.

Şans oyunlarının (Milli Piyango İdaresi) özelleştirilmesi süreci devam etmektedir. Kamu işletmelerinin temizlik, yemek, güvenlik, servis hizmetleri gibi hizmetlerin özel sektör işletmelerine açılması⁵¹ kamunun bu tür hizmetlerden tamamen çekilmesi sonucunu doğurmaktadır.

1985 yılından bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 41 milyar dolar civarındadır. (Bknz. Tablo 16). Her ne kadar özelleştirmelerden sağlanan gelir yüksek miktarda görünse de özelleştirme ile sağlanan gelir, devletin maliyesinde bir defalık artış yaratacağı için, devlet uzun vadede böyle bir gelirden mahrum kalacaktır.

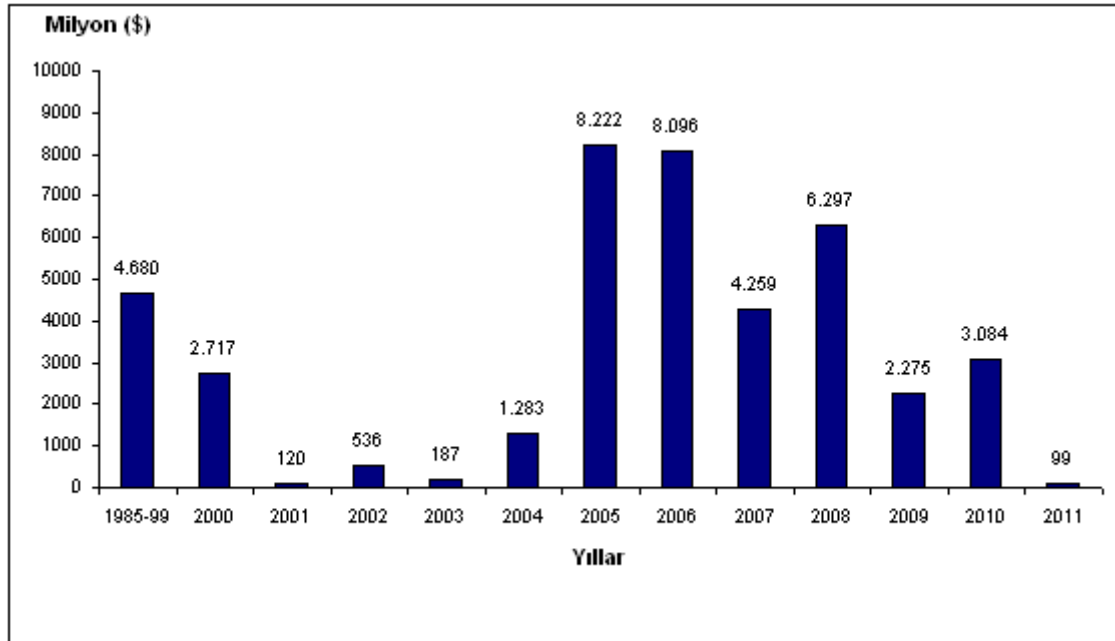
⁵¹ Bu uygulamalar “geniş anlamda özelleştirme” kapsamına girmektedir.

Tablo 16: Özelleştirme İşlemleri (1985 – 2011)

	1985 - 2009	2010	2011	TOPLAM
	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)
Blok Satış	20.257.066.639	0	0	20.257.066.639
Tesis/Varlık Satışı	9.348.152.758	3.080.120.831	98.750.000	12.527.023.589
Halka Arz	7.091.202.610	0	0	7.091.202.610
İMKB'de Satış	1.261.053.768	0	0	1.261.053.768
Yarım Kalmış Tesis Satışı	4.368.792	0	0	4.368.792
Bedelli Devirler	709.910.020	3.844.155	0	713.754.175
TOPLAM	38.671.754.587	3.083.964.986	98.750.000	41.854.469.573

Kaynak:www.oib.gov.tr/Program/Uygulamalar, erişim: 24.01.2011

Türkiye'de özelleştirme işlemlerinin hız kazandığı 1986 yılından 2000 yılına kadar toplam 4.623 milyar dolar tutarında özelleştirme işlemi yapılırken; 2000 yılından sonra toplam 36 milyar doların üzerinde özelleştirme gerçekleştirilmiştir (Bknz. Şekil 1).

Kaynak:www.oib.gov.tr/Program/Uygulamalar, erişim: 24.01.2011

Şekil 1: Yıllar İtibariyle Özelleştirme İşlemleri

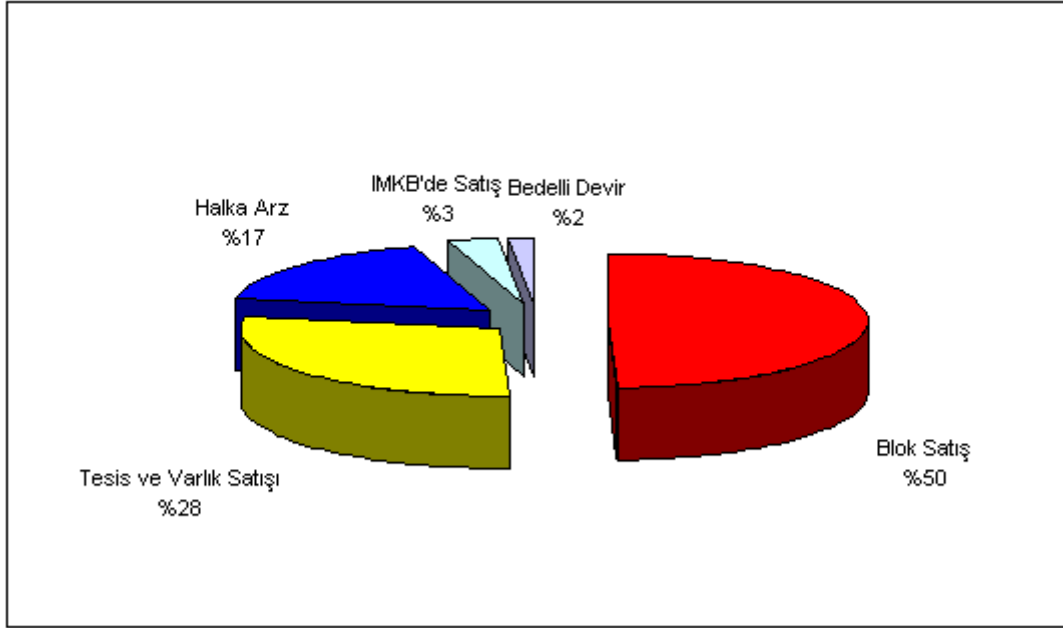
Özelleştirme işlemleri sonrasında 199 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 188'inde hiç kamu payı kalmamıştır.

Türkiye'de özelleştirilen kuruluşların özelleştirme öncesi ve sonrası performanslarıyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda, tüm kuruluşlarda özelleştirme sonrası karlılık ve verimliliğin hemen artmadığı, kimi kuruluşlarda karlılık artarken verimliliğin düştüğü, kimi kuruluşlarda karlılığın düştüğü ancak verimliliğin arttığı, bazı durumlarda ise iki göstergenin de birlikte düştüğü veya arttığı görülmüştür (Öztürk, 2008: 56). Her ne kadar özelleştirme uygulamaları farklı sektörlerde farklı sonuçlar verse de üretim ve istihdam gibi temel konularda benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Özelleştirmede temel amacın "piyasa güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesine olarak verilmesi ve verimliliğin artırılması" olarak açıklanmasına karşın; gerçek amacın sermayeye birikim alanı yaratmak olarak ortaya çıktığı görülmüştür (Oral, 2002: 4).

Türkiye'de özelleştirilen kuruluşlarda, sermaye miktarının nominal ve ödenmiş olarak önemli ölçüde arttırıldığını; bu durum KİT'lere daha önce işin gereği olan sermayenin tahsis edilmediği veya yetersiz sermaye ile çalışmak durumunda kaldıklarını göstermektedir (Öztürk, 2008: 46).

Özelleştirme yöntemleri açısından değerlendirildiğinde daha ziyade blok satış yöntemine başvurulduğu görülmektedir. Aşağıdaki şekilde 1985 yılından 2011 yılına kadar geçen sürede, özelleştirme yöntemleri göz önüne alınarak, özelleştirme uygulamalarının yüzde tutarları gösterilmektedir. Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere özelleştirmelerin % 50'si blok satış yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu durum, özelleştirmelerin temel gerekçelerinden olan "sermayenin tabana yayılması" iddiasından uzaktır ve bu yönüyle Türkiye'de gerçekleştirilen özelleştirmeler başarılı olamamıştır.

Kaynak: www.oib.gov.tr/Program/Uygulamalar, erişim: 24.01.2011

Şekil 2: Yöntemler İtibariyle Özelleştirme İşlemleri

Türkiye'deki özelleştirmelerin en ağır sonuçlarını, özelleştirilen kuruluşlardaki personel yaşamıştır. Özelleştirmeler sonrasında birçok kuruluşta personel sayısında azalma olmuştur. Özelleştirilen kuruluşlarda, özelleştirmeden sonra meydana gelen işçi azalmasının, mevcut istihdam fazlalığını azaltmanın yanında, maliyetleri düşürmek amacına yönelik olduğu, yüksek ücretli sendikalı işçilerin işten çıkarılarak, yerlerine asgari ücretli ve sendikasız işçilerin alındığı anlaşılmıştır (Öztürk, 2008: 46).

Özelleştirilen kuruluşlarda çalışanlar, emekli olmadıkları ya da başka kuruluşlara transfer olmadıkları takdirde işsiz kalmaktadır. Özelleştirilen kuruluşlarda çalışanların bir kısmı işsiz kalmakta, bir kısmı ücretleri dondurularak başka kamu kurumlarına transfer edilmekte, bir kısmı da 4-C⁵²

⁵² 4-C: 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4. maddesinin C bendini ifade etmektedir. Bu maddeye göre Geçici Personel başlığı şu şekilde tanımlanmaktadır: "Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Dairesinin ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimselerdir".

uygulaması adı altında çok düşük ücretlerle çalıştırılmaktadır. Bir kısım işçi ise işletmeyi alan şirketin personeli olarak, iş güvencesinden yoksun daha düşük ücretlerle çalışmaktadır.

Birçok özelleştirmede işletme, “sıfır işçi” ile devredilmiş, işletmede bulunan sendikal örgütlülük tasfiye edilmiştir. Özelleştirilen kurumların büyük çoğunluğuna bir daha sendika girememiştir.

Türkiye, iş kazalarında Avrupa birincisi, dünya üçüncüsüdür. Bu durumun en önemli nedenleri özelleştirmeler, kamunun küçültülmesi ve özel sektörün genişletilmesidir. Özelleştirmelerin ardından, işverenler maliyetleri düşürmek için işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerini azaltmaktadır. Ayrıca, eğitilmiş ve yetişmiş işçinin yerini eğitimsiz ve deneyimsiz işçilerin alması nedeniyle, iş kazası riski artmaktadır.

Özelleştirme uygulamalarının ortaya çıkardığı önemli sıkıntılardan birisi de gelir kaybıdır. 1985–2011 yılları arasında kamu işletmelerinin özelleştirmeden elde edilen gelir (kaynaklar) ile bu gelirlerin kullanıldığı yerlerin (kullanım) karşılaştırılması sonrasında kaynak ve kullanımların hemen hemen eşit olduğu ortaya çıkmaktadır⁵³.

Özelleştirmenin yarattığı önemli sıkıntılardan birisi de yaratılan katma değerlerin yurt dışına transfer edilmesidir. Özellikle büyük ölçekli kamu işletmelerinin uluslararası sermaye tarafından satın alınması nedeniyle, bu kurumların elde ettiği gelirin önemli kısmı yurt dışına transfer edilmektedir⁵⁴.

1.2.2. Tarıma Yönelik Özelleştirme İşlemleri

Tarıma yönelik toplam 4.594 milyon dolarlık özelleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir (Bknz. Tablo 17). 2011 yılı itibariyle toplam özelleştirme

⁵³ Kaynak toplamı 45 milyar \$, kullanımların toplamı ise 43 milyar \$ olduğu anlaşılmıştır (www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/1986-2010_kaynak_kullanim.htm. erişim: 28.01.2011)

⁵⁴ Telekom hisselerinin %55’i Oger Telecoms Ortak Girişim Grubu’na (Telecom Italia ve Saudi Oger’den müteşekkil) geçmesi gibi.

rakamı 41 milyar dolar olduğuna göre; tarıma yönelik özelleştirmelerin toplam özelleştirmeler içerisindeki payı % 11 civarındadır.

Tablo 17: Tarıma Yönelik Özelleştirme İşlemleri

Özelleştirme Yöntemi	Satış Bedeli Milyon (\$)
Blok Satış	3.250
Tesis Varlık Satışı	781
Hisse Satışı	225
Bedelli Devir	340
TOPLAM	4.594

Kaynak:www.oib.gov.tr/Program/Uygulamalar, erişim: 19.02.2011

Tarıma yönelik özelleştirmelerin yaklaşık 3.250 milyon dolarlık kısmı, blok satış yönteminden meydana gelmektedir. Diğer bir ifade ile tarıma yönelik özelleştirmelerin yaklaşık % 70'lik kısmı blok satış yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu rakam diğer özelleştirmelerdeki blok satış yöntemi oranından daha yüksektir. Blok satış içerisinde en büyük satış rakamı, 1.700 milyon dolarlık rakamla TEKEL'in sigara kısmının British Amerikan Tobacco'ya satışı yer almaktadır.

Tarıma yönelik özelleştirmelerde ikinci sırada 781 milyon dolarlık özelleştirme ile tesis/varlık satışı yöntemi gelmektedir⁵⁵. Blok satış yönteminin başarısız olduğu durumlarda, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tesis/varlık satışı yöntemine başvurabilmektedir. Tesis/varlık satışı dışında bedelli devirler ve hisse satışı da diğer başvurulan yöntemlerdir.

⁵⁵ Bakınız: EK - 1: Tesis/Varlık Satış Yöntemi İle Özelleştirilen Tarımsal Kuruluşlar (2001–2010)

2. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ FARKLI BOYUTLARI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Tarım sektörüne yönelik özelleştirme uygulamalarını sadece iktisadi etkinlik açısından değerlendirmek doğru değildir. Uluslararası tarım politikaları ve özellikle IMF ile yapılan anlaşmalarda, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesinde önemli kararlar alınmış ve bu kararlar hayata geçirilmiştir.

Diğer taraftan, diğer sektörlerdeki özelleştirmelerde olduğu gibi tarım sektörüne yönelik özelleştirmelerde de kamu yararının göz ardı edildiği görülmektedir. Özelleştirilen tarımsal işletmelerin, özelleştirme sonrası üretim miktarında önemli bir değişim görülmemiştir.

2.1. Doğal Tekeller ve İktisadi Etkinlik Açısından Değerlendirilmesi

Ülkemizde özelleştirme öncesine bakıldığında, doğal tekellerin önemli bir kısmının devlet tarafından kurulduğunu ve işletildiğini söyleyebiliriz⁵⁶. Bunun en önemli nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bu kuruluşların büyük ölçekli sermaye gerektirmesi ve bu alanda yatırım gerçekleştirebilecek firmaların sayılarının yetersiz olması.
- Tarım, iletişim, ulaşım, doğalgaz, elektrik gibi hizmetlerin devlet tarafından sunulması kamu yararı sağlamaktadır. Hizmetlerin niteliği ve kamu yararı sağlama gerekçesi, bu kuruluşların devlet tarafından işletilmesini gerektirmiştir.
- Geçtiğimiz yüzyılda tekellerin piyasalarda ve insan yaşamında yarattığı tahribatlar, devletin bu alanda düzenlemelere gitmesini

⁵⁶ Sümerbank, TEKEL, SEK, YEMSAN, TCDD gibi KİT'ler buna örnek verilebilir.

(regülatif yönünün öne çıkmasını) ve hatta üretimi üstlenmesini zorunlu hale getirmiştir.

Diğer taraftan, monopolcü firmanın yüksek fiyat ve düşük maliyetle mal satması, tüketicilerin olması gerekenden daha fazla bedel ödeyerek mal ve hizmet almaları sonucunu doğurmaktadır (Aktan, 1987: 18). Bu durumda devlet müdahalesi kaçınılmaz hale gelmektedir.

Türkiye’de var olan tekelci KİT’lerin fiyatlarını serbestçe belirleme imkânı bulunmamaktadır. Bilindiği üzere hükümet KİT’lerin fiyatlarına müdahale edebilmektedir. Dolayısıyla tekelci KİT’lerin yüksek kar elde ettiklerini iddia etmek doğru değildir. Kaldı ki 2010 yılı itibarıyla birçok alanda KİT’lerin tekelci olma özellikleri (önemli ölçüde özelleştirildikleri için) ortadan kalkmıştır.

Varolan piyasa yapılarının tekelci - yarı tekelci özelliğinin KİT ile doğrudan bir bağlantısı kurmak doğru değildir. Diğer bir deyişle, Türkiye’nin tekelci piyasa yapısının sorumlusu olarak KİT’i görmek büyük yanılgıdır. Yerli ve yabancı özel sermayeli işletmeler, üretim, dağıtım ve pazarlama süreçlerinde çok büyük tekelci karı elde etmektedirler (Kepenek, 1990: 57).

1982 Anayasası’nın Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler bölümünde, tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması ile ilgili 45. maddesi: “Devlet, tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun bitkisel ve hayvansal üretimi arttırmak maksadıyla tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gerekli tedbirleri alır” demektedir.

Anayasanın bu maddesi tarım ve hayvancılıkta devletin düzenleyici (regülatif) yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Burada temel amaç, tarım ürünleri piyasasını düzenlemenin yanında, sosyal devlet anlayışına uygun olarak üreticilerin de tekelci güçler karşısında korunmasıdır.

Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesinde ortaya atılan önemli gerekçelerden birisi bu kuruluşların tekelleşme nedeniyle piyasada etkinliği bozduğu ve piyasaların rekabetçi çalışmasını önlediğidir. EBK, SEK, YEMSAN, TEKEL ve diğer tarımsal KİT'ler özelleştirildikten sonra piyasalar önemli ölçüde yerli ve yabancı büyük firmaların eline geçmiş ve bu firmalar fiyatları istediği gibi belirlemişlerdir.

EBK, özelleştirme kapsamına alındığı 1992 yılından itibaren birçok kombinasyonu / üretim tesisi özelleştirilmiş, devredilmiş veya kapatılmıştır (Bknz: İkinci Bölüm, EBK'nın özelleştirilen, kapatılan ve devredilen kombinaları). EBK'nın bugün itibarıyla piyasadaki payı yüzde bire düşmüştür (Özkaya, [www.etha.com.tr/Haber/erişim: 01.11.2010](http://www.etha.com.tr/Haber/erişim:01.11.2010)).

EBK'nin en önemli özelliklerinden birisi de et ve süt piyasasında düzenleyici rolünün (regülatif) olmasıdır. EBK'nın özelleştirilmesinden sonra sektör büyük firmaların eline geçmiştir. Daha da önemlisi fiyatların artmasına neden olmuştur. Bugün et fiyatlarının 25 – 30 TL civarında seyretmesinin nedenlerinden birisi de EBK'nın piyasadaki payının yüzde bire kadar düşmesi ve EBK'nın piyasayı düzenleme ve yönlendirme yeteneğine sahip olmamasıdır. Tarım Bakanlığı et fiyatlarının düşmesini sağlamak amacıyla yurt dışından et ithalatına başvurursa da istediği sonucu alamamıştır. Çünkü et piyasasındaki devletin düzenleyici ve denetleyici rolü asgari düzeye inmiştir.

Et fiyatlarının önemli ölçüde artmasının bir diğer önemli nedeni ise üreticinin, piyasadaki fiyat değişimlerinden etkilenmemek için hayvanını kesmek zorunda kalmasıdır. Bunun en önemli nedeni yem fiyatlarının artmasıdır. Bugün yem fiyatları süt fiyatları ile başa baş gitmektedir. Diğer bir ifade ile üretici, bir litre süt satarak ancak bir kilo yem alabilmektedir. 2007-2008'de de aynı durum yaşanmış ve yaklaşık bir milyon süt hayvanı kesime gönderilmiştir (Yıldırım, www.tarimdunyasi.net, erişim: 28.10.2010).

Özellikle süt veren veya doğurabilecek hayvanların kesilmesi küçük üreticiye kısa dönemde gelir sağlasa da uzun dönemde küçük üreticilerin piyasadaki çekilmelerine neden olmuştur. Böylelikle hem üretici hem de

tüketici kaybetmektedir. Et ve süt fiyatlarındaki değişimlerden sadece aracılar kazanmaktadır.

SEK'in özelleştirmesinde, isim hakkı ve İstanbul işletmesi 1995 yılında küçük ve orta boy sanayicilerle gıda toptancılarından oluşan 164 kişilik bir gruba satılmıştır. Bu açıdan bakıldığında süt piyasasında sermayenin tabana yayıldığı söylenebilir. Ancak ilk özelleştirilme tarihinden itibaren iki yıl sonra (1997 yılında) Koç Grubu, Fransız Sodial şirketi ile birlikte kurumun hisselerinin % 68'ini 1,8 trilyon TL'ye satın almıştır (Oral, 2009: 332). Şu anda Koç Grubunun hisselerinin oranı % 78 civarındadır. Dolayısıyla devletin tekelinde olan bir kuruluş önemli ölçüde özel bir kuruluşun tekeli haline gelmiştir.

SEK işletmelerinin satılmasıyla, süt fiyatları 5–6 firmadan oluşan kartel tarafından belirlenir hale gelmiştir⁵⁷. Üreticinin eline geçen fiyat, maliyeti bile karşılamazken, kartel sütü çiftçiye ödediğinin 5–6 katı fiyatlarla tüketiciye satmaktadır (Özkaya, [www.etha.com.tr/Haber/erişim: 01.11.2010](http://www.etha.com.tr/Haber/erişim:01.11.2010)) Süt piyasasında milyonlarca üretici ve tüketicinin geleceğini bir kaç firmanın oluşturduğu kartel belirlemektedir. Bugün süt piyasasında üreticiden 60–70 kuruşa alınan süt tüketiciye yaklaşık 2 TL'den satılmaktadır.

SEK'in özelleştirilmesinden sonra, devletin bu alandaki denetimi ortadan kalkmıştır. Süt piyasasındaki oligopol yapı güçlenmiştir. Pınar Süt (Yaşar Holding), Mis Süt (Nestlé), SEK (Koç Holding), Danonesa-Tikveşli-Birtat (Sabancı Holding), Ülker ve Süttaş gibi firmalar piyasada belirleyici hale gelmişlerdir. Bu alanda üretim veya pazarlama yapmak isteyen firma ve şahısların önüne "raf ve poşet bedeli" veya fiyat kotaları konulmuştur (Oral,

⁵⁷ 1998 yılında, süt sanayicilerinin ihale dönemlerinde anlaşmalı olarak çiğ süt fiyatlarını düşük tutarak, üretici elindeki hayvanların kasaba gitmesini sağlayıp, hem damızlık hayvan ithalatından rant sağladıkları, hem de ardından süt alım fiyatlarını yükselterek stoklarındaki işlenmiş sütleri yüksek fiyatla satmak suretiyle büyük gelir amacı güttükleri, söz konusu süt sanayicilerinin SETBİR (Türkiye Süt Et Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği) adı altında tekelleştikleri ve düşük kapasite kullanımı ile kendilerini riske atmadan kar elde ettikleri gerekçesiyle, SET-BİR, SÜTAŞ, PINAR Süt Mamulleri Sanayi A.Ş., MİS SÜT Sanayii A.Ş., SEK Süt Endüstrisi Kurumu Sanayi ve Ticaret A.Ş., AYSAN Süt Ürünleri Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti., DANONESA TİKVEŞLİ Süt Ürünleri San. ve Tic. A.Ş. aleyhine Rekabet Kurumu'na 22.10.1998 tarih ve 3398 sayılı şikayet başvurusu sonucu, Rekabet Kurumu'nun bunla ilgili 2000–11/109–54 nolu Kararında şikayete yönelik olarak bir soruşturma açılmasına gerek bulunmadığı sonucuna yer verilmiştir.

2009: 332). Bu durum küçük çaplı süt işletmelerini ortadan kaldırmış; kendi “market zincirleri” içerisinde satış yapan yukarıda sayılan firmaların daha da güçlenmesine neden olmuştur.

6 Ekim 2010 tarihli Resmi Gazete'nin 27721 sayısında yayınlanan “Bazı Tarım Ürünleri İthalatında Tarife Kontenjanı Uygulanması Hakkında Karar”a göre, 31 Aralık 2010'a kadar 2 bin 500 ton süt ve krema, 2 bin ton tereyağı gümrüksüz ithal edilmesi öngörülmektedir. Bu, Bakanlar Kurulu Kararı'dır.

Türkiye, yılda 11–12 milyon ton çiğ süt üreten bir ülkedir. 2 bin 500 ton süt ve krema ithal edilmesi ilk etapta önemsiz gibi görülebilir. Ancak önümüzdeki süreçte bu rakamların artacağı tahmin edilmektedir. Et ithalatında da benzer bir durum yaşanmıştır. 4 bin 500 ton ile başlayan et ithalatı şu an 120 bin tona ulaşmıştır (Yıldırım, www.tarimdunyasi.net, erişim: 28.10.2010).

TEKEL, özelleştirilmesi ve 09.01.2002 tarihinde yürürlüğe giren 4733 Sayılı Tütün Yasası'na kadar tütünün üretimi, ekimi, denetimi, ticareti ve destekleme alımlarında tütün piyasasında önemli bir yere sahipti. İlk olarak 1984 yılında sigara ithalatının serbest bırakılması ile birlikte, devletin tütün piyasasındaki denetimi ve piyasaya olan hakimiyeti aşınmaya başlamıştır. (Özerman, 2009: 298).

Bugün tütün piyasası altı yabancı firmanın denetimine girmiştir (Philip Morris, BAT, İmperial Tobacco, Europan Tobacco, JTİ, KT & G Tobacco). 5,5 milyar dolarlık tütün piyasası bir dönem tamamen devlet kontrolünde iken ve devlete önemli bir kaynak yaratırken, şu an tamamen yabancıların eline geçmiştir (Özerman, 2009: 299). Dolayısıyla tütün piyasasında gerçekleştirilen özelleştirmeler (TEKEL'in satılması) piyasaların rekabetçi yapısını geliştirmemiş; aksine oligopol yapıyı güçlendirmiştir.

YEMSAN'ın, otuz farklı bölgede bulunan işletmeleri, gerçek ve tüzel kişilere devredilmiştir. YEMSAN'ın özelleştirilmesinde piyasaların rekabetçi

çalışmasının önünün açıldığı söylenebilir. Aynı şekilde Et Balık Kurumu'nun özelleştirilmesinde de kombinalar farklı kişi ve kuruluşlara devredilmiştir.

Türkiye'deki gübre üretim kapasitesinin % 39-40'ına sahip olan ve en büyük gübre üreticisi konumundaki TÜGSAŞ'a bağlı Gemlik, Kütahya, Samsun ve ülkemizin üre üreten tek kuruluşu İGSAŞ, 2004 yılında özelleştirilmiştir. TÜGSAŞ VE İGDAŞ'ın özelleştirilmesi sonucu, piyasada oligopol yapı güçlenmiştir.

TÜGSAŞ ve İGSAŞ, uygulanan politikalarla, işletme sermayesini tüketmiş, teknik kapasitesini ve verimliliği artırıcı yatırımlara sokulmamış ve bunların sonucu olarak zarar ettirilmiştir. Kamunun gübre sektöründen çekilmesiyle, gübre fiyatları yükselmiş, fiyat istikrarı bozulmuş ve gübre dışalımını artmıştır (Kaymakçı, 2009: 3). Gübre fiyatlarının artışı gübre kullanımını da düşürmüştü ve gübre üretimi azalmıştır. Gübre piyasalarına, yerli ve yabancı büyük firmalar hakim olmuşlardır.

TZDK, Başak Traktör A.Ş.'ye satılmıştır. Diğer bir ifade ile TZDK tek bir firmaya satılmıştır. Bu açıdan gübrede devletin tekeci yapısı ortadan kaldırılırken, özel sektörün tekelci yönü güçlendirilmiştir.

Sonuç itibarıyla, YEMSAN ve EBK dışındaki tarımsal KİT'ler tek bir firma veya konsorsiyuma satılmıştır ve özelleştirmenin ana hedeflerinden olan tekelleşmenin önlenmesi, piyasaların önünün açılması, rekabetçi yapıların güçlendirilmesi varsayımları yerini bulmamıştır. Genellikle devletin tekelinde bulunan kuruluşlar, özel sektördeki kişi ve kuruluşların tekeline geçmiştir ve bu bağlamda iktisadi etkinlik sağlanamamıştır.

2.2. Üretim Miktarı ve İşletme Sayıları Açısından Değerlendirilmesi

Devletin tütün piyasalarına yönelik uyguladığı politikalar sonucunda, 2002 yılından itibaren geline nokta şu maddelerle özetlenebilir: 583 bin civarında olan tütün üreticisi sayısı 250 bine gerilemiş; tütün üretimi yıllık 200

bin tondan 145 bin tona gerilemiş; 160 bin ton olan tütün alımı 74 bine düşmüş; bu dönem içerisinde toplam tütün alımları % 53 civarında gerilemiştir (Aysu, 2008: 155).

TEKEL, özelleştirme kapsamına alındığı tarihte 110 yaprak tütün işletmesi, 6 sigara fabrikası, 19 alkollü içki üretim tesisi, 84 pazarlama müdürlüğü, 10 tuz işletmesi, 1 kibrit fabrikası, 1 ambalaj fabrikası ve 1 sung ipek viskoz fabrikasına sahipken; 2009 yılı itibariyle 57 yaprak tütün işletmesi, 2 tuz işletmesi ve 1 ambalaj fabrikası olan bir işletmeye dönüşmüştür (Özerman, 2009: 299). Diğer bir ifade ile TEKEL özelleştirildikten sonra üretim miktarı yanında işletme, fabrika ve diğer tesislerin sayısında da önemli ölçüde bir düşüş yaşanmıştır.

TEKEL varlık yöntemi ile özelleştirilmiştir. TEKEL'in 2008 yılında gerçekleşen tütün ihalesinde alıcı firmaya (British Amerikan Tobacco – BAT), yedi yerdeki sigara fabrikası geçmiştir. BAT, üretim tesisi bulunduğu için işçileri, fabrikaları, depoları gereksiz bulmuştur. BAT (sadece Samsun ve Tire fabrikalarında üretime devam etmiştir. Ancak daha sonra tek merkezde üretime devam edeceğini açıklamıştır.

BAT'ın ihtiyacı olan TEKEL'in sadece Samsun, Tekel 2000 ve Maltepe markalarıdır (Özerman, 2009: 299). Teklif veren diğer firmalar TEKEL'in fabrikalarını da işçilerini de istemekteydiler. Çünkü bu firmaların fabrikalara ve çalıştıracak işçilere ihtiyaçları vardı. Diğer bir ifade ile TEKEL'in özelleştirilmesinde ülkenin ihtiyacı olan üretim ve istihdam göz ardı edilmiştir.

EBK'nın özelleştirme öncesi ve sonrası üretim miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, özelleştirilen işletmelerin bazılarında yıllık üretimde önemli ölçüde yükselme olurken (Elazığ, Suluova gibi); bazı işletmelerin yıllık üretiminde azalma olmuş (Şanlıurfa, Afyon gibi); bazı işletmelerin üretimi ise durmuştur (Bayburt, Tatvan gibi).

Tablo 18: EBK İşletmelerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Üretim Miktarları

	Özelleştirme Öncesi (Ton/Yıl)					Özelleştirme Sonrası (Ton/Yıl)		
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Afyon	1.729	1.590	1.474	263	324	66	328	433
Bayburt	324	366	285	19	39	38	0	0
Bursa	1.927	2.086	2.294	5.464	6.548	6.196	6.110	5.737
Elazığ	2.756	2.847	2.416	1.223	2.547	5.031	5.173	5.173
Kars	1.324	1.819	939	1.238	2.019	2.300	1.849	3.079
Kastamonu	456	490	916	16	1.414	1.598	1.199	1.468
Malatya	2.242	1.970	1.573	215	429	7.480	6.498	7.375
Suluova	2.563	1.811	1.580	629	2.472	3.516	3.896	5.983
Şanlıurfa	1.695	1.488	989	5.205	4.520	565	524	656
Tatvan	2.567	2.454	1.579	64	0	0	0	0
Toplam	17.583	16.921	14.045	14.336	20.311	26.788	25.577	29.903

Kaynak: ÖİB, www.öib.gov.tr. erişim: 11.06.2010

Türkiye hayvancılığı ve ülke ekonomisi açısından önemli görevler üstlenen EBK, zaman içerisinde, bütün Kamu İktisadi Teşebbüslerinde (KİT) olduğu gibi siyasi yatırımlar, atıl kapasiteler, yanlış istihdam politikaları ve günlük siyasi kararlar nedeniyle zarar eder konuma gelmiş ve özelleştirme kapsamına alınarak birçok işletmesi özelleştirilmiş, devredilmiş veya kapatılmıştır (Suiçmez, 2003: 53).

1980'lerin sonunda et ve et mamulleri üretiminde % 60'lık pazar payına sahip olan EBK'nun 16 kombinası 1995 ile 1999 yılları arasında arsa bedellerinin bile altında kalan fiyatlarla özel sektöre devredilmiştir (Suiçmez, 2003: 53). Bunlardan 9'u hemen kapatılmış, özelleştirme öncesi yılda 14.000 ton olan üretimleri 1.300 tona düşmüştür (Oral, 2002: 13).

Özelleştirilen işletmelerin borç ve yükümlülükleri EBK'ye kalırken, üzerinde kurulduğu alanlar rant beklentisi nedeniyle arsaya dönüştürülmüştür. Ankara/Yenimahalle'de 100 dekar arsa üzerinde kurulu EBK kombinası Gimat Kooperatifine satılmıştır. Arsanın tapusu alındıktan sonra kooperatif dağıtılıp anonim şirket kurulmuştur. Şirket arsanın yarısını yıllığı 10,5 milyon dolardan Koç Holding'e ait Migros'a kiralamıştır (Oral, 2002: 13).

EBK'nin 1995 yılında özelleştirilen 11 kombinasyonunun arazisi üzerindeki bina, makine ve teçhizat vb. ile birlikte oldukça düşük fiyatlara satılmıştır (Suiçmez, 2003: 53). Bu kombinasyonların satış değerlerinden çalışanlarına ödenen kıdem ve ihbar tazminatları düşüldüğünde, arsaların metrekaresi yok fiyatına satılmıştır.

SEK'in özelleştirme öncesi ve sonrası üretim miktarlarına bakıldığında, özelleştirme öncesi işletmelerdeki toplam süt üretimi 185.262 bin litre iken, bu sayı özelleştirme sonrası 142.219 bin litre civarına gerilemiştir (Bknz. Tablo 19)

Tarım Bakanlığı'nın 2001 yılında yayınladığı "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi" (www.tarim.gov.tr. erişim: 19.03.2010) raporunda, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'na bağlı iken özelleştirilen 30 süt ve süt mamulleri işletmesinden sadece 13'ünün üretim faaliyetlerini sürdürdüğünü; söz konusu işletmelerin özelleştirmeden sonraki dönemde istihdamda % 59,4 ve işlenen çiğ süt miktarında % 18,95 oranında bir azalma olduğu vurgulanmıştır.

Tablo 19: Süt İşletmelerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Üretim Miktarları

		Faaliyete Devam Süresi Sonu	Özelleştirme Öncesi Yıllık Ortalama Üretim (000 Litre)	Özelleştirme Sonrası					
				Üretim Miktarı (000 Litre)			Özelleştirme Öncesine Göre Değişim (%)		
				1. Faaliyet Yılı	2. Faaliyet Yılı	3. Faaliyet Yılı	1. Faaliyet Yılı	2. Faaliyet Yılı	3. Faaliyet Yılı
1	Adana	Temmuz 1998	4.028	3.235	2.016	0	-19,69	-49,95	-
2	Adıyaman	Aralık 1998	124	710	720	680	471,51	479,55	447,36
3	Adıyaman	Ağustos 1998	335	90	46	229	-73,12	-86,26	-31,61
4	Afyon	Temmuz 1998	2.627	5.315	5.959	5.723	102,29	126,80	117,81
5	Aksaray	Ağustos 1998	2.037	2.283	1.014	780	12,08	-50,24	-61,72
6	Amasya	Temmuz 1998	1.456	1.875	2.100	3.047	28,81	44,27	109,32
7	Balıkesir	Ağustos 1998	456	15.063	15.244	17.306	3200,79	3240,56	3692,38
8	Bayburt	Ağustos 1998	273	116	251	357	-57,54	-8,04	30,80
9	Bolu	Eylül 1998	4.453	0	4.126	2.244	-	-7,35	-49,61
10	Burdur	Ağustos 1998	8.839	21.589	23.241	21.412	144,26	162,95	142,25
11	Çanakkal	Ağustos 1998	1.037	6.542	9.997	6.696	530,87	863,98	545,71
12	Çankırı	Ağustos 1998	-	4.355	4.548	5.224	(*)	(*)	(*)
13	Çorum	Eylül 1998	569	3.111	0	0	446,85	-	-
14	Diyarbakır	Aralık 1998	1.389	905	835	590	-34,83	-39,87	-57,51
15	Elazığ	Ağustos 1998	882	764	1.292	1.242	-13,36	46,48	40,85
16	Erzincan	Ağustos 1998	512	522	1.500	290	1,95	193,12	-43,29
17	Erzurum	Ağustos 1998	1.098	4.206	4.613	1.321	283,08	320,19	20,35
18	Eskişehir	Temmuz 1998	3.128	0	0	0	-	-	-
19	Havsa	Ağustos 1998	4.288	2.544	1.368	2	-40,68	-68,10	-99,95
20	İstanbul	Eylül 1998	89.953	79.524	69.938	63.225	-11,59	-22,25	-29,71
21	İzmir	Ağustos 1998	31.576	0	0	0	-	-	-
22	Kastamon	Aralık 1998	3.327	3.933	5.394	2.016	18,24	62,14	-39,40
23	Lalahan	Ağustos 1998	14.992	0	0	0	-	-	-
24	Muş	Ağustos 1998	174	90	165	2.550	-48,18	-4,99	1368,33
25	Sinop	Ağustos 1998	867	637	1.148	832	-26,55	32,43	-3,98
26	Sivas	Ağustos 1998	653	2.573	4.543	4.061	294,34	596,22	522,34
27	Siverek	Temmuz 1998	342	0	0	0	-	-	-
28	Trabzon	Temmuz 1998	995	5	0	0	-99,47	-	-
29	Yatağan	Ağustos 1998	3.945	6.058	3.174	1.745	53,53	-19,55	-55,77
30	Yüksekov	Ağustos 1998	907	668	704	646	-26,41	-22,35	-28,78
Toplam:			185.262	166.712	163.936	142.219	-10,01	-11,51	-23,23

(*): Çankırı İşletmesi'nde 1991 yılından özelleştirme tarihine kadar üretim yapılmamıştır.

Kaynak: ÖİB, www.öib.gov.tr. erişim: 11.02.2010

Aynı rapora göre, Yem Sanayii Türk A.Ş. (YEMSAN)'a bağlı 24 yem fabrikasının özelleştirme sonrası dönemde kurulu kapasitelerinin % 38,6 oranında arttığı görülürken, bu artışın karma yem üretimlerine yansımadağı aksine özelleştirme öncesi döneme göre % 2,1 oranında azaldığı tespit

edilmiştir. YEMSAN'ın özelleştirilme tarihinden itibaren sadece bir yıl içerisinde sahip olduğu 26 fabrikadan 11'i kapatılmıştır.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 20), ORÜS işletmeleri satış sözleşmelerinde yer alan asgari üretim taahhüdü ve gerçekleşme durumu verilmiştir. Artvin, Bolu, Borçka ve Kalkım işletmeleri dışında diğer işletmeler asgari üretim taahhüdünü yerine getirmişlerdir. Asgari üretim taahhüdünü yerine getiremeyen Artvin, Bolu, Borçka ve Kalkım işletmelerinden ise (satış sözleşmelerinde belirtildiği üzere) ceza tahsil edilmiştir.

Tablo 20: ORÜS'ün Özelleştirme Sonrası Üretim Miktarları

	Faaliyete Devam Süresi Sonu	Taahhüt (m3)	Gerçekleşme Miktarı (m3)			Gerçekleşme Oranı %		
			1.yıl (m3)	2.yıl (m3)	3.yıl (m3)	1.yıl (%)	2.yıl (%)	3.yıl (%)
ANTALYA	Şubat 1999	500	586	616	519	117	123	104
ARHAVİ	Mart 2001	2.728	7.094	14.242	8.986	260	522	329
ARTVİN	Ekim 2001	11.566	0	2.000	0	0	17	0*
AYANCIK	Şubat 1999	10.000	14.846	15.469	16.444	148	155	164
BAFRA	Şubat 1999	2.000	6.142	2.337	2.034	307	117	102
BARTIN	Nisan 2001	9.740	12.653	25.677	18.403	130	264	189
BOLU EMP.	Mart 2001	7.014	2.211	4.821	6.787	32	69	97*
BORÇKA	Kasım 2001	4.859	0	0	0	0	0	0**
DEMİRKÖY	Ekim 2000	5.499	6.282	9.120	7.673	114	166	140
DEVREK	Şubat 1999	5.000	6.193	7.680	8.758	124	154	175
DURSUNBEY	Aralık 2000	7.328	7.564	14.591	8.541	103	199	117
DÜZCE	Şubat 1999	10.000	10.147	10.916	13.385	101	109	134
ESKİPAZAR	Ocak 2001	7.435	7.474	7.533	8.052	101	101	108
KALKIM	Ekim 2000	1.852	0	0	1.940	0	0	105**
PAZARKÖY	Şubat 1999	1.500	2.500	2.420	4.180	167	161	279
ŞAŞAT	Şubat 2001	1.782	2.012	2.665	2.874	113	150	161
ULUPINAR	Şubat 1999	2.000	8.725	12.773	7.834	436	639	392
VEZİRKÖPRÜ	Şubat 1999	20.000	28.083	36.169	36.569	140	181	183
YENİCE	Şubat 2001	14.780	19.540	19.730	18.994	132	133	129

* (1., 2. ve 3. yıl için cezai şart tahsil edilmiştir)

** (1. ve 2. yıl için cezai şart tahsil edilmiştir)

Kaynak: www.öib.gov.tr. erişim: 23.03.2010

Diğer taraftan ORÜS'ün işletmelerinin bazıları devir – teslim tarihinden itibaren (Borçka ve Cide işletmeleri gibi), bazılarının (Antalya, Bafra, Ulupınar İşletmeleri gibi) ise 3 yıllık faaliyet süresinin sona erdiği tarihten itibaren faaliyetleri bulunmamaktadır. Peki, ORÜS'ün işletmelerinin birçoğu faaliyetlerine devam etmemesine rağmen neden satın alınmıştır? Bu sorunun cevabı, diğer tarımsal KİT'lerde olduğu gibi, ORÜS'ün işletmelerinin bulunduğu arazilerin değerinde yatmaktadır.

2.3. İstihdam Açısından Değerlendirilmesi

TEKEL, özelleştirilmeden önce 2001 yılında çalışan sayısı 30 bin civarındaydı. 2009 yılı itibariyle toplam çalışan sayısı 13.640 kişidir. Bu personelin büyük çoğunluğu (11.329 kişi) Yaprak Tütün İşletmeleri'nde, geriye kalanları ise Tuz Sanayii İşletme Müdürlüğü, Sigara San. İşletmeleri, Sigara Pazarlama, Ambalaj Fabrikaları ve diğer birimlerde çalışmaktadırlar (www.tta.gov.tr erişim, 24.02. 2010).

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı yaptığı açıklamalarda “işsiz kalma diye bir şeyin olmadığını” belirterek TEKEL'İN bütün işçilerinin haklarının korunacağını söylemiştir. Ancak bilindiği üzere Ocak 2010 sonu itibariyle bütün işçilerin iş akdi feshedilmiş ve isteyenin 4-C kapsamında geçici işçi statüsünde çalışabileceği belirtilmiştir.

Diğer bütün tarımsal işletmelerde olduğu gibi EBK'nın özelleştirilmesinden sonra da işten atılmalar yaşanmış; özelleştirme öncesi toplam 1.101 işçi istihdam edilirken, özelleştirme sonrası bu rakam 601'e inmiş; işçi sayısında toplam % 45,4'lük bir azalma yaşanmıştır (Bknz. Tablo 21).

Tablo 21: EBK'nın Özelleştirme Öncesi ve Sonrası İşçi Sayıları

	Devir Tarihi	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası	Değişim (%)
Afyon	14.09.1995	84	8	-90,5
Bayburt	14.09.1995	37	0	(*)
Bursa	14.09.1995	123	72	-41,5
Elazığ	14.09.1995	89	56	-37,1
Kars	14.09.1995	79	89	12,7
Kastamonu	14.09.1995	78	14	-82,1
Malatya	14.09.1995	86	65	-24,4
Suluova	14.09.1995	126	117	-7,1
Şanlıurfa	14.09.1995	42	42	0,0
Tatvan	14.09.1995	73	0	(**)
Burdur	10.03.2000	67	43	-35,8
Eskişehir	10.03.2000	86	65	-24,4
Gaziantep	10.03.2000	51	15	-70,6
Sivas	03.03.2000	80	15	-81,3
Toplam		1.101	601	-45,4

Kaynak: ÖİB, www.öib.gov.tr. erişim: 01.02.2010

SEK'in özelleştirilmesinde, faaliyetlerine devam eden işletmelerden Balıkesir, Çankırı, İstanbul işletmelerinin çalışan sayısı artarken kalan işletmelerdeki işçi sayısı düşmüş/düşürülmüştür. Bütün işletmelerin toplamı yönünden bakıldığında, özelleştirme öncesi SEK'e bağlı işletmelerde çalışan sayısı 1359 iken, özelleştirme sonrası çalışan sayısı toplamı 514'e düşmüştür. Diğer bir ifade ile özelleştirme sonrası çalışan sayısı yaklaşık üçte bire düşmüştür (Bknz. Tablo 22).

Tablo 22: Süt İşletmelerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası İşçi Sayıları

	Devir Tarihi	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası	
ADANA	08.08.1995	73	0	İşletme Kasım 1997'den bu yana kapalıdır.
ADİYAMAN	20.12.1995	14	13	
ADİLCEVAZ	18.08.1995	19	0	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Ağustos 1998'den bu yana kapalıdır.
AFYON	31.07.1995	33	0	İşletmenin faaliyeti 15.08.2001 tarihinde durdurulmuştur.
AKSARAY	17.08.1995	31	0	İşletmenin faaliyeti 2000 yılında durdurulmuştur.
AMASYA	31.07.1995	25	21	
BALIKESİR	07.08.1995	30	84	
BAYBURT	07.08.1995	16	0	İşletme 1999 yılı başından bu yana kapalıdır.
BOLU	08.09.1995	51	0	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Eylül 1998'den bu yana kapalıdır.
BURDUR	04.08.1995	86	0	İşletme 1999 yılı başından bu yana kapalıdır.
ÇANAKKALE	14.08.1995	22	0	İşletmenin faaliyeti 2000 yılında durdurulmuştur.
ÇANKIRI	04.08.1995	8	40	
ÇORUM	11.09.1995	10	0	İşletme Eylül 1997'den bu yana kapalıdır.
DEVREK	23.11.1995	23	0	İşletmede özelleştirme sonrasında süt ve mamulleri üretimi yapılmamıştır.
DİYARBAKIR	15.12.1995	27	0	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Aralık 1998'den bu yana kapalıdır.
ELAZIĞ	25.08.1995	35	4	
ERZİNCAN	08.08.1995	21	17	
ERZURUM	09.08.1995	14	0	İşletmenin faaliyeti 2002 yılında durdurulmuştur.
ESKİŞEHİR	31.07.1995	37	0	İşletme Mart 1997'den bu yana kapalıdır.
GİRESUN	05.06.1998	22	0	İşletmede özelleştirme tarihinden bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
HAVSA	09.08.1995	27	0	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Ağustos 1998'den bu yana kapalıdır.
İSTANBUL	11.09.1995	216	297	
İZMİR	10.08.1995	202	0	İşletme 1996 yılından bu yana kapalıdır.
KASTAMONU	29.12.1995	48	0	İşletme 1999 yılı başından bu yana kapalıdır.
LALAHAN	05.08.1995	118	0	İşletmede özelleştirme sonrasında üretim faaliyeti olmamıştır.
MUŞ	15.08.1995	12	0	İşletmenin faaliyeti 2002 yılında durdurulmuştur.
SİNOP	08.08.1995	23	0	İşletme, faaliyete devam şartının sona erdiği Ağustos 1998'den bu yana kapalıdır.
SİVAS	15.08.1995	20	22	
SİVEREK	31.07.1995	16	0	İşletmede özelleştirme sonrasında üretim faaliyeti olmamıştır.
TRABZON	31.07.1995	25	0	İşletme Temmuz 1996'dan bu yana kapalıdır.
YATAĞAN	09.08.1995	34	2	
YÜKSEKOVA	03.08.1995	21	14	
TOPLAM		1.359	514	

Kaynak: ÖİB, www.oib.gov.tr. erişim: 11.02.2010

Yem fabrikalarında özelleştirme sonrası dönemde istihdam hacminde % 62,9 oranında azalma olmuştur. Aşağıdaki tabloda (Tablo 23), ORÜS'ün özelleştirilen işletmelerinin devir – teslim tarihleri, özelleştirme öncesi ve özelleştirme sonrası işçi sayıları verilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, özelleştirme sonrası işletmelerdeki çalışan sayısı toplamda neredeyse onda bire düşmüştür.

Tablo 23: ORÜS'ün Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Çalışan Sayısı

İşletmeler	Devir-Teslim Tarihi	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası	Not
1- Antalya İşletmesi	27.02.1996	85	0	İşletmede 3 yıllık faaliyet süresinin sona erdiği Mart 1999'dan bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
2- Arhavi İşletmesi	26.03.1998	62	-	Alıcı tarafından Eylül 2001'de TEPE Grubu'na devredilmiştir. Faaliyet bilgisi verilmemektedir.
3- Artvin İşletmesi	15.10.1998	88	0	İşletmede Aralık 1999'dan bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
4- Ayancık İşletmesi	12.03.1996	247	0	İşletmede Aralık 2002'den bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
5- Bafra İşletmesi	28.02.1996	130	0	İşletmede 3 yıllık faaliyet süresinin sona erdiği Mart 1999'dan bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
6- Bartın İşletmesi	12.11.1997	84	0	İşletmede Aralık 2002'den bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
7- Bolu Empr. Tesisi	23.03.1998	6	9	
8- Borçka İşletmesi	24.11.1998	83	0	Fiili teslim tarihinden bu yana üretim faaliyeti bulunmamaktadır.
9- Cide İşletmesi	06.12.1999	104	0	Fiili teslim tarihinden bu yana üretim faaliyeti bulunmamaktadır.
10- Demirköy İşletmesi	06.11.1997	92	0	İşletmede Kasım 2000'den bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
11- Devrek İşletmesi	29.02.1996	119	0	İşletmede Mart 2000'den bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
12- Dursunbey İşletmesi	18.12.1997	123	12	İşletmede 3 yıllık faaliyet süresinin sona erdiği Mart 1999'dan bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
13- Düzce İşletmesi	26.02.1996	127	0	İşletmede Aralık 2001'den bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
14- Eskipazar İşletmesi	25.09.1997	83	0	
15- Kalkım İşletmesi	14.10.1997	38	0	İşletmede Ağustos 2001'den bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
16- Pazarköy İşletmesi	29.02.1996	74	24	
17- Şavşat İşletmesi	05.03.1998	35	0	İşletmede Şubat 2002'den bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
18- Ulupınar İşletmesi	05.03.1996	81	0	İşletmede 3 yıllık faaliyet süresinin sona erdiği Mart 1999'dan bu yana faaliyet bulunmamaktadır.
19- Vezirköprü İşletmesi	26.02.1996	442	149	
Yenice İşletmesi	20.10.1997	238	67	
TOPLAM		2.341	261	

Kaynak: www.öib.gov.tr. erişim: 23.03.2010

Not: Özelleştirme öncesi işçi sayıları işletmenin fiili devir-teslim tarihindeki toplam çalışan sayısını (kapsam dışı+kapsam içi), özelleştirme sonrası işçi sayıları ise devir-teslim tarihlerini izleyen en son faaliyet yılındaki çalışan sayısını göstermektedir.

2.4. Kamu Yararı Açısından Değerlendirilmesi

Devlet işletmeciliğinin yaygınlaştığı Cumhuriyetin ilk dönemlerinde KİT'ler sosyal devlet anlayışına uygun bir şekilde işletilmiştir. Ancak günümüzde devletin sosyal yönü göz ardı edilmektedir. Buradan hareketle şu soruyu sormak gerekmektedir: “Ekonomideki kaynakların özel kesim tarafından kullanılması mı, yoksa kamu kesimi tarafından kullanılması mı, kamu yararı sağlar?” Bu soruyu yanıtlamak oldukça güçtür. Bu soruya verilecek yanıtlar belli faktörlere bağlıdır.

Her şeyden önce kamu kesimi ile özel kesim arasında yapısal bir takım farklılıklar vardır. Şöyle ki, KİT'lerin var olma nedenleri, özel kesim kuruluşlardan farklıdır. Kamu iktisadi teşebbüslerinin temel amacı, kar elde etmek değildir. Faaliyet sonrasında kar elde edilmiş olsa da bu kar, tekrar kamusal amaçlar için kullanılmaktadır. Kamu işletmelerinde kar elde etme amacının olmaması maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır.

Kamu ekonomik girişimciliği ve kamu müdahaleciliği, özelleştirme uygulamaları ile yok edilemez. Çünkü toplumsal gereksinimler ile özel sektörün kar amacı her zaman bire bir çakışmaz. Bazı sektörlerdeki çok yüksek optimal yatırım hacmi ve başlangıç masrafları, gerekli sermaye donanımına sahip olmayan veya kar marjını yeterli görmeyen özel sektörün bu alanlara girmemesine yol açar (Suiçmez, 2003: 56). Topluma yönelik bu hizmetlerin verilmesinin gerekliliği, bu alanlara devletin girmesini zorunlu kılar.

Her iki kesimin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatları göz önünde bulundurulduğunda, KİT'lerin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatı piyasada oluşan fiyatların altında olabilmektedir. Örneğin, TEKEL bazı sigara markalarında (Samsun, Maltepe gibi) piyasanın altında fiyat belirleyebilmektedir. Burada amaç, her türlü gelir grubunun sigara tüketiminden yararlandırmaktır. Dolayısıyla aynı alanda faaliyette bulunan özel kesim işletmesi ile kamu işletmesini karşılaştırmak doğru değildir.

Kamu girişimlerinin iktisadi amaçlarının yanında, daha da önemli olan sosyal amaçları vardır. Bu amaçların başında, KİT'lerin işsizliği azalmada bir araç olarak kullanılması gelmektedir. Bu durum, kamu işletmelerinde çalışanların verimsizleşmesine neden olabilmektedir. Ayrıca KİT'lerde çalışanlara verilen ücretlerin piyasa fiyatlarının üzerinde olması her iki kesimin karşılaştırılmasında zorluk doğurmaktadır. İşgücünde verimsizlik, KİT'lere yönelik en önemli eleştirilerden bir tanesidir.

Bu duruma bir örnek TÜRKŞEKER'den verilebilir. TÜRKŞEKER'in personel masraflarının şeker maliyetine oranı % 33 iken; bu durum özel sektör işletmelerinde % 10 civarındadır (TÜRKŞEKER 2008 Sektör Raporu, www.turkseker.gov.tr. erişim: 23.03.2010).

KİT'ler, gelir dağılımında adaletin sağlanmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. KİT'lerin ürettiği mal ve hizmetler, bütün toplumsal kesimler tarafından yararlanılabilecek türdendir. Örneğin, Toprak Mahsülleri Ofisi'nin destekleme alımı yapması, Tarım Kredi Kooperatiflerinin uygun koşullarda kredi vermesi küçük üreticileri koruduğu gibi, dar gelirli grupların gelirlerinde iyileşmeye neden olabilmektedir.

KİT'ler iktisadi istikrarın sağlanmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Devlet, kamu iktisadi teşebbüslerini kullanarak nihai mal piyasasında fiyatları düzenleme ve denetim altında tutma işlevi görebilmektedir. Örneğin, son dönemde artan et fiyatları nedeniyle EBK'nın et ithalatına başvurması, et piyasasında fiyatları düzenlemeye yönelik bir uygulamadır.

Türkiye'de gerçekleştirilen özelleştirmelerde genellikle kamu yararı göz ardı edilmiştir. Yukarıda sayılan gerekçelere dayalı olarak salt KİT'lerin zarar etmesi noktasından hareket edilmesi, KİT'lerin var olma nedenlerini göz ardı etmektir. Zarar eden bir tarımsal KİT'in zarar etme nedenlerini ortadan kaldırmadan veya gerekli önlemleri almadan, kısa yoldan özelleştirilmeye çalışılması, işin kolayını seçmektir. Kaldı ki özelleştirmeler sonrası kuruluşların verilerine (işçi sayıları, işletme sayıları, üretim miktarları vb.

verileri yukarıdaki bölümlerde değinilmiştir) bakıldığında büyük ölçüde değışmeler görülmemiş; hatta bazı şletmelerde özelleştirmeler sonrası üretim ve işçi sayıları azalmıştır.

Türkiye’de bazı tarımsal KİT’ler özelleştirmeden önceki yıllarda zarar eden kuruluşlardır. Örneğın, TEKEL’in 2008 yılı konsolide dönem zararı 1.091.894.883 TL olarak gerçekteşmiştir (www.tta.gov.tr, erişim: 09.03.2010). TZDK, özelleştirilmeden önce 2000 yılında 18.914 milyar TL zarar etmiştir. Bu durumda, kuruluşun kurumlar vergisi yükümlülüğü de ortadan kalkmakta ve zarar eden tarımsal kuruluşlar, bütçeden finanse edilmektedir.

“Talep yetersizliğı ve istikrarsızlığı, kapasitenin tam kullanılamaması, maliyeti artırıcı vergi ve fonlar, yüksek personel gideri gibi sorunlarına karşın, piyasada fiyatları düzenleyerek üretici ve tüketiciye olumlu katkılar sağılayan TSEK, 1992 yılında en az zarar eden tarımsal KİT’ler arasındadır” (Suiçmez, 2003: 29).

Kuruluşların teknolojik yenilemelerden yararlanmaması, yüksek miktarlı borçlandırılması, hükümetlerin tarımsal KİT’leri siyasi yatırım (seçmene selam) aracı olarak görmesi bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

TEKEL, her türlü tütün ve tütün mamulleri, alkollü ve alkolsüz içkiler, tuz, kibrit, çay ve kahve alanına giren üretim, satış ve dış ticaret dahil tüm faaliyetleri icra etmekle görevlidir. Türkiye ekonomisi ve sanayii kuruluşları içerisinde tta A.Ş.’nin (eski adıyla TEKEL) önemli bir yeri bulunmaktadır. ISO’nun 2008 yılında yayınladığı listeye göre uzun yıllardır ilk 500 firma listesinde daima ön sıralarda yerini almıştır.

TEKEL’in bazı şletmelerin verimli çalışmadığı, gizli işsizliğı neden olduğı, hükümetler tarafından arpalık olarak kullanıldığı, devlet bütçesine yük olduğı vb. eleştirileri kısmen doğıru olduğı kabul edilebilir. Ancak TEKEL’in bağılı şletmeleri ve fabrikaları bazı bölgelerde tek üretim şletmesi olduğı ve kuruluşların bölge ekonomisine önemli katkılarının olduğı (Ziraat Bankası’ndan sonra Türkiye’nin en büyük teşkilat yapısına sahip olduğı);

tütün tarımından Türkiye’de yaklaşık bir milyon insanın geçimini sağladığı göz ardı edilmemelidir.

Et ve Balık Kurumu özelleştirildikten sonra, kamu yararı düşüncesi ile tekrar devlet işletmesi haline getirilmiştir. Türkiye hayvancılığı için yararlı olacağı düşünülen EBK, hayvancılığı geliştirme, kalite standartlarını yükseltme politikaları doğrultusunda 26.08.2005 tarih ve 2005/104 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu Kararı⁵⁸ ile özelleştirme kapsam ve programından çıkartılarak eski statüsüne iade edilmesine karar verilmiş ve 06.10.2005 tarih, 25958 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan kararname ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile ilişkilendirilmesi onaylanmıştır. Bu onay çerçevesinde 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye uyumlu olarak hazırlanan yeni ana statü ile kurumun unvanı “Et ve Balık Kurumu (EBK) Genel Müdürlüğü” olarak değiştirilmiştir.

Yeni ana statünün birinci maddesinde; “Kurumun yeniden yapılandırılarak, hayvancılık sektöründe düzenleyici ve destekleyici bir rol üstlenmesi,” içerikli hüküm getirilmiş, ayrıca faaliyet konuları kapsamına; “Ülke hayvancılığını teşvik ederek istikrarlı bir şekilde geliştirilmesine yardımcı olmak” hükmü konmak suretiyle EBK’ya kamu hizmeti ağırlıklı görevler yüklenmiştir.

Yeni statüde faaliyette kombina sayısı yedi iken, EBK’nın Yönetim Kurulu’nun 13.07.2006 tarih ve 69 sayılı kararı ile Ağrı Et Kombinasının Ağrı İl özel İdaresinden devir alınması ve Haziran 2007 yılında hizmete açılması ile sekiz olmuştur⁵⁹.

Burada ilginç olan kısım, ilk özelleştirme kapsamına alındığı 1992 tarihinde öne sürülen özelleştirme gerekçeleri ile tekrar eski statüsüne iade edildiği (kamulaştırıldığı) 2005 tarihindeki Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun kamulaştırılma gerekçesi arasında ciddi anlayış farklılıklarının olduğudur.

⁵⁸ Özelleştirme Yüksek Kurulu kararının gerekçesi, “...Şirketin yeniden yapılanması, AB normlarına uygun olarak hayvancılık sektöründe düzenleyici ve destekleyici bir rol üstlenmesi...” şeklinde ifade edilmiştir.

⁵⁹ Adana Et Kombinası, Ağrı Et Kombinası, Bingöl Et Kombinası, Diyarbakır Et Kombinası, Erzurum Et Kombinası, Sakarya Et Kombinası, Sincan Et Sanayi İşl. Tavuk Kombinası, Van Et Kombinası

Kurumun yeni ana statüsünde açıkça kamu hizmeti ağırlıklı görevler üstleneceği, hayvancılık sektöründe düzenleyici ve destekleyici rol üstleneceği belirtilmiştir⁶⁰.

Son dönemlerde kamuoyunda sıkça tartışılan özelleştirme uygulamalarına verilebilecek en iyi cevaplardan birisi de Et Balık Kurumu'nun tekrar devlet işletmesi haline getirilmesidir. EBK örneğinde görüldüğü üzere, kamu işletmelerini sadece zarar etme gerekçesiyle özelleştirmek her zaman doğru sonuçlar vermeyebilmektedir.

Burada göz ardı edilmemesi gereken noktalardan birisi de EBK'nın hayvancılık ve tarımda üstlendiği fonksiyonlardır. EBK'nın Yüksekova, Kızıltepe, Tatvan, Elazığ, Kars, Şanlıurfa gibi ülkenin geri kalmış bölgelerinde kombine tesisler açması, bölgenin sosyo-ekonomik gönden gelişmesine de katkıda bulunmaktadır. Hayvancılık ve tarımla ilgili kamu kuruluşlarını sadece piyasa anlayışı ile değerlendirmek, zarar eden verimli olmayanları kapatmak olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Özelleştirmenin her koşulda doğru olmadığını, EBK'nın tekrar kamu işletmesi haline getirilmesinde görmekteyiz.

Kars Süt Mamulleri Müessesesi'nin özelleştirmesinde ilginç ve düşündürücü gelişmeler yaşanmıştır. Kars İşletmesi, 1985 yılında "işletme hakkı devri" yöntemiyle 9 yıllığına Peysan A.Ş.'ye kiralanmıştır. Ancak işletme, sözleşmede belirlenen koşullara uymamış; ilk iki yılın ardından ödemelerini yapmadığı gibi tesisini kapatarak ve makineleri sökerek başka bir yere taşımış; 1989 yılından sonra kira bedellerini ödememesi nedeniyle, devir sözleşmesi 1993 yılında feshedilmiştir. 1.4.1992 tarih ve Özelleştirme-92/9 sayılı Kararı ile atıl duruma getirilen müessese geri alınarak TSEK'e devredilmiştir. Tesis 7.6.1993 tarih ve 93/14 sayılı YPK kararıyla bedelsiz olarak Kars İl Özel İdaresi'ne devredilmiştir (www.öib.gov.tr. erişim: 18.07.2010).

Kars İşletmesinin özelleştirilmesi, kamu yararının özelleştirilmesi ve özel zararın kamulaştırılmasının en iyi örneğidir (Suiçmez, 2003: 29). Kars

⁶⁰ KİT'lerin ilk kuruluş dönemlerinde ileri sürülen kuruluş gerekçelerini, EBK'nın yeniden kamu kuruluşu olma durumunda ileri sürülen gerekçelerle örtüşmektedir.

İşletmesinin özelleştirilmesinin sonucu; bölge hayvancılığı ağır bir darbe almış, işçiler işten çıkarılmış, makineleri çalınan tesis trilyonluk zararıyla bir başka kamu kuruluşunun (Kars İl Özel İdaresi'nin) üzerine yıkılmıştır. Bu sonuçlar, özelleştirmenin yanlışlığını ve başarısızlığını göstermektedir.

SEK'in özelleştirilmesinde kooperatifler göz ardı edilmiş, fabrikalardan ancak bir tanesi kooperatiflere satılmıştır. Gelişmiş batı ülkelerinde süt pazarının önemli bir kısmı kooperatiflerin elinde iken bu oran ülkemizde ancak % 5 civarındadır (Aysu, 2008). Bu rakamlar bile özelleştirme hedeflerinden birisi olan "sermayenin tabana yayılması" iddiasından çok uzaktır.

Süt piyasasında büyük üreticileri etkileyen en önemli konu, sokakta satılan açık sütlerdir. Açık sütler, daha ziyade gelir seviyesi düşük olan kişiler tarafından tercih edilmektedir. Bu konuda önemli kampanyalar yürütülmüş, medyanın da desteği ile açık sütlerin insan sağlığını tehdit ettiği topluma kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu konuda üniversitelerden gelen açıklamalarda kesin bir yargıya varılabilecek verilerin yetersiz olduğu belirtilmiştir. Bu kampanyalarda nihai amacın süt piyasasında kartellerin gücünü arttırmak olduğu anlaşılmaktadır (Suiçmez, 2003:42).

SEK'in 4 işletmesi Mis Süt tarafından alınmış; 3 yıl süreyle çalıştırılma taahhüdüne karşın bu işletmeler kapatılmıştır. Burada şu soru akla gelmektedir: "kapatılacağı bilinmesine rağmen neden işletmeler satın alınmıştır?" Bunun cevabı işletmelerin üzerinde bulunduğu arazilerin değerindedir. Arazilerden elde edilecek rant beklentisi, satın almak isteyen kuruluşlara çok cazip gelmektedir. Bu durum sadece SEK'te yaşanmamıştır. Örneğin, YEMSAN'ın özelleştirilme tarihinden itibaren sadece bir yıl içerisinde sahip olduğu 26 fabrikadan 11'i kapatılmıştır.

Avrupa Birliği, Ortak Tarım Politikaları gereği kendi üreticisini yüksek oranlı desteklemelerden yararlandırırken, ülkemizde devletin yem sektöründen tamamıyla çekilmesi sonucu, ülkemiz Avrupa Birliği üreticilerinin açık pazarı haline gelmiştir. Yemde yurtdışında yasaklanmış antibiyotiklerin,

denetimin yetersizliğinden dolayı, ülkemizdeki kullanımı yaygınlaşması sonucu, tüketici sağlığı tehdit edilir düzeye gelmiştir.

TZDK, özelleştirme sürecinde yapılan kasıtlı uygulamalar ile zarar ettirilmiştir. Bunlar arasında, gübre satışlarının en yoğun olduğu dönemlerde durdurulması, kurumun kullandığı kredilerin faiz oranlarının olağanüstü artırılması (%2'den %66'ya çıkarılması), alımlarda ihaleye giren şirketlerin bilerek yükümlülüklerini yerine getirememesi gibi konular sayılabilir (Kaymakçı, 2009:4). Kurumun özelleştirilmesiyle; tarımsal girdilerin fiyatları artmış, fiyat istikrarı bozulmuştur. Girdi fiyatları üzerinde devletin denetim gücü ortadan kalkınca, bu alanda yerli ve yabancı firmalar belirleyici hale gelmişlerdir.

ORÜS'ün işletme karına bakıldığında 1991 yılına kadar kar elde eden kuruluş ilk olarak 1991 yılında zarar etmiştir. Bunun nedenleri arasında, 1991 yılı seçim yılı olduğu için ücretler % 217 artmış, kerestenin fiyatı artarken ürünlere zam yapılmamıştır. Ayrıca kurum, 1986 yılından itibaren hazineden fazla destek alamadığı için borçlanmaya gitmiş ve yüksek miktarlı borç anapara ve faizleri kurumun ilerleyen yıllarda zarar etmesine neden olmuştur (<http://www.tmmob.org.tr/> Sektörel Rapor Dizisi, erişim: 12.06.2010).

Örneğin, 1992 yılında 32 milyar TL faaliyet karı olan kurum, aynı yıl faiz giderlerinden dolayı 271 milyar TL bilanço zararı açıklamıştır. İşletmenin zarar etmesinin diğer bir nedeni ise dolarla tomruk ithal edip bunu TL cinsinden satmak zorunda bırakılmasıdır. Bütün bunların yanında ORÜS'ün sattığı ürünlerden % 3 özel idare payı, % 3 orman köylülerini kalkındırma fonu ve ihalelerdeki % 1,5'lik tellaliye payı kesintisi hesaba katıldığında ORÜS'ün özel işletmelere göre dezavantajlı olduğu görülebilir. Ayrıca ORÜS'te çalışan personelin maliyeti, diğer özel işletmelerde çalışanlara göre üç kat fazladır (<http://www.tmmob.org.tr/> Sektörel Rapor Dizisi erişim: 12.06.2010).

2.5. Özelleştirme Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi

Ülkemizde tarımsal KİT'lerin önemli bir kısmı blok satış yöntemi ile (tekbir firma veya konsorsiyuma) satılmıştır. Örneğin, TEKEL'in alkollü içkiler kısmı Nurol, Limak, Özaltın, Tütsab konsorsiyumuna 292 milyon dolar bedelle blok halinde satılmıştır. Sigara Sanayi İşletmeleri ve Ticareti A.Ş.'ne ait sigara üretim işiyle ilgili varlıkları ise British American Tobacco Tütün Mamulleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ne (BAT) 1.700.000.000 ABD Doları karşılığında blok halinde satılmıştır. Diğer taraftan SEK'in hisselerinin % 68'i Koç Grubu ve Fransız Sodial şirketine 1,8 trilyon TL'ye satılmıştır. TZDK ise Başak Traktör A.Ş.'ye blok halinde satılmıştır.

Tarımsal KİT'lere yönelik en önemli eleştirilerden birisi, bu kuruluşların kendi alanlarında tekel konumunda olmalarıdır. Diğer bir ifade ile piyasaya giriş çıkışların zor olduğu, özellikle fiyat belirlemede piyasaların rekabetçi yapılarını bozduğu ve iktisadi etkinlikten uzaklaşıldığıdır. Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere; tarımsal KİT'ler özelleştirmeler sonucu mülkiyet yapısı değişmiş ancak piyasalardaki tekel veya oligopol yapı değişmemiştir. Diğer bir ifade ile özelleştirmeler sonrası piyasaların etkin işleyeceği yönündeki iddialar yerini bulmamıştır.

Sonuç itibarıyla tarımsal KİT'ler daha ziyade blok satış yöntemiyle özelleştirilmiş, blok satış yöntemi ve hisse senedi satış yöntemi ile özelleştirilemeyen tarımsal kuruluşlar tesis, varlık satış yöntemi ile özelleştirilmiştir⁶¹. Buradan hareketle, özelleştirmenin önemli iddialarından olan sermayenin tabana yayılması ve piyasaların güçlendirilmesi hedefi gerçekleştirilememiştir.

⁶¹ Bununla ilgili olarak çalışmanın sonunda EK – 1'de Devir/Satış İşlemi Tamamlanan Tarımsal Kuruluşlar başlığı ile bugüne kadar yapılan satışlar gösterilmiştir.

2.6. Uluslararası Tarım Politikaları / Küreselleşme Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye, dünya tarım ticaretinde önemli bir paya sahip değildir. Türkiye ilk olarak 3. GATT görüşmelerine katılmış ve sözleşmeyi 1953 yılında bir yasa ile onaylamıştır. GATT görüşmeleri iyi sonuçlanmamış ve tarımda ihracatçı olan Türkiye, ilerleyen yıllarda hükümetlerin yanlış politika ve kararları sonunda ithalatçı konuma gelmiştir. Hükümetlerin kararlı ve etkin politika yürütememesi⁶² sonucu, iç destek ve ihracat sübvansiyonları azalmış, pazara giriş koşulları ağırlaştırılmış, bunun sonucunda tarım kesimi serbest piyasa koşullarının işleyişine mahkûm bırakılmıştır.

1982'de ilk olarak tohumda başlayan liberalizasyon süreci 1984'te tohum dış alımının serbest bırakılmasıyla devam etmiştir. 1984 yılında ilk olarak gübre fiyatlarının dolara göre belirlenmesi uygulamasına geçilmiştir. 1985 yılında Dünya Bankası'ndan Tarım SECAL⁶³ adıyla 300 milyon dolarlık tarıma yönelik yeniden yapılandırma kredisi alınmıştır (Aysu, 2008: 155). Bu yapısal uyum kredisi, ürün planlaması ve girdi sağlama sisteminden kredi sistemine kadar birçok değişikliği beraberinde getirmiş ve tarım sektörünün küreselleşme rotasına girmesine ön ayak olmuştur.

1983 ve 1989 tarihlerinde Dünya Bankası ile Tarımsal Kredi Anlaşmalarına⁶⁴ gidilmiş; bu anlaşmalarla Ziraat Bankası ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri yönetimleri yeniden yapılandırılmış, ilerleyen yıllarda bu kuruluşların tarıma yönelik kredi uygulamalarının ortadan kaldırılacağı ve özelleştirilerek tarım sektörü içerisindeki rolünün ortadan kaldırılacağı belirtilmiştir.

⁶² Bu konuya bir örnek: ABD 2005 tarihinde Türkiye'nin pirinç politikasını DTÖ' ye şikâyet etmiştir. Pirinç üreticisi ve sanayicisi Mayıs ayından önce ithalatın serbest bırakılmamasını istemiştir. Ancak bu durum ABD'nin engellemelerine uğramıştır. Çünkü Mayıs ayından önce üretici ürününün ancak % 60'ını satabilmiş veya sanayici ürünün daha % 40'ını satın alamamışken; ülkenin ithalat yükümlülüğüne sokulması sektör açısından olumsuz bir durum çıkarmaktadır (Aysu, 2008: 30).

⁶³ Tarım SECAL: Tarım Sektörü Yapısal Uyum Kredisi İkraz Anlaşması, 13 Temmuz 1985 tarih ve 18810 sayılı Resmi Gazete.

⁶⁴ 20 Ekim 1983 tarih 18197 sayılı Resmi Gazete ve 2 Ağustos 1989 tarih 20240 sayılı Resmi Gazetelerinde yayınlanan Tarımsal Kredi Anlaşmaları.

Dünya Bankası, dünyanın her bölgesinde suyun özelleştirmesinden yana politikalar izlemiştir. Buna yönelik olarak Sulama ve Drenaj Kredileri⁶⁵ ile devlet tarafından yürütülen sulama hizmetleri “sulama birlikleri”ne devredilmek istenmiş; DSİ ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü yeniden yapılandırılmıştır.

Türkiye, Dünya Bankası ile 1950 yılından itibaren bugüne kadar 163 kredi anlaşması yapmıştır. Bu anlaşmaların % 20’si tarım kredileri ile ilgilidir (Dernek, 2005: 235). Dünya Bankası’nın tarıma verdiği krediler daha ziyade proje bazlıdır. Sulama projeleri, hayvancılık ormancılık projeleri, meyve sebze ihracatı projeleri, süt üreticiliği projesi, kırsal kalkınma projeleri bunlara verilebilecek örneklerdir. Ancak 1980’den sonra proje kredileri yerini “yapısal uyum kredileri⁶⁶”ne terk etmiştir.

1980’den sonra, Uruguay Turu’ndan hemen önce, neo-liberal politikaların yaygınlaşması ile birlikte 24 Ocak Kararları⁶⁷ alınmış ve Türkiye’de küreselleşmenin etkileri kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Türkiye gibi ülkeler, gelişmiş ülkelerin yüksek verimli tarım ürünleri ve dampingli ucuz malları ile rekabet edemeyecek konuma itilmiştir. Bu süreç Türkiye’nin tarım ürünlerinde kendine yetemeyecek duruma gelmesine ve uluslararası tarım şirketlerine bağımlı hale gelmesine neden olmuştur.

Küresel güçlerin Türkiye tarım ve gıda piyasasına girişi her ne kadar 1950’li yıllara⁶⁸ dayansa da sektörde uluslararası sermayenin rolü 1980’lerden sonra artmıştır (Oral, 2009: 326). Bu dönemde yabancı şirketler ve yabancı ortaklı yerli şirketlerin sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. 1980 sonrası tarımda yabancı şirket sayısı 32’den 65’e, gıda işlemede 38’den

⁶⁵ 25 Mayıs 1986 tarih 19117 sayılı Resmi Gazete yayınlanan “Sulama ve Tarla İçi Geliştirme Projesi” ve 27 Şubat 1998 tarih ve 23271 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan “Sulama Yönetimi ve Yatırımlarında Katılımcı Özelleştirme Projesi”.

⁶⁶ Yapısal uyum kredileri, ülkelerin iktisadi, sosyal, idari yapılarında değişiklik yapılması koşulu ile verilmektedir.

⁶⁷ 24 Ocak Kararları, IMF’nin İstikrar Programı ve Dünya Bankası’nın Yapısal Uyum Programları’nın bütün özelliklerini ve anlayışını taşıyan nitelikte hazırlanmıştır.

⁶⁸ Uluslararası gıda devi Unilever’in bitkisel yağ üretiminde girmesi, Coca-Cola’nın alkolsüz içecek üretim ve dağıtımına girmesi örnek verilebilir.

139'a, yemek müteahhitliğinde 8'den 198'e yükselmiştir (Yenal'dan aktaran Oral, 2009: 327).

Koç, Sabancı, Yaşar, Tefken gibi yerli sermaye gruplarının çok uluslu şirketlerle ortaklık yapıp et, süt, çay, meyve sebze gıda ürünleri ve pazarlamasında söz sahibi olması Türkiye'yi tarım sektöründe küreselleşmenin bir parçası haline getirmiştir. Bundan on yıl öncesine kadar 2 bin civarında olan hiper, süper vb. market sayısı bugün 8,5 bin civarına yükselmiş; bakkal sayısı ise 150 binden 100 bin civarına düşmüştür (Koç vd., 2008: 5). Bu rakamlar bile gıda perakendeciliğinde küresel ve yerli sermaye gruplarının güçlendiğini göstermektedir.

Türkiye'nin tarım ürünlerinde ithalatçı konuma gelmesi, iç piyasalarda ithalatçı firmaların tekel konumuna gelmesine neden olmuştur. Bu durum tarım ürünlerinin fiyatlarının belli kişi ve gruplar tarafından belirlenmesi ve hatta tarım ürünleri fiyatlarının artması⁶⁹ sonucunu doğurmuştur.

Türkiye'nin GATT sürecinde daha ziyade sektör bazında yaptığı anlaşmalarda, tarım sektörüne etkileri değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkelerin ihraç fazlası ve hükümet destekli malları Türkiye'ye rahat girmiş, bu durum yerli tarım üreticilerini son derece olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında, hayvancılık sektörüne yönelik etkin önlemler alınmamış / alınmasına izin verilmemiştir.

GATT ve DTÖ süreçlerinde, gelişmiş ülkeler mavi kutu, kırmızı kutu ve yeşil kutu gibi desteklemelerle tarım sektörlerini ayakta tutarken; Türkiye gibi ülkelerde IMF'nin İstikrar Programı ve Dünya Bankası'nın Yapısal Uyum Programlarında belirtilen istekler aracılığıyla, tarıma yönelik desteklemeler ortadan kaldırılmaya çalışılmış; tarım ürünleri pazarlarında gelişmiş ülkelerin

⁶⁹ Bu konu, Edirne Uzun Köprü Çeltik Üreticileri Tarımsal Birliği Pirinç Raporu'nda şu şekilde ifade edilmektedir: Üreticiler, 2004 yılına göre 2005 yılında daha ucuza üretmelerine rağmen pirincin 2005 yılı perakende satış fiyatı 2004'e göre daha yüksektir. Diğer bir ifade ile pirinç daha ucuza mal edilirken, fiyatlardaki yükselme devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni, ithalatçı firmaların tekel konumda olmaları ve piyasa fiyatlarını diledikleri gibi belirleyebilmeleridir. Aynı raporda, tütün ve şeker piyasalarında da Türkiye'nin ithalatçı konuma sokulduğu ve iç piyasalarda fiyatların ithalatçı birkaç firma tarafından belirlendiğine yer verilmektedir (Gaytancıoğlu, 2009: 183).

sübvansiyonlu ürünleri ülkeye getirilerek, tarım sektörü serbest pazarın olumsuz etkileri ile karşı karşıya bırakılmıştır.

Türkiye'nin son yıllarda bütçesinden tarıma ayırdığı destekleme tutarı beş milyar TL civarındadır. Cenevre Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin iç desteklerini kısması gerektiği söylenmiş ve bu durum tarım üreticileri için sonun başlangıcı olmuştur. Zaten Türkiye'nin toplam destek tutarı, DTÖ Tarım Anlaşması gereği, üretim değerinin % 10'unu geçememektedir (Aysu, 2008: 71).

ABD'de tarıma yıllık 85 milyar \$, AB ise tarıma yıllık 60 milyar \$ civarında kaynak ayırmaktadır. Günümüzde OECD ülkeleri yıllık 310 milyar \$ civarında tarımsal destekleme kaynağı ayırmaktadır (Aysu, 2008: 72). Türkiye tarımını etkileyen olumsuzlar sadece tarımsal desteklemelerin azaltılması değildir. Bunun yanında Türkiye'nin yüksek vergilerle koruduğu hayvansal ürünler, hububat sektörü ve endüstriyel bitkilerde gümrük vergileri düşürülmektedir.

2000 yılında Ekonomik Reform Kredisi⁷⁰(ERK) yayınlanmıştır. ERK, tarım sektörünün yanında enerji, telekomünikasyon gibi sektörleri de kapsamaktadır. ERK'nın tarımı ilgilendiren kısımlarında, tarımsal desteklemelerin tümüne son verilerek Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmesi, TZDK, TEKEL, ÇAYKUR, TŞFAŞ'ndan geriye kalan kısımların özelleştirilmesi, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) yeniden yapılandırılması taahhüt edilmiştir.

2001 yılında Tarımsal Reform Uygulamaları Kredisi⁷¹ imzalanmıştır. Bu anlaşmada Tarım Bakanlığı'nın tarım sektörü içerisindeki fonksiyonu yeniden tanımlanmış ve TSKB'nin özzerkleştirilmesi istenmiştir.

⁷⁰ Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması, 14 Haziran 2000 tarih ve 24079 sayılı Resmi Gazete.

⁷¹ Tarımsal Reform Uygulamaları Kredisi, 13 Temmuz 2001 tarih ve 24461 sayılı Resmi Gazete.

2.6.1. IMF ve Dünya Bankası'nın Tarımda Özelleştirmeye Etkilerinin Değerlendirilmesi

IMF, uluslararası bir para sisteminin kurulması, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi, döviz kurlarında istikrar sağlanması gibi amaçlarla kurulmuştur. Dünya Bankası ise, ülkelerin yeniden yapılanma ve kalkınma ihtiyaçları için ticari bankalardan daha ucuz kredi sağlayabilme amacıyla kurulmuştur. Uluslararası finans kuruluşlarının yaratılmasının altında yatan fikir ve niyetler iyiydi ancak yıllar içerisinde bu niyetler değişmiştir (Stiglitz, 2006: 37).

Her ne kadar DTÖ ile yapılan tarım anlaşmaları tarım sektöründe etkili olsa da, asıl olarak tarım sektörünü olumsuz etkileyen faktörlerin başında IMF İstikrar Programı ve Dünya Bankası ile yapılan Yapısal Uyum Programları⁷² gelmektedir.

Türkiye tarımını derinden etkileyecek gelişmeler, IMF'nin de direktifleri ile özellikle 1999 tarihli niyet mektubundan sonra hayata geçilmek istenmiştir. Tarımla ilgili gerçekleştirilmek istenen belli başlı hedefler şunlardır:

- Destekleme alımı yapan kamuya ait kuruluşları ve bunların bütçeye olan yüklerini azaltmak,
- Tarımsal KİT'leri kısa zamanda özelleştirmek,
- Tarım Satış Kooperatif Birlikleri'nin tarım sektöründeki etkisini azaltmak, uzun vadede bu kuruluşları kapatmak,
- Taban fiyat uygulamasını kaldırmak,
- Girdi sübvansiyon oranlarını düşürmek, desteklemelerin kapsamını daraltmak, tarımsal kredi faiz oranlarını yükseltmek.

⁷² Türkiye, 1947 yılında IMF ve Dünya Bankası'na üye olmuştur. Türkiye IMF'ye 43 milyon \$ katılım payı ödeyerek üye olmuştur (Aysu, 2008: 154). İlerleyen yıllarda Türkiye IMF'deki kota payını arttırmıştır. IMF ile kredi anlaşmaları "niyet mektupları" verilerek yapılmaktadır. Türkiye ilk niyet mektubunu 1958 yılında vermiştir.

Yukarıda belirtilen hedeflerin temel amacı, devlet bütçesi içerisinde tarıma ayrılan kaynakların olabildiğince azaltılmasıdır. IMF, son dönemlerde vermeyi planladığı kredilerde, ön şart olarak bu hedeflerin gerçekleştirilmesini istemiştir.

2.6.2. IMF Niyet Mektuplarının Tarımın Özelleştirilmesi İle İlgili Bölümlerinin Değerlendirilmesi

IMF ile yapılan anlaşmalarda tarım sektörünün serbestleşmesi / özelleştirilmesi, görüşmelerin can alıcı konuları arasında yer almıştır. Aşağıda IMF niyet mektuplarının⁷³ tarıma yönelik özelleştirmelerle ilgili kısımları ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

9 Aralık 1999 tarihli niyet mektubunda, mevcut desteklemelerin aşamalı olarak kaldırılması ve yerine Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasına geçilmesi taahhüt edilmiştir. DGD uygulaması, tarımsal üretim sorunu olmayan ülkelerde uygulanabilen bir desteklemedir. Bizim gibi gelişmekte olan ve GSMH içerisinde tarımın önemli yer tuttuğu ülkeler için olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir desteklemedir. DGD sistemine geçilmesinin temel hedefi, tarımsal üretimi kısmak ve tarımsal desteklemelerin bütçe içerisindeki payını azaltmaktır.

Ayrıca destekleme fiyatlarının tahmin edilen dünya fiyatlarına uyarlanması, tarımsal kredi faizlerine uygulanan sübvansiyonların kaldırılması, destekleme fiyatlarının düşük tutulması, bu niyet mektubunda yer alan diğer taahhütlerdir.

10 Mart 2000 tarihli niyet mektubunda, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) özertleştirileceği ifade edilmiştir. Burada TSKB'lerin özertleştirilmesi karşılığında borçlarının silinebileceği amaçlanmaktadır. TSKB Kanunu ile kooperatif arsalarının satılması, tesislerin ve fabrikaların

⁷³ Bu kısımda yer alan Niyet Mektupları TC Merkez Bankası, (www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/IMFniyet.html/erişim 28.01.2010) sayfasından derlenmiştir.

piyasaya açılması kolaylaştırılırken, kooperatif birliklerinin mali destek alması ise zorlaştırılmıştır⁷⁴.

22 Haziran 2000 tarihli niyet mektubunda, TEKEL'in destekleme alımı yapan biriminin diğer ticari faaliyet yapan birimlerden ayrılması, alkollü içki üretiminde TEKEL'in tekel konumunun kaldırılması (dolayısıyla özel kesimin önünün açılması), TEKEL'in içki, tuz ve tütün üreten tesislerinin özelleştirilmesi taahhüt edilirken, Türkiye Şeker Fabrikaları (TŞFAŞ) ve ÇAY-KUR'un Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredileceği taahhüt edilmiştir.

18 Aralık 2000 tarihli niyet mektubunda, bir önceki niyet mektubundaki taahhütlere devam edilmiş; ayrıca TEKEL'in tütün alımlarından tamamen vazgeçeceği, Şeker Yasası'nın⁷⁵ çıkarılacağı taahhüt edilmiştir.

30 Ocak 2001 tarihli niyet mektubu, Kasım 2000 Krizinden sonra verilmiştir ve TEKEL'in özelleştirilmesi için Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredileceği taahhüt edilmiştir.

3 Mayıs 2001 tarihli niyet mektubunda, "Ziraat ve Halk Bankaları'nda, politik olarak bağımsız, Hazine'ye rapor veren bir ortak kurulun oluşturulması, yeni bir yönetimin atanması ve Yönetim Kurulu'nun bu bankaların özelleştirmesini hayata geçirmesi" ifadesine yer verilmiştir. Bilindiği üzere küçük çiftçinin kredi alabileceği kuruluşlardan birisi de Ziraat Bankası'dır. Bu açıdan Banka'nın özelleştirmesi küçük üreticiler açısından olumsuz sonuçlar doğurabilecektir.

Ziraat Bankası'nın özelleştirme gerekçelerinden birisi, bu bankanın yüksek miktarda görev zararının olduğu ve bunun nedeni ise tarımsal desteklemeler olduğudur. Ziraat Bankası'nın 1993–1994 ürün alım yılında pamukta prim uygulaması nedeniyle alacaklı olması, yıllar itibariyle görev zararlarının büyümesine ön ayak olmuştur (Özkaya vd. 2001: 20).

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız, 4572 Sayılı TSKB (Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri) Yasası, Kabul Tarihi 1 Haziran 2000, 16 Haziran 2000 tarihli Resmi Gazete

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız, 24378 Sayılı Şeker Yasası, Kanun No: 4634 Kanun Kabul Tarihi: 04.04.2001, Resmi Gazete Tarihi: 19.04.2001

TC Ziraat Bankası'na Hazine Müsteşarlığı tarafından yüksek kaynak aktarılmasının yegâne nedeni bu değildir. Bunun yanında, bazı batık bankaların Ziraat Bankası'na devredilmesi sonucu ciddi zararlar üstlenmesi, Hazine'nin iç borç ihalelerinde Ziraat Bankası'na faizleri aşağı çekme misyonu yüklenmesi, Banka'ya siyasi müdahaleler ve kötü yönetim gibi nedenler de sayılabilir (Kafaoğlu, 2001: 43).

26 Haziran 2001 tarihli niyet mektubunda, tüccarların hububat piyasasındaki faaliyetlerinin önünü açmak amacıyla, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) piyasayı düzenleme fonksiyonunun zayıflatılması taahhüt edilmiştir.

31 Temmuz 2001 tarihli niyet mektubunda, özellikle küçük çiftçi için hayati bir öneme sahip olan Ziraat Bankası'nın çiftçiye verdiği kredilerin azaltılacağı ve ilerleyen yıllarda tamamen ortadan kaldırılacağı taahhüt edilmiştir.

20 Kasım 2001 tarihli niyet mektubunda, Tütün Kanunu ilk taslağın Cumhurbaşkanı tarafından veto edildiğini; takiben yeniden Meclis'e sunulmuş olup, Meclis'in söz konusu Taslak Kanunu 2002 yılı Ocak ayı başında kabul etmesinin beklendiği ifade edilmiştir. Ayrıca Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, TEKEL'in ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirme planlarını, her ne kadar sözkonusu planların tamamlanması yasamaya ilişkin gecikmeler nedeniyle orijinal son tarih olan 2001 yılı sonunun ötesine kalabilecek olsa da, tamamlamaya çalıştığı belirtilmiştir.

18 Ocak 2002 tarihli niyet mektubunda, TEKEL'in sigara ve rakı üreten kısımlarının özelleştirilmesi taahhüt edilmiştir. Buna yönelik olarak JTİ'ye (Japon Tobacco International) satılmış, ancak bu satışı yargı organları durdurmuştur.

03 Nisan 2002 tarihli niyet mektubunda, TEKEL'in tütün ve alkollü içeceklerle ilgili işletmelerinin yeniden yapılandırma ve şirketleşme çalışmaları ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirme stratejisinin belirlenmesi konularındaki çalışmalar devam etmektedir, denilmektedir.

Ayrıca Ziraat Bankası'nın, daha önce verilen taahhütler doğrultusunda, yıl sonuna kadar 458 şubesinin kapatılacağı bildirilmiştir.

30 Temmuz 2002 tarihli niyet mektubunda, Özelleştirme Yüksek Kurulu TŞFAŞ'nin özelleştirilmesine ilişkin bir yol haritasını kısa zamanda onaylayacaktır, denmektedir. Yol haritası, verimli çalışmayan 5 şeker fabrikasının kapatılmasını, 2002 yılı Ekim ayı sonuna kadar 7 fabrikanın şirketlere dönüştürülmesini ve özelleştirmeye ilişkin hazırlık çalışmalarının 2002 yılı sonuna kadar tamamlanmasını öngörmektedir.

05 Nisan 2003 tarihli niyet mektubunda, Ziraat Bankası'nın özelleştirilme öncesi geçmiş yıllarda birikmiş olan tarımsal kredi stoğunun (geçikmiş alacakların) yeniden yapılandırılması taahhüt edilmiştir. Ayrıca, İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAŞ), Türkiye Zirai Donanım A.Ş. (TZDK)'nin satışına ilişkin ihalelerin açıldığı; Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın uluslararası danışmanlar ile çalışarak TEKEL için aşırı istihdam, borçlar ve fazla stoklara ilişkin stratejileri içeren bir özelleştirme planı oluşturduğu belirtilmiştir.

25 Temmuz 2003 tarihli niyet mektubunda, TEKEL'in özelleştirilmesi ile ilgili ihale duyurularının yapıldığı, bu kuruluşların satışının 2003 yılı sonuna kadar tamamlanacağı belirtilmiş; Türkiye Şeker Fabrikaları'nın satışıyla ilgili kapsamlı bir özelleştirme stratejisinin ÖYK tarafından kabul edildiği ve satışlara 2004 yılından itibaren başlanacağı belirtilmiştir.

31 Ekim 2003 tarihli niyet mektubunda, Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın özelleştirilmesinin, Pamukbank ve Vakıfbank'ın çözüme kavuşturulmasına ilişkin bir karar alınıncaya kadar ertelendiği belirtilmiştir. Ayrıca bu dönem özelleştirmelerden beklenen gelirin sağlanamadığı; ancak TEKEL'in 2003 yılı sonuna kadar özelleştirilmesinin tamamlanacağı, TŞFAŞ'in özelleştirilmesi ile ilgili kararlılığın devam edeceği vurgulanmıştır.

02 Nisan 2004 tarihli niyet mektubunda, Ziraat Bankası'nın özelleştirmeye hazırlanmasına ilişkin strateji ve detaylı bir eylem planı üzerinde çalışılmakta olduğu, TEKEL'in alkollü içkiler biriminin satışının

Şubat ayında tamamlandığı, TEKEL'in sigara biriminin satışına ilişkin yeni bir stratejinin 2004 yılı Nisan ayı sonuna kadar açıklanmasının planlandığı, 2004 yılı içinde Türkiye Şeker Fabrikaları'nın, en fazla yüzde 15 oranındaki hissesinin özelleştirilmesinin planlandığı belirtilmektedir.

15 Temmuz 2004 tarihli niyet mektubunda, Ziraat Bankası'na ilişkin stratejinin geliştirildiği ve Temmuz ayı sonuna kadar duyurulacağı belirtilmiştir. Amacın, bankanın yeniden yapılandırma işlemi tamamlanır tamamlanmaz ve piyasa koşulları elverdiğinde özelleştirilmesidir, denilmektedir.

26 Nisan 2005 tarihli niyet mektubunda, 2004 yılında kaydedilen olumlu gelişmeler sonrasında özelleştirme programının daha da ileri safhalara taşınmasının amaçlandığı, buna yönelik olarak 2004 yılında TEKEL'in Alkollü İçecekler İşletmesi'nin blok satışının gerçekleştirildiği; 30'un üzerinde kuruluşun özelleştirilmesi ile ilgili iyi bir başlangıç yapıldığı ifade edilmiştir.

24 Kasım 2005 tarihli niyet mektubunda, tarım sektörü ile ilgili özelleştirmelere detaylı yer verilmemiş; özelleştirme portföyünde kalan KİT'lerin gelecek dönemlerde özelleştirilmesine devam edileceği belirtilmiştir.

07 Temmuz 2006 tarihli niyet mektubunda, tarım sektörüne yönelik özelleştirmelere yer verilmemiş; sadece Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi ile ilgili Halk Bankası deneyimlerinden yararlanılacağı belirtilmiştir.

27 Kasım 2006 tarihli niyet mektubunda, TEKEL'in tütün birimi ve diğer kamu girişimlerinin özelleştirmeleri ile ilgili kapsamlı bir özelleştirme programına 2007 yılında da devam edileceği ifade edilmiştir.

01 Mayıs 2007 tarihli niyet mektubunda, Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi ile ilgili stratejinin belirlenmesi ve TEKEL'in tütün kısmının özelleştirilmesi ile ilgili kararlılığın devam edeceği belirtilmiştir.

28 Nisan 2008 tarihli niyet mektubunda, Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi ile ilgili kararlılığın devam edeceği ve TEKEL'in tütün işletmelerinin ihale sürecinin Şubat ayında tamamlandığı ifade edilmiştir.

Yukarıda bahsedilen niyet mektuplarında, ana hedefler arasında tarımsal KİT'ler ve tarıma kredi veren Ziraat Bankası'nın özelleştirmek olduğu görülmektedir. Özelleştirilemeyen Tarımsal KİT'lerin ise, işlevsizleştirilmesi veya bu kuruluşlar üzerindeki devlet denetiminin azaltılması veya ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.

1999 yılından günümüze kadar olan süreçte bu hedeflerin önemli ölçüde hayata geçirildiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar bazı tarımsal KİT'lerin özelleştirme programları, sendikalar, yargı kuruluşları⁷⁶ ve kamuoyu tarafından engellenmeye çalışılsa da IMF programlarında hedeflenen özelleştirmeler önemli ölçüde hayata geçirilmiştir.

Diğer taraftan IMF programlarında yer alan Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulaması (2009 yılından itibaren kaldırılmıştır), Türkiye tarımında olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulaması, üretmeyen, sadece devletten destek bekleyen bir çiftçi yapısı ortaya çıkarmıştır. Üretmeyen çiftçinin toprağa bağımlılığı ortadan kalktığı için kırsal bölge insanı kentlere göç etmiştir. İstanbul, Ankara gibi anakent illerinin nüfusu bir ülke nüfusunun büyüklüğüne ulaşmıştır.

IMF tarafından Ziraat Bankası'nın görev zararları nedeniyle özelleştirilmesinin istenmesi anlaşılabilir bir yaklaşımdır. Bankanın görev zararlarının önemli nedenleri arasında 2000 – 2001 krizlerinde özellikle Emlak Bankası'nın zararlarını üstlenmesidir. Ayrıca Banka, siyasi iktidarlar tarafından yıllarca aralık olarak kullanılmıştır. Ancak Bankanın küçük tarım üreticileri açısından önemi yadsınamaz. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Bankanın eski işlevine kavuşturulması gerekmektedir.

TMO, TEKEL, TSKB gibi tarımsal kuruluşlar piyasayı düzenlemede önemli fonksiyonları olan kuruluşlardır. IMF'ye verilen niyet mektupları ve bu doğrultudaki uygulamalarda bu kuruluşların fonksiyonları asgari düzeye indirilmiştir. Bugün tütün alımında TEKEL söz sahibi değildir. Veya Tarım

⁷⁶ Örneğin, Danıştay 13. Dairesi, 8 Aralık 2009 tarihli ihale ile özelleştirmesine karar verilen Türkşeker'e ait Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba şeker fabrikalarının özelleştirilmesini ve Elbistan, Elazığ, Erzincan ve Malatya fabrikaları için ihaleye çıkma kararlarını iptal etmiştir.

Satış Kooperatifleri'nin piyasada tarım ürünlerinin fiyatlarını belirlemede etkili olduğunu söyleyemeyiz.

2000 yılından itibaren uygulanan Dünya Bankası (DB) ile IMF'nin ortak programının tarımda beklenen sonuçları verdiği görülmektedir. Bu program çerçevesinde, tarımsal destekler önemli ölçüde azaltılmış ve niteliği değiştirilmiş, destekleme kurumları özelleştirilmiş veya tasfiye edilmiş, tarımsal kooperatifler zayıflatılmış, girdi desteği ve girdi üreten kamu iktisadi girişimleri tasfiye edilmiş ve dünya hammadde fiyatlarının yükselmesiyle tarımsal girdi maliyetleri hızla artmış, iç ticaret hadleri dönem boyunca tarım aleyhine seyretmiş, dolayısıyla piyasa egemenliği tarım sektörü aleyhine genişletilmiş, dış piyasalara karşı koruma düşürülmüş, uluslararası şirketlerin dış ve iç rekabet baskısının artması sonucunda tarımda geçimini sağlayamayan insanlar anakentlere göç etmek zorunda kalmışlardır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008: 169).

2.6.3. Dünyada Gerçekleştirilen Özelleştirmelerin Tarım Sektörü Bağlamında Değerlendirilmesi

Dünyada ilk özelleştirme uygulamaları 1980'li yıllarda İngiltere'de başlatılmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizleri aşma amacıyla özelleştirme programları uygulamaya sokulmuştur. Aynı dönemde Şili, Arjantin, Meksika gibi gelişmekte olan ülkelerde özelleştirme programları daha ziyade artan bütçe açıklarını kapatmaya yönelik iken; İngiltere gibi gelişmiş ekonomilerde piyasalarda rekabetin geliştirilmesi, devlet idaresinde israfın önlenmesi, tüketicilerin haklarının gözetilmesi gibi amaçlarla uygulamaya sokulmuştur (Şanöz, 2007: 22).

1980'lerden itibaren dünya genelinde özelleştirmelerden sağlanan toplam gelir bir trilyon doların üzerindedir ve bunun % 45-50'si gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir (Durmuş: 2008: 121). Kalan kısım ise gelişmiş batı ülkeleri tarafından elde edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen özelleştirmelerin, sektörel düzeyde yüzde dağılımı Tablo 24'te verilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, en fazla özelleştirme uygulamaları, alt yapıya yönelik sektörler ve finans sektöründe gerçekleştirilmiştir. Alt yapıya yönelik sektörler ve finans sektöründe gerçekleştirilen özelleştirmelerin, toplam özelleştirmeler içerisindeki payı % 70 civarındadır. Bu sektörleri % 15,6 ile enerji, % 12 ile imalat ve % 2,4 ile diğer sektörler takip etmektedir. Enerji, imalat ve altyapı sektörlerini sanayi sektörü başlığı altında değerlendirdiğimizde, dünyadaki özelleştirmelerde en büyük payın sanayi sektörüne ait olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 24: Sektörel Düzeyde Dünyada Gerçekleştirilen Özelleştirmeler

Enerji sektöründe % 15,6
Finans sektöründe % 35
Alt yapıya yönelik sektörlerde % 35
İmalat sektöründe % 12
Diğer % 2,4

Kaynak: www.öib.gov.tr. erişim: 07.03.2010

Diğer sektörler başlığı altında tarım, eğitim, sağlık işleri ve sosyal hizmetler, vb. sayılabilir ve bu sektörlerdeki özelleştirmelerin payı % 2,4'tür. Bu kapsamdaki özelleştirmelerin sadece tarım sektöründe yapıldığını varsaysak bile; tarım sektörüne yönelik özelleştirmelerin oldukça düşük düzeyde gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz.

Tablo 25'te değişik ülkelerde gerçekleştirilen özelleştirmelerin sektörel dağılımı yer almaktadır. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, özelleştirmeler daha çok enerji, finans, telekomünikasyon, ulaşım gibi sektörlerde yapılmıştır. Yine tarıma yönelik özelleştirmeler önemli boyutlarda değildir.

Tablo 25: Farklı Ülkelerde Sektörel Düzeyde Özelleştirme Uygulamaları

İngiltere	Petrol, haberleşme, havacılık, finans, telekomünikasyon
Almanya	Maden, otomotiv, enerji, havacılık, finans, telekomünikasyon
Fransa	Finans, sanayi, otomotiv, tütün
ABD	Yerel hizmetler, posta, sağlık, petrol, demiryolu
Japonya	Telekomünikasyon, tütün, demiryolu,
İtalya	Telekomünikasyon, enerji, imalat, finans
Romanya	Konut, tarım
Ukrayna	Telekomünikasyon, doğalgaz,
Kırgızistan	Sanayi, inşaat, tarım-orman, ticaret, hizmetler

Kaynak, Çetinkaya, 2007: 123-134

Sonuç itibariyle dünyada gerçekleştirilen özelleştirmelere bakıldığında tarım sektörü neredeyse yok denecek kadar az bir paya sahiptir. Daha önceki bölümlerde açıkladığımız üzere, Türkiye’de tarım sektörüne yönelik özelleştirmelerin toplam özelleştirmeler içerisindeki payı % 3,5 – 4 civarındadır. Buradan hareketle Türkiye’de tarım sektörüne yönelik özelleştirmelerin, diğer ülkelerin ortalamasına yakın olduğu söylenebilir.

2.7. Tarımla İlgili Sosyal ve Ekonomik Veriler Bağlamında Değerlendirilmesi

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, toplam nüfusun neredeyse onda dokuzu kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. Bu oran ilerleyen dönemlerde düşmüştür. 2010 yılı itibariyle tarımdaki istihdam oranı % 24’e kadar inmiştir. Tarımın GSMH payı 1925’te % 41 iken günümüzde bu oran % 8’e kadar gerilemiştir. Bu durum ihracat rakamlarına da yansımış; % 70’in üzerinde olan tarımın ihracat içerisindeki payı günümüzde % 5’e (ithalatın payı % 4’e) kadar gerilemiştir (TÜİK, İstatistikler/ www.tuik.gov.tr. erişim: 10.07.2010).

Tarımın GSMH içerisindeki payının bu derecede aşağı doğru inmesinin önemli gerekçeleri vardır. Cumhuriyetin ilanından itibaren devletin tarımı ihmal etmesi beklenemezdi. Çünkü sanayiye dayalı bir ekonomik yapıya geçmek için şartlar uygun değildi. Bu dönemde tarımsal KİT'lere ağırlık verilmiştir. 1923 yılında Uşak ilinde şeker fabrikasının kurulması, devletin bu dönemde tarımsal KİT'lere önem verdiğini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de tarıma yönelik korumacı politikalara devam edilmiştir. Bu dönemde tarımsal girdi kullanımı (traktör, tohum, ilaç, kimyevi gübre gibi) artmıştır. Bunun en önemli nedeni, bu dönemde kurulan tarımsal KİT'lerdir.

24 Ocak 1980 Kararları, tarım sektörünü önemli ölçüde etkilemiş; ilk özelleştirmelere tarımsal KİT'lerden başlanmıştır. Tarım ürünleri fiyatlardaki kontroller kaldırılmış, desteklenen ürün sayısı azaltılmış, tarımsal ithalata yönelik politikalar hayata geçirilmiştir.

Türkiye, tarıma dayalı bir ekonomik yapıdan hızla uzaklaşmıştır. Bunun en önemli nedeni, neo-liberal politikalar çerçevesinde tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi, işlevsizleştirilmesidir. Tarıma yönelik özelleştirme ve deregülasyon politikaları, tarım sektörünün büyük sermaye grupları ve uluslararası tarım kuruluşlarının denetimine geçmesine neden olmuş ve nihayetinde tarımsal kazançların cazibesini yitirmesi ile küçük üreticiler kentlere göç etmek zorunda kalmıştır.

2.8. Tarımda Özelleştirmelerin Tarımda Yaşanan Sorunlara Etkisinin Değerlendirilmesi

Tarım sektörüne yönelik özelleştirme uygulamaları, genel olarak tarımda yaşanan sorunları daha da arttırmıştır. Türkiye'nin son 50 yılına damgasını vuran kentlere göç olgusu, tarımda özelleştirmeler sonrası daha

da büyük sorun haline gelmiştir. Metropol kentlerinin nüfusunun milyonlarla ifade edilmesi bunu açıkça ortaya koymaktadır.

TEKEL, EBK, SEK gibi tarımsal KİT'lerin, ülkemizin gelir seviyesi düşük olan bölgelerindeki üretim tesislerinin kapatılması veya bu tesislerinin nüfusun daha fazla olduğu bölgelere alınması sonrası, işsiz kalan bölge insanları kentlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, EBK'nın Elazığ, Tatvan, Bayburt gibi yörelerdeki üretim tesislerinin kapanması, yöre hayvancılığı ve tarımı için sonun başlangıcı olmuş; hayvancılık ve tarımsal üretimden ümidini kesen üreticiler ve tarım çalışanları kentlere göç etmiştir.

Günümüzde tarım ürünleri fiyatlarının (örneğin, et fiyatları) çok yüksek olmasının önemli bir nedeni, EBK gibi hayvancılık piyasasını düzenlemede önemli fonksiyonlara sahip olan kamuya ait tarımsal işletmelerin özelleştirilmeleridir. Bunun dışında SEK, YEMSAN gibi tarımsal KİT'ler ve kooperatifler de benzer işlevlere sahiptir.

Fiyatların yükseldiği dönemlerde, tarımsal KİT'ler, tarım ürünlerini daha düşük fiyatlarla piyasaya sunarak, piyasaların belli firmaların eline geçmesini önlemede araç olarak kullanılabilir. Tarım ürünleri fiyatlarının önemli ölçüde piyasaya bırakılması sonucu tarımda küçük üreticilerin bu alandan çekilmesi ve fiyatların birkaç büyük firma tarafından belirlenmesi sonucunu doğurmuştur. Diğer bir ifade ile tarım ürünleri piyasasında oligopol yapı güçlenmiştir.

Tarımsal KİT'lerin piyasadan çekilmesi sonucu, her türlü firma ve kişi tarım ürünleri piyasasına girmiş, tarım ürünlerindeki denetim etkin bir şekilde yürütülememiş, piyasaya sunulan bazı tarım ürünleri insan sağlığını tehdit eder düzeye gelmiştir. Piyasaya kaçak et girmesi, temel gıda ürünlerinin uygun olmayan koşullarda üretilmesi, kamuoyunda sıkça görülen hadiselerdir.

Kamuya ait tarımsal işletmeler, tarımsal piyasaları denetleyecek veya düzenleyebilecek sayıda ve güçte olmalıdır. Tarımsal KİT'lerin regülatif yönünün güçlendirilmesi; tarım ürünlerinde yaşanan haksız rekabet, insan

sağlığını tehdit eden kontrolsüz üretim, tarımsal göç ve istihdam gibi tarımın temel sorunlarını çözmeye önemli birer araç olarak kullanılabilir.

Tohum, gübre, ilaç, gibi tarımsal girdi sağlayan KİT'lerin (YEMSAN, SEK, EBK) geleceğe yönelik sonuçları fazla düşünülmeden özelleştirilmesi, tarım sektörünün içinde bulunduğu sorunları daha da arttırmıştır. Ayrıca TARİŞ, ÇUKO-BİRLİK, TRAKYA-BİRLİK, FİSKO-BİRLİK gibi tarım satış kooperatifleri birliklerinin destekleme alımlarından vazgeçmesi, buradan yararlanan kuruluşlara devlet desteğinin ortadan kalkmasına ve bu birliklerin piyasayı regüle etme fonksiyonunun ortadan kalkmasına neden olmuştur. Diğer taraftan tarımsal kuruluşların yönetimine hükümetlerin müdahalesi devam ettiği için, bu kuruluşların verimliliği tartışılır hale gelmiş; hatta IMF'nin gözden geçirmesine konu olmuştur.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü'nün yaptığı "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi" araştırmasına göre, Türkiye'de tarımsal KİT'ler diğer ülkelerdeki örneklerinden farklı olarak, özelleştirme uygulamalarında yeterince deneyim kazanılmadan ve özelleştirme uygulamalarının ilk yıllarında programa alınmış; işletmeler çoğunlukla kuruluş amaçları ve işlevleri dikkate alınmadan, yapılan ihalelerde en yüksek teklifi veren firmalara devredilmiş; sonuçta birçok işletme faaliyet alanından çekilmiş, üretim ve istihdamda önemli oranlarda azalma olmuş, verimlilik ve kârlılık tarım ürünlerinde istenilen düzeye çıkarılamamıştır (www.tarim.gov.tr/yayinlar, erişim: 14.10.2010).

3. TARIMDA ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARINA YÖNELİK ÖNERİLER

Özelleştirmenin temel gerekçelerinden birisi olan sermayenin tabana yayılması ve piyasaların önünün açılması görüşü, tarıma yönelik özelleştirmelerde gerçekleşmemiştir. Tarımsal kuruluşların önemli bir kısmının blok satış yöntemi ile özelleştirilmesi sonucu, sadece mülkiyet yapısı değişmiş; ancak tekelci/oligopolcü yapı önemli ölçüde korunmuştur. Bu durumda yapılması gereken, öncelikle piyasaların rekabetçi yapısının güçlendirilmesidir.

Tarımda özelleştirmelerle ilgili bağımsız ve düzenleyici bir kuruluş oluşturulması gerekmektedir. Bu kuruluş eliyle tarımda özelleştirme öncesi gereken ön çalışma yapılmalı, kuruluşlar üretim, verimlilik, karlılık yönleri ile analiz edilmeli, özelleştirmelerin kamu yararı açısından değerlendirmesi yapılmalı ve özelleştirme sonrası kuruluşlara asgari üretim taahhüdü getirilmelidir.

3.1. Tekelleşmenin Önlenmesi ve Uygun Bir Rekabet Ortamının Yaratılması

Özelleştirme tartışmalarının başat konularından birisi de kamuya ait işletmelerin tekelci bir yapıya sahip olduğu ve piyasaların etkin işleyişini bozduğudur. Yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği üzere, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi sonrası tekelci yapı önemli ölçüde değişmemiş, devletin mülkiyetinde olan bir kuruluş özel kesimde faaliyette bulunan firma veya firmaların mülkiyetine geçmiş; diğer bir ifade ile mülkiyet yapısı değişirken tekelci yapı korunmuştur.

Türkiye'de özelleştirme uygulamalarının karlılık ve verimlilik göstergelerindeki değişmelerle ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Söz konusu araştırmalarda, mülkiyet şekli ile firma etkinliği arasında bir ilişki olmadığı ortaya konularak, özelleştirmenin etkinlik sağlamada yeterli koşul

olmadığı, piyasa yapısının da çok önemli olduğu vurgulanmış, özel sektörün kamudan daha etkin çalıştığına tespit edilememesinin yanı sıra, özelleştirilen fabrikaların da etkinliklerinde özelleştirme sonrası herhangi bir değişiklik olmadığı doğrultusunda sonuçlara ulaşılmıştır (Öztürk, 2008: 57).

Özellikle blok satış yöntemi, özelleştirmeler sonrası tekeli yapının ortaya çıkmasına veya korunmasına neden olmaktadır. KİT'lerin özelleştirilmesinde halka arz yöntemi tercih edilmelidir. Hisse senedi satışlarında büyük ölçekli firmalara alımlarında belli oranlarda sınırlamalar getirilmez. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, tarımsal KİT'lerin özelleştirme ihalelerinde bu hususa yer vermelidir.

Özelleştirmeler sonrasında uygun bir rekabet ortamının yaratılması ancak ülke ekonomisinin istikrara kavuşturulması ile ilgilidir. Piyasaların yapısı, özelleştirmeler öncesi dikkate alınması gereken bir husustur. Rekabetçi ve etkin işlemeyen piyasalarda özelleştirmeye gitmek tekelleşmeye ve fiyatların artmasına neden olabilmektedir. Nitekim tarımsal kuruluşların özelleştirilmesi sonrasında et, süt, gübre yem gibi tarımsal ürün ve girdilerde fiyatlar, tüketicinin ve küçük üreticinin aleyhine gelişmiştir.

3.2. Özelleştirme Yasasının Yeniden Düzenlenmesi

Ekonomik yapısı güçlü olan ülkelerde, özelleştirme sonrası işten çıkarılan işçilerin iş bulma olanağı daha yüksektir. Ülkemizde özelleştirmeler sonrası çalışanlar ya işsiz kalmakta ya da 4-C uygulamaları ile iş güvencesinden yoksun bırakılmaktadır. TEKEL'in özelleştirme sürecinde 4-C uygulaması kamuoyunda geniş tartışma alanı bulmuştur.

Özelleştirme yasasında ve özelleştirme ihalelerinde asgari üretim taahhüdünün yanında, çalışanlara yönelik iş güvencesi hüküm altına alınmalıdır. Özelleştirilen kuruluşlarda "verimsiz" olarak tanımlanan çalışanlar aynı sosyal haklar ve ücretleri ile başka bir kuruma alınmalıdır. Hatta

özelleştirilmesine karar verilen kuruluş, kamuoyuna ilan edilmeden önce çalışanları için ön çalışma yapılmalı ve özelleştirme sonrası nerede istihdam edileceği planlanmalıdır. Bununla ilgili hükümetler, sendikalar ve diğer ilgili sivil toplum kuruluşları ile birlikte çalışmalıdır.

3.3. Gelir Dağılımı ve Bölgesel Gelişmişlik Farklarının vb. Dikkate Alınması

Ülkemizin bazı bölgelerinde (Muş, Hakkâri gibi) kişi başına milli gelir bin doların altındadır. Bu bölgelere yatırım yapmak kaçınılmaz bir gerçektir. Tarım ve hayvancılığın ve önem arz ettiği bu bölgelerde et, süt gibi tarım ürünlerinde üretim tesisleri oluşturmak istihdam ve gelir dağılımı üzerinde olumlu etkiler yaratacaktır. Tarımsal KİT'ler (SEK, EBK gibi) bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla bahsedilen bölgelere üretim işletmeleri kurmuşlardır. Ancak durum tersine işlemektedir. Diğer bir ifade ile var olan tarımsal kuruluşlar, özelleştirmeler sonrası ya üretimleri durdurulmuş ya da tamamen kapatılmıştır.

SEK özelleştirildikten sonra bazı bölgelerdeki fabrikaları (Çorum, Siverek, Trabzon gibi) üretimini durdurmuştur. Aynı durum TEKEL, EBK, YEMSAN gibi kuruluşlarda da yaşanmıştır. Herhangi bir bölgede kapanan bir işletme o bölgenin sosyal ve ekonomik yapısında bozulmalara neden olmaktadır. Kentlere göç bunun en önemli ve doğal sonucudur.

Bu gerekçelere dayalı olarak bölgelerin gelişmişlik düzeyi dikkate alınmalı; bölge için hayati öneme sahip tarımsal kuruluşlar ya özelleştirme yerine teşvik edilmeli, desteklenmeli ya da özelleştirme sonrası asgari üretim taahhüdü şartı getirilerek kapanmasının önü kesilmelidir.

3.4. Fiyat, Üretim, Yatırım Gibi Konularda Bağımsız Düzenleyici Kurumlar Oluşturulması

Ülkemizde 2000'li yılların başında yaşanan krizle beraber, bankacılık sektöründe, enerji piyasasında, tütün ve şeker gibi tarım ürünlerinde vb. bağımsız düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ve kurullar oluşturulmuştur. Bu kuruluşlar fiyat, üretim, yatırım gibi konularda düzenleyici ve denetleyici (regülatif) yönüyle faaliyet göstermektedirler.

Benzer bir kurul veya kuruluş, tarımda özelleştirme öncesi ve sonrası kuruluşları izleyen ve denetleyen yapıda oluşturulmalıdır. Bu kurul siyasi otoriteden bağımsız tamamen uzman ve akademisyenlerden meydana gelmelidir. Ancak böyle bir bağımsız yapı özelleştirmelerin başarısını ölçülebilir ve kamuoyunu doğru bir şekilde bilgilendirebilir.

3.5. Uluslararası Ticaret ve Finans Kuruluşları Kararlarının Doğru Analiz Edilmesi

1980'lerin başında tarım ürünlerinin ithalatının serbest bırakılması, piyasa yapısı güçlü olmayan ülkemizin tarım ürünlerinde dışarıya bağımlılık sonucunu doğurmuştur. Yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği üzere GATT ve DTÖ süreçlerinde gelişmiş ülkeler, bazı tarım ürünlerinde Türkiye gibi ülkelerin uluslararası piyasalarda söz sahibi olmasını istememektedirler.

Buğday, pamuk, fındık gibi tarım ürünlerinde dünya piyasalarında söz sahibi olan ülkemiz, tarımsal desteklemelerdeki yanlışlıklar, özelleştirme ve işlevsizleştirme ve deregülasyon politikaları sonucu karar verici konumundan uzaklaşmıştır.

Küreselleşme kaçınılmaz bir gerçektir. Ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal, idari yapılarında önemli değişiklikler yaratmaktadır. Türkiye gibi piyasa yapısı kırılgan yapıya sahip ve tarımın ekonomik yapı içerisinde

önemli yer tuttuğu ülkelerde, tarımsal piyasaların kendi kaderine terk edilmesi geri dönülmesi zor olan sonuçlar doğurmaktadır.

3.6. Tarımsal Üretimin Cazip Hale Getirilmesi

5488 sayılı ve 18.4.2006 tarihli Tarım Kanunu'nu, "tarım sektörü desteklemeleri için ayrılan kaynağın GSYH'nın yüzde 1'in altına inmemesine, sektörün önem ve özellik arz etmesi nedeniyle, özen gösterilmelidir" demektedir. Ancak ülkemizde tarımsal desteklemelerin GSYH içerisindeki payı %0,5 civarındadır.

Tarım sektörü, Tarım Kanunu'nda da belirtildiği gibi, ülke ekonomisi için önem arz etmektedir. Bu durumda Tarım Kanunu'nda belirtilen hedef rakamın (GSYH'nın %1'i) gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde tarımsal desteklemelerin bütçe içerisindeki payı % 2'dir. AB bütçesinin yaklaşık yarısı her yıl ortak tarım politikalarına aktarılmaktadır. AB ve ABD'de tarımsal desteklemeler üretimi artırıcı etkilere sahipken; ülkemizdeki tarımsal desteklemeler dağınık bir yapıya sahiptir ve geçmiş uygulamalara bakıldığında, üretim üzerindeki etkisi yeterli düzeyde değildir.

Tarım ürünleri desteklemelerinde doğru kararlar alınıp uygulanması gerekmektedir. Örneğin, tarımsal desteklemelerde üretimi ve ihracatı arttırıcı politikalar uygulanmalıdır. Tarım ürünlerinde ihracatçı konumunda olduğumuz buğday, pamuk, fındık gibi tarım ürünlerinin desteklemelerine devam edilmelidir. Ancak bu durumda, tarım üreticisi üretime devam eder ve büyük kentlere göç etmek zorunda kalmaz.

Tarımsal üretim ve işletmelerin artması, EBK, TMO, TŞFAŞ, TİGEM gibi tarımsal KİT'lerin işlerliğini arttıracaktır. Bu kuruluşların destekleme alımı yapması yanında, tarım sektörüne yönelik düzenleyici, denetleyici yönünün güçlendirilmesi, Türkiye tarımı üzerinde olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Yukarıda bahsedilen hususlar dikkate alınmadan kısa dönemde bütçe açıklarını kapatmak için, devlete gelir sağlamayı hedefleyen, öncelikleri doğru belirlenmemiş bir şekilde özelleştirme yapılmasının, ekonomide yarardan çok zarar getireceği kaçınılmaz bir gerçektir (Öztürk, 2008: 56).

Özelleştirmenin birinci hedefinin gelir yaratmak değil, verimsiz oldukları öne sürülen kamu kuruluşlarını özel sektör eliyle verimli hale getirmek olduğu savından hareketle, özelleştirme ve regülasyon politikalarının birlikte yürütülmesi gerekmektedir (Durmuş, 2008: 123). Aksi halde, iktisadi etkinlikten uzaklaşmakta, oligopol veya monopol piyasa yapısı güçlenmektedir. Bu durumda devletin regülatif politikalara ağırlık vermesi kaçınılmaz bir gerçektir.

SONUÇ

Tarım ve hayvancılık ülke ekonomisi için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Tarımda üretici ve ihracatçı konumda olan ülkemiz son yıllarda uygulanan yanlış politikalar, küreselleşme ve neo liberalizmin yaygınlaşması ve beraberinde gelen özelleştirmeler sonucu, üretemeyen uluslararası kuruluşların yönlendirdiği bir ülke haline gelmiştir.

AB ve ABD'de tarım üreticileri yüksek oranda desteklenirken, Türkiye'de tarımsal desteklemelerin yanlış uygulanması ve bütçe içerisindeki payının düşük olması, özelleştirilme ve işlevsizleştirilmesi sonucu, tarım sektörünün GSMH payı önemli ölçüde düşmüş, tarım sektörü cazibesini yitirmiştir.

Özellikle AB ülkeleri tarımsal desteklemeleri, tarımda devletin etkinliği ve denetimi arttırırken, Türkiye'nin tarım ve hayvancılık ile ilgili kamu işletmelerini "sat kurtul" anlayışıyla özelleştirmesi uzun dönemde ekonomik ve sosyal sorunları da beraberinde getirmesi kaçınılmazdır.

Devletin tekelinde olan bir işletmenin verimli işletilmesi hükümetlerin izleyeceği doğru politikalara bağlıdır. Türkiye'deki özelleştirmelerde genellikle sonuçlardan hareket edilerek bir yargıya varılmakta; özelleştirme sürecine kadar kuruluşların ne şekilde yönetildiği üzerinde pek durulmamaktadır.

Tarımsal KİT'leri birer ticari kuruluş olarak görmek, bu kuruluşların kurulma gerekçelerine aykırıdır. TŞFAŞ, TEKEL gibi tarımsal KİT'ler buldukları yörelere hizmet götüren, bölgesel istihdam yaratarak göçü önleyen, bölgeler arasındaki gelir dağılımını dengeleyen, diğer sektörlerle girdi sağlayan kuruluşlardır. Bu açıdan kuruluşların zarar etmesi anlaşılabilir bir olgudur.

1980'lerden itibaren KİT'lere yönelik yenileme çalışmalarına önem verilmemiştir. Özellikle tarım sektöründeki KİT'lere yönelik yatırımlar azaltılmış, sistemin artan finansman gereksinimlerinin bütçeden ve TCMB dolaysız kredilerinden karşılanmasına engel olunmuştur. Böylece KİT'ler

1980'lerin sonundan itibaren ciddi bir kriz ortamına sokulmuş ve KİT'lere yönelik özelleştirme çalışmalarının alt yapısı hazır hale getirilmiş, bu durum tarımsal KİT'leri de önemli ölçüde etkilemiştir.

Tarım sektörüne yönelik en ağır ve yıkıcı uygulamalar küreselleşme sürecinde yaşanmaktadır. Türkiye'de tarım sektörüne yönelik serbestleşme ve özelleştirme uygulamaları 1980 sonrası hız kazanmıştır. Bu dönemde, hükümetler arkalarına aldıkları uluslararası destekle, tarımsal kuruluşların özelleştirmesi programlarını kısa sürede hayata geçirmişlerdir. IMF ve Dünya Bankası'nın desteğini alan uluslararası tarım şirketleri, Türkiye'de tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesini istemiştir. Buna yönelik yasal engeller, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren kaldırılmıştır.

GATT ile başlayan, DTÖ ile devam eden tarımda serbestleşme ve özelleştirme anlayışı, 1980 sonrası Türkiye'de önemli ölçüde hissedilmiştir. Bu doğrultuda destekleme alımı yapan kamuya ait kuruluşlar ve bunların bütçeye olan yükleri azaltılmış, tarımsal KİT'ler kısa zamanda özelleştirme programlarına dahil edilmiştir. Tarım Satış Kooperatif Birlikleri'nin tarım sektöründeki etkisi azaltılmış, uzun vadede bu kuruluşları kapatmak, taban fiyat uygulamasını kaldırmak, girdi sübvansiyon oranlarını düşürmek, desteklemelerin kapsamını daraltmak, tarımsal kredi faiz oranlarını yükseltmek gibi hedefler hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Tarımda serbestleşme ve özelleştirme hedeflerine yönelik olarak Dünya Bankası ve IMF ile yapılan anlaşmalarda, tarımsal KİT'lerin sayısının azaltılacağı, tarıma yönelik desteklemelerin bütçe içerisindeki payının düşürüleceği taahhüt edilmiştir. Buna yönelik olarak TSEK, YEMSAN, TEKEL, TÜGSAŞ gibi tarımsal KİT'ler özelleştirilmiştir. Ayrıca TSKB, TMO gibi tarıma girdi ve kredi sağlayan kuruluşların tarım sektörüne yönelik işlevleri zayıflatılmıştır.

Özelleştirmeler sonucu, devletin tarım sektöründeki payı ve tarım ürünleri denetimindeki etkinliği önemli ölçüde düşmüştür; bu piyasalar küresel güçlerin egemenliğine geçmiştir. TEKEL'in tütün kısmının British Amerikan

Tobacco - BAT'a geçmesi buna verilebilecek iyi örneklerden birisidir. Bu durum, özelleştirmelerin temel gerekçelerinden birisi olan sermayenin tabana yayılması iddiasına da ters düşmektedir. Devletin tekelinde olan tarımsal işletmeler genellikle blok satış yöntemi ile tek bir firma/konsorsiyuma devredilmiş ve tekelci yapı özelleştirmelerden sonra da devam etmiştir.

Özelleştirme öncesi ve sonrası şirket değerlendirmelerine bakıldığında, yıllık üretim miktarında çok önemli değişimin olmadığı; hatta bazı işletmelerde üretim miktarının düştüğü görülmektedir. Örneğin, SEK'in özelleştirilmesinde, özelleştirme öncesi işletmelerdeki toplam süt üretimi 185.262 bin litre iken, bu sayı özelleştirme sonrası 142.219 bin litre civarına gerilemiştir. Ayrıca özelleştirme sonrası tarımsal işletmelerde çalışan işçi sayısı azaltılmıştır. Örneğin EBK'nın özelleştirme öncesi çalışan sayısı 1100 iken, bu sayı 600'e kadar düşmüştür.

Burada göz ardı edilmemesi gereken noktalardan birisi de tarım ve hayvancılığın bölgesel gelişmede üstlendiği fonksiyonlardır. Örneğin, EBK'nın Yüksekova, Kızıltepe, Tatvan, Elazığ, Kars, Şanlıurfa gibi ülkenin geri kalmış bölgelerinde kombine tesisler açması, bölgenin sosyo-ekonomik gönden gelişmesine de katkıda bulunmaktadır.

Hayvancılık ve tarımla ilgili kamu kuruluşlarını sadece piyasa anlayışı ile değerlendirmek, zarar eden, verimli olmayanları kapatmak veya özelleştirmek bu kuruluşların var olma nedenlerini dikkate almamanın bir sonucudur. Türkiye'de kurulan tarımsal KİT'lerin verimlilik, kalkınma gibi iktisadi amaçlarının yanında, istihdam ve gelir dağılımında adalet gibi sosyal fonksiyonları da vardır.

Gelişmiş ekonomiler, tarımsal kuruluşların özelleştirilmesinde kooperatiflere öncelik tanırken, ülkemizde kooperatiflerin payının düşük (örneğin süt piyasasında %5) olması, küçük tarım üreticilerinin piyasadan çekilmesi; tüketicilerin ise kartellerle karşı karşıya bırakılmasına neden olmuştur. Bu açıdan özelleştirme /özerkleştirmelerde kooperatiflerin temel fonksiyonları göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Tarımsal işletmelerin özelleştirilmesinde göze çarpan noktalardan birisi de özelleştirme sonrası varolan işletme/fabrika sayısının azaltılmasıdır. Örneğin, YEMSAN'ın özelleştirilme tarihinden itibaren sadece bir yıl içerisinde sahip olduğu 26 fabrikadan 11'i kapatılmıştır. Kapatılacağı bilinmesine rağmen neden işletmeler satın alınmaktadır? Bu sorunun cevabı, işletmelerin üzerinde bulunduğu arazilerin değerindedir. Arazilerden elde edilecek rant beklentisi, satın almak isteyen kuruluşlara çok cazip gelmektedir.

Tarımsal desteklemelerin, bütçe içerisindeki payının yeterli düzeyde olmadığı ve uygulama sonuçlarına bakıldığında tarımsal üretimi geliştirmek amacıyla uzak olduğu görülmektedir. AB, Ortak Tarım Politikaları'na bütçesinin yaklaşık yarısı oranında kaynak ayırırken; Türkiye'de tarımsal desteklemelere 2010 yılı itibariyle bütçeden yaklaşık % 2 oranında kaynak ayrılması, hükümetlerin tarım sektörüne gereken önemi vermediklerini göstermektedir. Devletin tarım sektöründen önemli ölçüde çekilmesi sonucu, ülkemiz Avrupa Birliği üreticilerinin açık pazarı haline gelmiştir.

Bütün bunlar tarımsal üretimi önemli ölçüde düşürmüş, kendine yeterlilik tartışılır hale gelmiş, bazı tarım ürünlerinde ithalat ön plana çıkmış, tarımsal üretim faaliyeti cazip bir geçim alanı olmaktan çıkmış, tarım sektöründe gelir dağılımı bozulmuş, tarım sektöründe umduğunu bulamayan insanlar metropollerde birikmiş ve Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik alt yapısı önemli ölçüde zedelenmiştir.

Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesinde, kamusal yararın korunması için yapılması gereken, ilgili üreticilerin örgütlenmeleri, uygun kredi koşullarında desteklenmeleri ve tesislerin bu örgütlere devredilmesidir. Ancak bu şekilde mülkiyet tabana yayılır ve tarımsal üretimde etkinlik artırılır. Tarımda özelleştirmeci uygulamalar yerine, kamu işletmeciliğinde üretim ve verimliliğin daha da artırılabilmesine katkıda bulunabilecek düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Güneri; **KİT'ler ve Özelleştirilmeleri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.
- AKDOĞAN, Abdurrahman; **Kamu Maliyesi** Gazi Kitabevi, 2002.
- AKTAN, Coşkun Can; **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, Bilkom Yayıncılık, İzmir, 1987.
- ALTIERİ, Miguel, A.; "Sanayileşen Tarımın Ekolojik Etkileri ve Gerçek Sürdürülebilir Çiftçilik", **Monthly Review**, c. 50, Sayı: 3, Temmuz / Ağustos 1998, çev: Arslan B. Kafaoğlu, 1998.
- AMİN, Samir; "Dünya Yoksulluğu Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi" **Mülkiye Dergisi**, (Küresel Kapitalizm Kıskaçında Tarım Gıda ve Köylülük Özel Sayısı), Bahar 2009, Cilt XXXIII, Sayı 262, Ankara, 2009.
- ARDOR, Hakan Naim, ÖZTÜRK, Fahriye; "Tam Üyelik Öncesinde Türk Tarımının AB Tarımı Karşısındaki Durumu ve Ortak Tarım Politikalarına Uyum Sorunu" Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü **Ekonomik Yaklaşım Dergisi** 15. Cilt, Sayı 52–53, Ankara, 2004.
- ATAÇ, Beyhan, ÇAKIR, Tayfun, DÖNMEZ, Recai, HEPER, Fethi, MOĞOL, Tayfun, VARGAN, Nezih; **Kamu Maliyesi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1682, Eskişehir, 2006.
- AYSU, Abdullah; **Avrupa Birliği ve Tarım** Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- AYSU, Abdullah; **Küreselleşme ve Tarım Politikaları**, Su Yayınları, İstanbul, 2008.
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER; **2008 Kavşağında Türkiye**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

BAŞBAKANLIK Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, (www.öib.gov.tr/Yayınlar, Uygulamalar/2010).

BAŞBAKANLIK Yüksek Denetleme Kurulu “**Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve Özelleştirme Fonu 2003 Yılı Raporu**” (www.ydk.gov.tr/Yayınlar/2009).

BATIREL, Ömer F., ATAÇ, Beyhan, COŞKUN, Gülay, FALAY, Nihat, MOĞOL, Tayfun; **Devlet Bütçesi**, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1686, Eskişehir, 2006.

BATUR, Fulya; “Avrupa Birliği, Tarımın Yeni Yüzü - Ortak Tarım Politikasının Sağlık Taraması, Ortak Piyasa Düzenleri ve Öngörülen Yeni Düzenlemeler” **TOBB - Ekonomik Forum Dergisi**, Ankara, Ağustos, 2008.

BÜLBÜL, Duran, EJDER, Haydar Lütfü, ŞAHAN, Özgür; **Devlet Bütçesi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.

ÇALIŞKAN, V., TÜRKEŞ, M.; “DTÖ’nün Ekonomi Politikası ve Türkiye Tarımı Üzerindeki Etkileri”, **Türktarım Dergisi**, Sayı 162, 2005.

ÇETİNKAYA, Özhan; **Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Özelleştirme**, Ekin Basın Yayın, Bursa, 2007.

DERNEK, Zeynep; **Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği**, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No: 56, Isparta, 2005.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI - Kalkınma Planları (www.dpt.gov.tr/2009).

DİNLER, Zeynel; **Tarım Ekonomisi**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.

DURMUŞ, Mustafa; **Kamu Ekonomisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.

ERAKTAN, G., **Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası**, Uzel Yayınları, İstanbul, 2001.

ET ve BALIK KURUMU GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (EBK),
(www.ebk.gov.tr/2010).

FOSTER, Bellamy F., MAGDOFF, Fred; “Liebig, Marx ve Toprağın verimliliğinin Tükenişi”, **Monthly Review**, c. 50, Sayı: 3, Temmuz / Ağustos 1998, çev: Arslan B. Kafaoğlu, 1998.

GAYTANCIOĞLU, Okan; **Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:14, İstanbul, 2009.

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş (GÜBRETAS) ([www.gubretas.com.tr /2010](http://www.gubretas.com.tr/2010)).

HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

HEFFERMAN, William D.; “Tarım ve Tekelci Sermaye”, **Monthly Review**, c. 50, Sayı: 3, Temmuz / Ağustos 1998, çev: Arslan B. Kafaoğlu, 1998.

ISO, 500 Büyük Firma, Ağustos, 2008 (<http://www.iso.org.tr/Yayınlar/2010>).

İNCE, Macit; **Devlet Borçları ve Türkiye**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001.

KAFASOĞLU, Aslan B; **Tarım, Bolluk İçinde Yoksulluk**, Kaynak Yayınları, 337, İstanbul, 2001.

KARLUK, S. Rıdvan; **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005.

KAYMAKÇI, Mustafa; Tarımda Özelleştirme ([www.mudafaaihukuk.com/95-kaymakci.htm/ 2010](http://www.mudafaaihukuk.com/95-kaymakci.htm/2010)).

KEPENEK, Yakup; **100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

KOÇ, Ali, BÖLÜK, Gülден; Gıda Perakende Sektöründe Tekel Gücünün Belirlenmesi, Ekonomi ve Rekabet Sempozyumu, Denizli, 2008.

- LEWONTİN, R.C.; “Kapitalist Tarımın Olgunlaşması: Çiftçinin Proleterleşmesi”, **Monthly Review**, c. 50, Sayı: 3, Temmuz / Ağustos 1998, çev: Arslan B. Kafaoğlu, 1998.
- MAGDOFF, Fred, FOSTER, Bellamy F., BUTTEL, Fredirick H.; “Giriş”, **Monthly Review**, c. 50, Sayı: 3, Temmuz / Ağustos 1998, çev: Arslan B. Kafaoğlu, 1998.
- MALİYE BAKANLIĞI, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü/ İstatistikler (www.bumko.gov.tr/2010).
- MİCAEL, M. Philip; “Global Besin Politikaları”, **Monthly Review**, c. 50, Sayı: 3, Temmuz / Ağustos 1998, çev: Arslan B. Kafaoğlu, 1998.
- NADAROĞLU, Halil; **Kamu Maliyesi Teorisi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- ORAL Nejdet, “Türkiye’de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme”, **Mülkiye Dergisi**, (Küresel Kapitalizm Kısacasında Tarım Gıda ve Köylülük Özel Sayısı), Bahar 2009, Cilt XXXIII, Sayı 262, Ankara, 2009.
- ORAL, Necdet; Tekellerin Tarımda Özelleştirme Vurgunları, 24.05.2002, (www.bianet.org/2010).
- ÖNER, Erdoğan; Türkiye’de Kamu Harcamalarının Genel Bir Değerlendirmesi, IX. Maliye Sempozyumu, .Silifke, 6–8 Mayıs 1993.
- ÖRNEK, İbrahim; “Dünya Ticaret Örgütü Kapsamında Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türk Tarım Politikasının Değerlendirilmesi” **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Gaziantep, 2007.
- ÖZERMAN, Tülay; “Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları” **Mülkiye Dergisi**, (Küresel Kapitalizm Kısacasında Tarım Gıda ve Köylülük Özel Sayısı), Bahar 2009, Cilt XXXIII, Sayı 262, Ankara, 2009.

- ÖZKAN, Şeyda; “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakerelerinin Türkiye Tarım ve Hayvancılığına Etkileri” **Derlemeler**, Cilt 77, Sayı 3, 2006.
- ÖZKAYA, Tayfun, OYAN, Oğuz, IŞIN, Ferruh, UZMAY, Ayşe; “Türkiye Tarım Ekonomisi Nereye Götürülüyor”, **İktisat Dergisi**, Nisan 2001.
- ÖZKAYA, Tayfun, OYAN, Oğuz, IŞIN, Ferruh, UZMAY, Ayşe; Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü Bugünü Geleceği, **Türkiye Ziraat Odaları Birliği, TÜSES**, Yayın no: 208, Ankara, 2001.
- ÖZKAYA, Tayfun; Türkiye’yi Et İthaline Götüren Özelleştirme Süreci (www.etha.com.tr/Haber/2010/05/04/ekonomi).
- ÖZTÜRK, Nursel; Özelleştirme, TC Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Yayınları, 2008 (www.ydk.gov.tr/yayinlar/2010).
- STEDİLE, Joao Pedro; “Çok Uluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırıları”, **Mülkiye Dergisi**, (Küresel Kapitalizm Kiskacında Tarım Gıda ve Köylülük Özel Sayısı), Bahar 2009, Cilt XXXIII, Sayı 262, Ankara, 2009
- STİGLİTZ, Joseph E.; **Globalizaion And Its Discontents (Küreselleşme, Büyük Hayal Kırıklığı)**, çev. A. Taşçıoğlu, D. Vural, Plan B Yayınları, İstanbul, 2006.
- SUIÇMEZ, Baki; Hayvancılık Sektöründe Yıkım: YEMSAN, EBK, SEK Özelleştirilmesi, KİGEM Özelleştirme Değerlendirmeleri, No: 2, Ankara, 2003.
- SÜT ENDÜSTRİSİ KURUMU (SEK), (www.sek.com.tr/2010).
- ŞANÖZ, FATİH; “Dünya’da ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları: Türkiye’deki Özelleştirme Uygulamalarının Başarısının Ölçülmesi”, **Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi**, Ankara, 2007.

TARIM İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (TİGEM), 2008 Sektör Analizi, Ankara, 2009 (www.tigem.gov.tr/2010).

TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI, Tarım Kanunu, Kanun No. 5488, Kabul Tarihi: 18.4.2006 (www.tarim.gov.tr/2010).

TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI, Tarım Stratejisi, 2006–2010, (www.tarim.gov.tr/2010).

TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi 2001, (www.tarim.gov.tr/2010).

TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI, Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları, Mayıs 2000, (www.tarim.gov.tr/2010).

TEKEL, Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketi, (www.tta.gov.tr/tarihce/2010).

TEKMEN, Yusuf K.; “Görev Zararı Kavramı ve Kamu Bankalarında Görev Zararı”, **Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi**, Sivas, 2008.

TMMOB, ORÜS ve Özelleştirme, Sektörel Rapor Dizisi: 5, (www.tmmob.org.tr/2010).

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU/ İstatistikler (www.tuik.gov.tr/2010)

TÜRKŞEKER, 2008 Sektör Raporu, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürlüğü Yayınları, Mart 2009, Ankara (www.turkseker.gov.tr/2010)

YAVUZ, Fahri, ÇAĞLAYAN, Tayfur; Türkiye Tarımının Tarihi, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, 2005 (www.tarim.gov.tr/2010).

YAYMAN, Hüseyin; “1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri” **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Ankara, 3/2000.

YENİ, Rahim, DÖLEKOĞLU, C. Özçiçek; **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler Ve Üretici Transferleri**, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 98, Ankara, 2001.

YILDIRIM, Ali Ekber; En Nihayetinde Çiğ Süt ve Tereyağı İthal Ediliyorsa, Hükümetin Hayvancılık Politikası Resmen İflas Etmiştir. (www.tarimdunyasi.net / 14.10. 2010).

YÜCER, A.; "Dünya Ticaret Örgütü İleri Tarım Müzakereleri ve Türkiye", **Türktarım Dergisi**, Sayı 162, 2005.

ZILLIOĞLU, Osman, ATAÇ, Beyhan, BÜYÜKERŞEN, Yılmaz, ERDEM, Burhan, HEPER, Fethi, TEKİN, Fazıl, VARCAN, Nezih; **Kamu Maliyesi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 949, Eskişehir, 2000.

**EK - 1: Tesis/Varlık Satış Yöntemi İle Özelleştirilen Tarımsal Kuruluşlar
(2001–2010)**

Tesis/Varlık	Sözleşme Tarihi	Bedel (\$)
TZD - 1 Taşınmaz	04.01.2001	81.100
TZD - 1 Taşınmaz	28.03.2001	9.500
TZD - 1 Taşınmaz	28.03.2001	50.000
TZD - 2 Taşınmaz	18.07.2001	121.100
EBÜAŞ - 1 Taşınmaz	18.04.2001	110.814
EBÜAŞ - 1 Taşınmaz	20.08.2001	707
TZD - 1 Taşınmaz	20.03.2002	74.000
TÜGSAŞ - 2 Taşınmaz	14.08.2002	6.128
EBÜAŞ- Yozgat 2 Taşınmaz	10.05.2002	728
TEKEL - 2 Taşınmaz	20.05.2002	12.790
TEKEL - 1 Taşınmaz	04.10.2002	1.111
TÜGSAŞ-Samsun'da 1 arsa	16.12.2002	118.561
TZD - 1 Taşınmaz	23.12.2002	4.515
EBÜAŞ-İşt.hissesi	06.08.2003	150.000
EBÜAŞ - 44 Taş.	06.08.2003	43.855
EBÜAŞ - 1 Taş.	08.09.2003	151.600
EBÜAŞ - 25 Taş.	08.09.2003	15.065
EBÜAŞ-MEYBUZ	30.09.2003	2.610.000
EBÜAŞ - 3 Taş.	14.10.2003	6.570
TEKEL - Kaya Tuz.	16.10.2003	535.079
EBÜAŞ-24 Taş.	02.12.2003	623.800
TEKEL-2 Taş.	22.12.2003	408.059
TEKEL-2 Taş.	23.12.2003	455.810
TEKEL-6 Taş.	26.12.2003	2.882.190
TEKEL-2 Taş.	29.12.2003	1.907.563
TEKEL - 1 Taşınmaz	20.05.2003	22.821
TEKEL - 1 Taşınmaz	01.09.2003	3.015.530
TEKEL - 2 Taşınmaz	17.10.2003	123.941
TEKEL - 2 Taşınmaz	22.10.2003	113.612
TEKEL - 2 Taşınmaz	22.10.2003	153.903
TEKEL - 2 Taşınmaz	27.10.2003	88.231
TEKEL - 2 Taşınmaz	17.11.2003	2.285.144
EBÜAŞ - 30 Taşınmaz	30.11.2003	-1
TEKEL - 2 Taşınmaz	18.12.2003	140.442
TEKEL - 2 Taşınmaz	19.12.2003	454.756
TEKEL - 2 Taşınmaz	22.12.2003	82.588
TEKEL-2 Taşınmaz	02.01.2004	129.192
TEKEL-4 Taşınmaz	06.01.2004	1.210.499
TEKEL-2 Taşınmaz	08.01.2004	87.998
TEKEL-2 Taşınmaz	16.01.2004	232.818
EBÜAŞ-5 Taşınmaz	09.02.2004	188.700
EBÜAŞ-2 Taşınmaz	11.02.2004	5.736
EBÜAŞ-34 Taşınmaz	08.03.2004	687.476

TEKEL-1 Taşınmaz	12.03.2004	541.482
EBÜAŞ-5 Taşınmaz	16.03.2004	118.595
TEKEL-2 Taşınmaz	30.03.2004	210.164
EBÜAŞ-12 Taşınmaz	02.04.2004	66.230
TÜGSAŞ-1 Taşınmaz	05.04.2004	128.000
TEKEL-1 Taşınmaz	06.04.2004	29.201
TEKEL-7 Taşınmaz	08.04.2004	877.922
TEKEL-4 Taşınmaz	09.04.2004	917.990
TEKEL-1 Taşınmaz	12.04.2004	44.927
TEKEL-2 Taşınmaz	13.04.2004	441.930
TEKEL-2 Taşınmaz	14.04.2004	504.219
TEKEL-1 Taşınmaz	14.05.2004	50.376
TEKEL-1 Taşınmaz	20.05.2004	45.243
EBÜAŞ-Samsun Soğuk Hava Deposu	27.05.2004	600.000
EBÜAŞ-Manisa Arsası	01.06.2004	445.000
EBÜAŞ-Manisa Kombinası	21.06.2004	1.260.000
EBÜAŞ-9 Taşınmaz	15.07.2004	349.325
EBÜAŞ-10 Taşınmaz	15.07.2004	1.242.244
EBÜAŞ-1 Taşınmaz	20.07.2004	604.601
EBÜAŞ-16 Taşınmaz	23.07.2004	673.579
EBÜAŞ-12 Taşınmaz	23.08.2004	644.843
TEKEL-Tuzluca Tuzlası	22.09.2004	425.000
TEKEL-Sekili Tuzlası	23.09.2004	617.000
TÜGSAŞ-Kütahya Gübre varlıkları	18.10.2004	10.740.000
TÜGSAŞ-Ş. urfa depoları arazisi	14.12.2004	1.375.000
TEKEL-2 Taşınmaz	14.01.2004	208.178
TEKEL-2 Taşınmaz	19.01.2004	206.366
TEKEL-2 Taşınmaz	26.01.2004	1.242.580
TEKEL-4 Taşınmaz	29.01.2004	165.466
TEKEL-2 Taşınmaz	30.01.2004	330.786
TEKEL-2 Taşınmaz	09.02.2004	102.081
TEKEL-İnegöl Kibrit Fab. taş.	12.02.2004	6.478.955
TEKEL-Gem. Sun. İp Mües. taş.	16.02.2004	22.097.921
TÜGSAŞ-22 Taşınmaz	19.02.2004	2.572
TEKEL-2 Taşınmaz	26.02.2004	71.729
TEKEL-2 Taşınmaz	29.04.2004	88.134
TEKEL-2 Taşınmaz	27.07.2004	18.076.500
TEKEL-6 Taşınmaz	31.08.2004	3.004.173
EBÜAŞ-1 Taşınmaz	21.09.2004	6.530
TEKEL-2 Taşınmaz	30.11.2004	21.004
TEKEL-Sakarya'da 2 Taşınmaz	02.11.2004	220.532
TEKEL-1 Taşınmaz	02.02.2005	23.317
TEKEL-1 Taşınmaz	08.02.2005	61.522
TEKEL-2 Taşınmaz	09.02.2005	33.258
TEKEL-Kristal Tuz Raf. ile Kağızman Tuzlası	10.02.2005	715.000
TEKEL-2 Taşınmaz	11.02.2005	135.064
TEKEL-1 Taşınmaz	15.02.2005	20.071
TEKEL-3 Taşınmaz	16.02.2005	111.868
TEKEL-1 Taşınmaz	17.02.2005	28.864
TEKEL-2 Taşınmaz	18.02.2005	1.032.155

TEKEL-1 Taşınmaz	22.02.2005	127.692
TEKEL-1 Taşınmaz	24.02.2005	44.618
TEKEL-14 Taşınmaz	01.03.2005	240.839
TEKEL-1 Taşınmaz	12.04.2005	32.436
TEKEL-1 Taşınmaz	07.06.2005	30.249
TEKEL-1 Taşınmaz	16.06.2005	25.508
EBÜAŞ -5 Taşınmaz	27.07.2005	101.044
EBÜAŞ -1 Taşınmaz	28.07.2005	1.047.434
TÜGSAŞ-Fatsa Depoları	26.08.2005	973.000
TÜGSAŞ-Tekirdağ Depoları	05.09.2005	1.250.000
TEKEL- TEKA ile Sigara San. İşl. A.Ş.'ye ait puro mark	31.10.2005	1.325.000
TEKEL.-1 Taşınmaz	13.12.2005	519.558
TEKEL-1Taşınmaz	07.04.2005	42.697
TEKEL-10Taşınmaz	07.04.2005	100.405
TEKEL-4 Taşınmaz	18.03.2005	87.802
TEKEL-1 Taşınmaz	29.04.2005	3.463
TEKEL-2 Taşınmaz	05.05.2005	300.529
TEKEL-1 Taşınmaz	07.07.2005	45.917
TEKEL-1 Taşınmaz	11.07.2005	27.698
TEKEL-1 Taşınmaz	10.08.2005	720.984
TEKEL-1 Taşınmaz	15.08.2005	197.841
TEKEL-KAYACIK TUZLASI	26.01.2006	42.200.000
TEKEL-KALDIRIM TUZLASI	26.01.2006	40.700.000
TEKEL-Ankara Başmüdürlük Binası (İkiz Kuleler)	31.01.2006	100.000.000
TEKEL-İzmir'de 1 arsa	23.02.2006	556.657
TEKEL-Ağrı'da 1 arsa	24.02.2006	5.528
TEKEL-YAVŞAN TUZLASI	02.03.2006	37.300.000
TEKEL-Bursa'da 1 daire	03.03.2006	46.469
TEKEL-Bursa'da 1 daire	06.03.2006	32.360
TEKEL-Bursa'da 1 daire	07.03.2006	48.439
TEKEL-Tekirdağ'da 1 taşınmaz	03.10.2006	214.492
TEKEL-Bartın'da 1 taşınmaz	03.10.2006	5.344
TEKEL-Sinop'ta 1 taşınmaz	04.10.2006	36.738
TEKEL-İskenderun'da 1 taşınmaz	05.10.2006	25.217
TEKEL-Tekirdağ'da 1 taşınmaz	05.10.2006	190.797
TEKEL-Tekirdağ'da 1 taşınmaz	05.10.2006	89.035
TEKEL-Kırklareli'de taşınmaz	10.10.2006	94.257
TEKEL-İskenderun'da 1 taşınmaz	11.10.2006	64.205
TEKEL-Bodrum Tesisleri ve Taşınmazları	18.10.2006	1.780.001
TEKEL- Antalya'da 1 Taşınmaz	09.11.2006	278.851
TEKEL-Kırşehir'de 1 Taşınmaz	20.11.2006	73.074
TEKEL-1 TAŞINMAZ	03.01.2006	144.676
TEKEL-1 TAŞINMAZ	05.01.2006	10.561
TEKEL-1 TAŞINMAZ	06.01.2006	53.542
TEKEL-1 TAŞINMAZ	22.02.2006	30.610
TEKEL-2 TAŞINMAZ	22.03.2006	350.404
TEKEL-1 TAŞINMAZ	07.04.2006	925.909
TEKEL-1 TAŞINMAZ	26.06.2006	233.938
TEKEL-1 TAŞINMAZ	28.06.2006	224.779
TEKEL-198 TAŞINMAZ	30.06.2006	75.849.826

TEKEL-2 TAŞINMAZ	06.07.2006	2.000.340
TEKEL-2 TAŞINMAZ	12.07.2006	180.283
TEKEL-1 TAŞINMAZ	14.07.2006	19.764
TEKEL-1 TAŞINMAZ	19.07.2006	6.982
T. Şeker Fab.- Malatya Taşınmaz (1 yıllık Kira)	14.08.2006	989
TEKEL-1 TAŞINMAZ	11.09.2006	61.356
TEKEL-1 TAŞINMAZ	14.09.2006	453.043
TEKEL-1 TAŞINMAZ	20.09.2006	398.769
TEKEL-1 TAŞINMAZ	04.10.2006	76.252
TEKEL-1 TAŞINMAZ	09.10.2006	93.027
TEKEL-1 TAŞINMAZ	20.10.2006	50.723
TEKEL-2 TAŞINMAZ	21.11.2006	300.864
TEKEL-1 TAŞINMAZ	05.11.2006	333.217
TEDAŞ-1 TAŞINMAZ	12.12.2006	7.351
TEKEL-37 TAŞINMAZ	20.10.2006	262.511
TEKEL-Kırıkkale'de TAŞINMAZ	18.12.2006	738.698
TEKEL-37 TAŞINMAZ	20.10.2006	5.103
TEKEL-Konya'da 1 taşınmaz	11.09.2007	100.994
TEKEL-Niğde'de 1 taşınmaz	13.09.2007	90.895
TEKEL-Muğla'da 1 taşınmaz	14.09.2007	544.593
TEKEL-Manisa'da 1 taşınmaz	12.09.2007	7.846
TEKEL-Ordu'da 1 taşınmaz	11.09.2007	389.217
TEKEL-Artvin'de 1 taşınmaz	14.09.2007	479.635
TEKEL-Kastamonu'da 1 taşınmaz	19.09.2007	205.843
TEKEL-İzmir'de 1 taşınmaz	18.09.2007	122.948
TEKEL-Tekirdağ'da 1 taşınmaz	17.10.2007	21.369
TEKEL-Iğdır'da 1 taşınmaz	05.10.2007	466.667
TEKEL-Kars'da 1 taşınmaz	16.10.2007	189.042
TEKEL-İzmir'de 1 taşınmaz	23.10.2007	627.245
TEKEL-Ardahan'da 1 taşınmaz	30.11.2007	720.705
TEKEL-Antalya'da 1 taşınmaz	22.11.2007	580.230
TEKEL - Erzincan'da taşınmaz	19.01.2007	3.311.584
TEKEL - Çankırı'da taşınmaz	25.01.2007	154.830
TEKEL - Burdur'da taşınmaz	05.02.2007	299.557
TEKEL - İsparta'da taşınmaz	20.02.2007	1.100.677
TEKEL - Şanlıurfa'da taşınmaz	20.02.2007	3.180.875
TEKEL - Sinop'ta taşınmaz	26.02.2007	3.149.148
TEKEL - Ankara'da taşınmaz	26.02.2007	648.060
TEKEL - Sinop'ta taşınmaz	26.02.2007	312.361
TEKEL - Denizli ve Manisa'da 3 taşınmaz	16.03.2007	1.995.900
TEKEL - Çankırı ve Diyarbakır'da 2 taşınmaz	16.03.2007	1.792.026
TEKEL - İstanbul'da taşınmaz	16.03.2007	52.602.048
TEKEL - Ankara'da taşınmaz	16.03.2007	162.429
TEKEL - Kırıkkale'de taşınmaz	06.04.2007	326.418
TEKEL - Samsun'da 4 taşınmaz	06.04.2007	13.828.118
TEKEL - Trabzon'da taşınmaz	06.04.2007	5.511.952
TEKEL - Şanlıurfa'da taşınmaz	17.05.2007	4.462.761
TEKEL - Ankara'da taşınmaz	15.06.2007	4.585.020
TEKEL - Kocaeli'de taşınmaz	15.06.2007	2.501.706
TEKEL - İnegöl'de taşınmaz	05.07.2007	715.939

TEKEL - Bursa'da taşınmaz	16.07.2007	515.479
TEKEL - Hakkari'de 1 taşınmaz	16.08.2007	1.467.018
TEKEL - Hakkari'de 1 taşınmaz	16.08.2007	463.625
TEKEL - Çanakkale'de taşınmaz	15.08.2007	67.732
TEKEL - Şırnak'ta taşınmaz	27.08.2007	520.685
TEKEL - Aydın'da taşınmaz	23.08.2007	111.183
TEKEL - İskenderun'da taşınmaz	29.08.2007	12.895
TEKEL - Çorum'da taşınmaz	21.09.2007	134.450
TEKEL - Tekirdağ'da taşınmaz	19.10.2007	21.094
TEKEL - Tokat'ta taşınmaz	31.10.2007	409.177
TEKEL - İstanbul'da taşınmaz	31.10.2007	19.182.342
TEKEL - Beykoz taşınmazı	10.09.2008	1.920.000
TEKEL - Marmaris taşınmazı	06.10.2008	2.510.000
TEKEL ve Sigara Sanayi İşletmelerine ait Varlıklar	08.10.2008	305.000
TEKEL - Elazığ'da 2 taşınmaz	04.01.2008	301.652
TEKEL - Bitlis'te taşınmaz	04.01.2008	456.652
TEKEL - Nevşehir'de taşınmaz	14.01.2008	2.348.033
TEKEL - Aksaray'da taşınmaz	14.01.2008	501.153
TEKEL - Gümüşhane'de taşınmaz	17.01.2008	381.825
TEKEL - Batman'da taşınmaz	17.01.2008	1.821.814
TEKEL - Adıyaman'da taşınmaz	17.01.2008	7.433.369
TEKEL - İstanbul'da 1 taşınmaz	17.01.2008	120.079
TEKEL - Muş'da taşınmaz	29.01.2008	780.167
TEKEL - Batman'da taşınmaz	29.01.2008	744.777
TEKEL - Muğla'da taşınmaz	29.01.2008	2.508.995
TEKEL - Gaziantep'de taşınmaz	29.01.2008	790.722
TEKEL - Ordu'da taşınmaz	29.01.2008	38.245
TEKEL - Amasya'da taşınmaz	29.01.2008	2.477.207
TEKEL - Rize'de taşınmaz	29.01.2008	4.913.659
TEKEL - İzmir'de taşınmaz	29.01.2008	281.524
TEDAŞ - Afyon'da 2 taşınmaz	05.02.2008	7.333
TEKEL - Manisa'da 2 taşınmaz	08.02.2008	50.284.137
TEKEL - Bilecik'de taşınmaz	08.02.2008	109.368
TEKEL - Ağrı'da taşınmaz	08.02.2008	781.942
TEKEL - Tunceli'de taşınmaz	08.02.2008	531.576
TEKEL - Bayburt'da taşınmaz	08.02.2008	577.841
TEKEL - Kırıkkale'de taşınmaz	08.02.2008	6.978
TEKEL - Hatay'da taşınmaz	15.02.2008	6.412.502
TEKEL - Çanakkale'de taşınmaz	15.02.2008	424.419
TEKEL - Tarsus'ta taşınmaz	21.02.2008	14.848
TEKEL - Kastamonu'da 1 taşınmaz	02.04.2008	5.071
SÜMER HOLDİNG - Sivas'da taşınmaz	01.05.2008	64.596
TEKEL - Bandırma'da 2 taşınmaz	08.05.2008	1.711.960
TEKEL - İzmir'de 1 taşınmaz	28.05.2008	16.954
T. ŞEKER FAB. - Gümüşhane'de taşınmaz	27.06.2008	10.084
T. ŞEKER FAB. - Erzurum'da taşınmaz	05.08.2008	796
T. ŞEKER FAB. - Eskişehir'de 1 taşınmaz	17.10.2008	29.366
TEKEL - Şanlıurfa'da 1 taşınmaz	17.10.2008	150.790
T. ŞEKER FAB. - Ağrı'da 1 taşınmaz	22.12.2008	1.657
T. ŞEKER FAB. - Tokat'da 1 taşınmaz	30.12.2008	302

TEKEL-Tunceli'de taşınmaz	16.02.2009	52.590
TEKEL-Muş'da taşınmaz	16.02.2009	3.669
TEKEL-İzmir'de taşınmaz	18.02.2009	16.737
TEKEL-Kayseri'de 3 taşınmaz	20.02.2009	25.468
TEKEL-Diyarbakır'da taşınmaz	20.02.2009	32.838
TEKEL-Çorum'da taşınmaz	20.02.2009	78.214
TEKEL-Manisa'da taşınmaz	20.02.2009	2.418
TEKEL-Karabük'te taşınmaz	27.02.2009	7.393
TEKEL-Hatay'da taşınmaz	27.02.2009	42.229
TEKEL-Denizli'de taşınmaz	02.03.2009	192.604
TEKEL-Tunceli'de taşınmaz	24.03.2009	104.123
TEKEL-Mersin'de taşınmaz	25.03.2009	40.369
TEKEL-Çorum'da taşınmaz	01.04.2009	60.544
TEKEL-Adana'da taşınmaz	03.04.2009	31.624
TEKEL-Denizli'de taşınmaz	03.04.2009	409.872
TEKEL-İzmir'de taşınmaz	07.04.2009	257.249
TEKEL-Manisa'da taşınmaz	07.04.2009	212.343
TEKEL-Kırşehir'de taşınmaz	13.04.2009	46.753
TEKEL-Kastamonu Taşköprü Jüt İpliği Fabrikası	14.04.2009	486.743
T. Şeker Fab.-Malatya'da 2 taşınmaz	13.05.2009	7.671
T.Şeker Fab. A.Ş. - Eskişehir'de taşınmaz	05.01.2009	1.266.151
T.Şeker Fab. A.Ş. - Konya'da 1 taşınmaz	02.06.2009	3.164
T.Şeker Fab. A.Ş. - Eskişehir'de taşınmaz	14.07.2009	11.269
TEKEL - İzmir'de 2 taşınmaz	29.09.2009	34.346
TEKEL - Mersin'de 2 taşınmaz	30.09.2009	820.543
T. ŞEKER FAB. - Uşak'da 2 taşınmaz	07.10.2009	3.748
T. ŞEKER FAB. - Burdur'da 1 taşınmaz	22.10.2009	8.923
T. ŞEKER FAB. - Tokat'da 1 taşınmaz	27.10.2009	10.035
TEKEL - Kastamonu'da 2 taşınmaz	28.10.2009	563.927
TEKEL - Konya'da 1 taşınmaz	10.12.2009	44.783
TEKEL - Aydın'da 1 taşınmaz	11.01.2010	164.723
TEKEL - Eskişehir'de 1 taşınmaz	11.01.2010	11.664
TEKEL - Konya'da 2 taşınmaz	11.01.2010	85.781
TEKEL - Denizli'de 2 taşınmaz	22.02.2010	247.133
TEKEL - Burdur'da 2 taşınmaz	23.02.2010	76.898
TEKEL - Çankırı'da 1 taşınmaz	24.02.2010	13.778
TEKEL - İzmir'de 1 taşınmaz	25.02.2010	871.488
TEKEL - Eskişehir'de 1 taşınmaz	26.02.2010	14.935
TEKEL - Artvin'de 1 taşınmaz	31.03.2010	78.838
TEKEL - İzmir Karşıyaka taşınmazı	21.04.2010	24.839.690
TEKEL - Çamaltı Tuzlası	26.04.2010	77.966.102
TEKEL - Ayvalık Tuzlası	26.04.2010	6.101.695
TEKEL - Eskişehir'de 1 taşınmaz	03.05.2010	20.354
TEKEL - Samsun'da 1 taşınmaz	13.05.2010	594.886
TEKEL - İzmir'de 3 taşınmaz	13.05.2010	4.923.421
TEKEL - Ankara taşınmazı	20.05.2010	19.619.384
TEKEL - Manisa'da 3 taşınmaz	02.07.2010	320.228
TEKEL - Denizli'de 1 taşınmaz	15.07.2010	313.192
TEKEL - Muğla'da 1 taşınmaz	28.07.2010	365.424
TEKEL - Konya'da 1 taşınmaz	28.07.2010	1.827.121

TEKEL - Aydın'da 1 taşınmaz	23.08.2010	390.163
TEKEL - Artvin'de 1 taşınmaz	06.08.2010	10.367
TEKEL - Artvin'de 1 taşınmaz	20.09.2010	130.987
TEKEL - Manisa'da 1 taşınmaz	23.09.2010	855.615
TEKEL - Nevşehir'de 1 taşınmaz	29.09.2010	2.229
TEKEL - Trabzon'da 1 taşınmaz	08.10.2010	17.715
TEKEL - Aydın'da 1 taşınmaz	11.10.2010	640.574
TEKEL - Çanakkale'de 1 taşınmaz	02.11.2010	29.234
TEKEL - Çanakkale'de 3 taşınmaz	02.11.2010	33.460
TEKEL - Manisa'da 2 taşınmaz	02.11.2010	278.247
T. ŞEKER FAB. A.Ş. - Afyon'da 2 taşınmaz	12.11.2010	46.669
TEKEL - Manisa'da 1 taşınmaz	16.12.2010	287.088
T. ŞEKER FAB. A.Ş. - Erzurum'da 1 taşınmaz	27.12.2010	43.529
T. ŞEKER FAB. A.Ş. - Erzurum'da 1 taşınmaz	27.12.2010	98.753
TEKEL - Tokat'da 2 taşınmaz	28.12.2010	1.493.216
T. ŞEKER FAB. A.Ş. - Bursa'da 1 taşınmaz	20.01.2010	2.693
TEKEL - Adıyaman'da 1 taşınmaz	11.01.2010	87.481
TEKEL - Kahramanmaraş'da 1 taşınmaz	02.02.2010	349.612
TEKEL - Aydın'da 1 taşınmaz	22.02.2010	134.105
TEKEL - Erzurum'da 1 taşınmaz	02.03.2010	1.404.198
T. ŞEKER FAB. A.Ş. - Kars'da 1 taşınmaz	09.03.2010	1.313
T. ŞEKER FAB. A.Ş. - Eskişehir'de 1 taşınmaz	24.05.2010	30.734
TEKEL - Samsun'da 8 taşınmaz	14.06.2010	716.237
T. ŞEKER FAB. A.Ş. - Konya'da 1 taşınmaz	29.06.2010	69.675
TEKEL - Kocaeli'de 1 taşınmaz	27.08.2010	26.730
TEKEL - Afyon'da 2 taşınmaz	08.09.2010	5.987
T. ŞEKER FAB. A.Ş. - Konya'da 3 taşınmaz	10.11.2010	12.544
T. ŞEKER FAB. - Elazığ'da 1 taşınmaz	16.12.2010	331
TOPLAM		781.047.495

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (www.öib.gov.tr. Program/uygulamalar, erişim: 23.01.2011)

EK – 2: 2010 Yılı Tarımsal Destekler Birim Miktarları

ALAN BAZLI DESTEKLER (Dekar)		TL	
1	Alternatif Ürün (Tütün) Desteği	120,00	
2	Toprak Analizi Desteği	2,50	
3	Organik Tarım	25,00	
4	İyi Tarım (Meyve-sebze)	20,00	
5	Örtüaltı İyi Tarım	80,00	
Mazot Desteği			
6	Süs bitkileri, Özel Çayır, Mera ve Orman emvali alanları	2,00	
	Hububat, Yem bit., Baklagiller, Yumru bit., Sebze, Meyve alanları	3,25	
	Yağlı Tohumlu bitkiler ve Endüstri Bitkileri alanları	5,50	
Kimyevi Gübre Desteği			
7	Süs bitkileri, Özel Çayır, Mera ve Orman emvali alanları	3,00	
	Hububat, Yem bit., Baklagiller, Yumru bitkiler, Sebze, Meyve alanları	4,25	
	Yağlı Tohumlu bitkiler ve Endüstri Bitkileri alanları	5,50	
8	Fındık		
	Alan Bazlı, Alternatif Ürün	600,00	
HAYVANCILIK DESTEKLERİ			
1	Yem Bitkileri (Dekar)	Yonca (sulu)	125,00
		Yonca (kuru)	70,00
		Korunga	80,00
		Tek Yıllıklar	30,00
		Silajlık Tek Yıllıklar	45,00
		Silajlık Mısır (sulu)	50,00
		Silajlık Mısır (kuru)	30,00
		Yapay Çayır-Mera	75,00
2	Arıcılık	Arıcılık (kovan)	6,00
		Bambus Arısı (koloni)	50,00
3	Su Ürünleri (Kg)	Alabalık	0,65
		Çipura-Levrek	0,85
		Yeni Türler	1,00
		Midye	0,10
		Yavru (adet)	0,05
4	Süt Primi (Kg)	Büyükbaş	0,04
		Küçükbaş	0,10
5	Hayvan Başı Ödeme (baş)	Sığır	225,00
		Manda	250,00
		Sığır (Soykütüğü ek)	50,00
		Hastalıklardan Ari	300,00
		Koyun-Keçi	10,00
6	Tiftik Üretimi Desteği (Kg)	Oğlak Tiftiği	15,00
		Ana Mal (İnce, İyi)	14,00
		Tali	10,00

7	İpekböceği Desteği (Kg)	Tohum (Kutu/adet)	25,00
		I. Sınıf Koza	15,00
		Diğer	10,00
		Damızlık Koza	18,00
8	Et Desteği (Kg)		1,50
9	Gıda Güvenirliliği (Akredite Veterinerlik) Desteği (baş) Kesim miktarı ne olursa olsun aylık destekleme miktarı 1.500 TL'den az, 3.000 TL'den fazla olamaz.	Büyükbaş	1,32
		Küçükbaş	0,32
		Devekuşu	1,05
		Tavşan	0,16
		Tavuk (1000 baş)	2,10
		Hindi (1000 baş)	13,20
		Çıkma Tavuk (500 baş)	2,10
	Ördek (500 baş)	2,10	
10	Buzağı Desteği (baş)	Brusella S-19 Aşısı	20,0
		Suni Tohumlama	60,0
11	Kuzu, Oğlak Rev - 1 Aşısı (baş)		4,00
12	Aşı Desteği (baş)	Büyükbaş Brusella	1,50
		Küçükbaş Brusella	0,50
		Büyükbaş Şap	0,75
		Küçükbaş Şap	0,50
13	Hayvan Gen Kaynaklarını Koruma (baş)	Büyükbaş Koruma	400,00
		Küçükbaş Koruma	70,00
		Arı	10,00
		Elit Sürü	45,00
		Taban Sürü	40,00
14	Süt Fiyat Regülasyonu (ton)		Gerekliğinde belirlenir
ÇEVRE AMAÇLI TARIM ARAZİLERİNİN KORUNMASI TL/Da			
1	I Kategori		60,00
2	II Kategori		135,00
TELAFİ EDİCİ ÖDEMELER TL/Da			
1	Patates Sigili		110,00
2	Çay Budama Tazminatı		2004/7758 sayılı BKK
DIĞER TARIMSAL AMAÇLI DESTEKLER			
1	Yurtiçi Sertifikalı Tohum Kullanımı (Dekar)		
	Buğday, yonca		5,00
	Arpa, tritikale, yulaf, çavdar		3,50
	Çeltik, yer fıstığı		8,00
	Nohut, kuru fasulye, mercimek		6,00
	Susam, kolza (kanola), aspir		4,00
	Patates		20,00
	Korunga, fiğ		3,00

	Sertifikalı Fidan/Fide ve Standart Fidan Kullanım Desteği (Dekar)	Standart-Sertifikalı	
2	Bodur ve Yarı Bodur Meyve Fidan Türleri ile Bahçe Tesisi	150,00 - 300,00	
	Narenciye Bahçelerinde Aşılama ile Çeşit Değiştirme	0,00 - 250,00	
	Zeytinde Yağlık Çeşitler İle Bahçe Tesisi	50,00 - 100,00	
	Bağ ve Diğer Meyve Fidanları İle Bahçe Tesisi	100,00 - 200,00	
	Sertifikalı Çilek Fidesi Desteği	0,00 - 200,00	
	Virüsten Ari Fidanlara (+) İlave Olarak	50,00 - 100,00	
3	Yurtiçi Sertifikalı Tohum Üretim Desteği (Kg)		
	Buğday	0,10	
	Arpa, tritikale, yulaf, çavdar, patates	0,08	
	Çeltik	0,25	
	Nohut, kuru fasulye, mercimek, aspir, korunga, fiğ	0,50	
	Soya	0,35	
	Kanola	1,20	
	Susam	0,60	
	Yonca	1,50	
	Yer fıstığı	0,80	
4	Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (İşletme başına)	300,00	
5	Tarımsal Yayım ve Danışmanlık (İşletme başına)	500,00	
6	Ar-Ge Destekleri	Proje	
7	Kırsal Kalkınma	Proje	
8	Tarım Sigortası Destekleri	Bitkisel Ürün Sigortası Desteği	Poliçenin %50'si
		Süt Sığırcı Sigortası Desteği	
		Sera Sigortası Desteği	
		Kümes Hayvanları Sigortası	
		Hasar Fazlası Desteği	
		Diğer Tarım Sigortası Desteği	
		Su Ürünleri Desteği	
HAVZA BAZLI FARK ÖDEMESİ (Kg)		TL	
1	Yağlık Ayçiçeği	0,230	
2	Kütlü Pamuk	Sertifikalı	0,420
		Sertifikasız	0,350
3	Soya Fasulyesi	Sertifikalı	0,350
		Sertifikasız	0,295
4	Kanola	0,275	
5	Dane Mısır	0,040	
6	Aspir	0,300	
7	Zeytinyağı	0,300	
8	Kuru fasulye	0,100	

9	Nohut		0,100
10	Mercimek		0,100
11	Çay		0,115
12	Buğday		0,050
13	Çeltik		0,100
14	Arpa		0,040
15	Çavdar		0,040
16	Yulaf		0,040
17	Tritikale		0,040
FAİZ İNDİRİMLİ KREDİ UYGULAMALARI			(%)
1	İYİ TARIM UYGULAMALARI	İyi tarım uygulama kredisi (işletme-yatırım)	60
2	ORGANİK TARIM	Organik tarım (işletme-yatırım)	60
		Organik girdi üretimi (işletme-yatırım)	60
3	TOHUM, FİDE, FİDAN ÜRETİMİ/KULLANIMI	Sertifikalı tohum, fide, fidan yurt içi üretimi/kullanımı (işletme-yatırım)	50
		Standart fidan yurt içi üretimi/kullanımı (işletme-yatırım)	50
4	AR-GE	Tarımsal AR-GE (yatırım)	40
5	HAYVANSAL ÜRETİM	Süt sığırcılığı (işletme-yatırım)	60
		Damızlık etçi sığır yetiştiriciliği (işletme-yatırım)	50
		Damızlık düve yetiştiriciliği (işletme-yatırım)	60
		Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği (sığır-manda) (işletme-yatırım)	50
		Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği (koyun-keçi) (işletme-yatırım)	50
		Kanatlı sektörüne yönelik bio güvenlik (işletme-yatırım)	60
		Arıcılık (işletme)	50
6	BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN BESİCİLİĞİ	Büyükbaş hayvan besiciliği (işletme - yatırım)	50
		Küçükbaş hayvan besiciliği (işletme - yatırım)	50
7	TAVUKÇULUK	Yumurta tavukçuluğu (işletme-yatırım)	50
		Et tavukçuluğu (işletme-yatırım)	50
8	SU ÜRÜNLERİ YETİŞTİRİCİLİĞİ	Su ürünleri yetiştiriciliği (işletme-yatırım)	50

9	TARIMSAL SULAMA	Tarla içi modern basınçlı sulama sistemleri (damla sulama, yağmurlama sulama) (yatırım)	100
		Diğer sulama sistemleri (derin kuyu açılması vb.) (yatırım)	60
10	TARIMSAL MEKANİZASYON	Tarımsal mekanizasyon (traktör ve biçerdöver hariç) (yatırım)	50
11	KONTROLLÜ ÖRTÜALTI TARIMI	Kontrollü örtüaltı yetiştiriciliği (işletme-yatırım)	50
12	İHRACATI YAPILAN DOĞAL ÇİÇEK SOĞANLARININ ÜRETİMİ	İhracatı yapılan doğal çiçek soğanlarının üretimi (işletme-yatırım)	50
13	TIBBİ AROMATİK BİTKİ YETİŞTİRİCİLİĞİ	Tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği (işletme-yatırım)	50
14	DİĞER İŞLETME VE YATIRIM KREDİLERİ		25

Kaynak: Tarım ve Köyşleri Bakanlığı (<http://www.tarim.gov.tr/duyurular>, erişim: 01.02.2011)

ÖZET

BUHUR, Sami. Türkiye’de Tarım Sektörüne Yönelik Özelleştirme Uygulamalarının İncelenmesi Ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Bu çalışma, Türkiye’de tarım sektörüne yönelik özelleştirme uygulamalarının incelenmesi ve değerlendirilmesi üzerinde durmaktadır. Çalışmada, tarım sektörüne yönelik özelleştirmeler iktisadi etkinlik, üretim, istihdam, kamu yararı, özelleştirme yöntemleri vd. yönleri ile ele alınıp, tarıma yönelik özelleştirmelerin başarı derecesi ortaya konulmaktadır. Çalışmada, tarıma yönelik özelleştirmelerin, tarım sektörü üzerinde beklenildiği gibi olumlu sonuçlar doğurmadığı sonucuna varılmaktadır.

Çalışma, temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kamu iktisadi teşebbüsleri, özelleştirme ve tarım sektörü ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde KİT’ler ve özelleştirmenin kavramsal boyutu, tarihçesi, yasal çerçevesi ele alınırken; tarımın tanımı, fonksiyonları, tarihsel gelişimi, küreselleşme ve AB ortak tarım politikalarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde, tarıma yönelik özelleştirme uygulamalarına yer verilmiştir. Bu bölümde, Türkiye’de tarımsal KİT’lerin özelleştirilmesinde süreçlere yer verilmiş; tarımda, başta küreselleşme olmak üzere, özelleştirmede etkili olan unsurlar ele alınmış; Türkiye’de özelleştirilen tarımsal kuruluşlar ayrı ayrı incelenmiştir.

Üçüncü bölümde tarıma yönelik özelleştirme uygulamaları, iktisadi etkinlik, üretim, istihdam, kamu yararı ve özelleştirme yöntemleri vd. boyutları ile değerlendirilmiştir. Çalışma sonunda, tarımsal kuruluşların özelleştirilmesinin başta tarım sektörü olmak üzere, ülke ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamadığı, tarımsal kazançların cazibesini yitirdiği, tarım sektörünün birkaç ulusal veya uluslararası firma tarafından yönlendirildiği, devletin bu alanda üretim ve denetiminin zayıfladığı, özelleştirmelerin tarımda

Üretim, istihdam gibi temel göstergeleri olumsuz etkilediği sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Sözcükler;

1. Tarım sektörü
2. Özelleştirme
3. Tarımsal destekleme
4. Küreselleşme
5. Kamu iktisadi teşebbüsleri

ABSTRACT

BUHUR, Sami. Analysis and Evaluation of the Privatization Applications in Agricultural Sector in Turkey, Master's Thesis, Ankara, 2011.

This study dwells on analysing and evaluating the privatization applications in agricultural sector in Turkey. In the study, the privatization applications in agricultural sector are handled with the aspects such as economic activity, production, employment, public interest, privatization methods and their extent of success is put forth. The conclusion in the study is that the privatization applications in agriculture do not bear fruit for agricultural sector as expected.

The study basically consists of three chapters. In the first chapter, general information is given about state economic enterprises, privatization and agricultural sector. Here, conceptional extent, brief history and legislative framework of state economic enterprises and privatisation are dealt with and description of agriculture, its functions, historical development, globalization and EU common agriculture policies are contextualised.

The privatization applications in agriculture are given place in the second chapter. Privatization processes in state-owned agricultural enterprises, and elements, particularly globalization that have an impact on privatization in agriculture are treated. Besides, agricultural institutions privatized in Turkey are examined one by one.

In the third chapter, the privatization applications concerning agriculture are evaluated with the aspects such as economic activity, production, employment, public interest, privatization methods etc. At the end of the study, it is concluded that privatization of agricultural institutions do not contribute much to the national economy and agriculture, agricultural gainings are no longer charming, agricultural sector is being headed by a few national and international firms, the state production and control over this

sector is on the wane and privatization has adversely affected basic indicators like production and employment.

Key Words;

1. Agricultural Sector
2. Privatization
3. Agricultural Support
4. Globalization
5. State Economic Enterprises